

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

BÜYÜK SELÇUKLU HÜKÜMDARI BERKYARUK VE İÇ SİYASETİ

Haticetül Kübra EROL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Ali DADAN

KONYA-2024

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Haticetül Kübra Erol		
	Numarası	18811001068		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları/ İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Büyük Selçuklu Hükümdarı Berkıarık ve İç Siyaseti			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Haticetül Kübra Erol

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Haticetül Kübra Erol		
	Numarası	18811001068		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları/ İslam Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Ali Dadan		
Tezin Adı	Büyük Selçuklu Hükümdarı Berkyaruk ve İç Siyaseti			

Büyük Selçuklu Devleti'nde Sultan Melikşah öldükten sonra yönetimin başına kimin geçeceği konusunda ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Sultan Melikşah, Berkyaruk'u veliaht ilan ettiği halde taht hanedanın ortak malı anlayışı gereği yönetimi ele almak, saltanatta hak iddia etmek ve oluşan otorite boşluğunu doldurmak amacıyla hanedanın diğer üyeleri de taht mücadelesine girişmiştir. Berkyaruk, bu dönemde sadece baba bir kardeşleri ile değil üvey annesi, amcası, dayısı ile de bir mücadeleye girerek taht kavgasını tüm hanedan üyeleriyle yaşamıştır. Berkyaruk dönemi olarak adlandırdığımız bu dönem boyunca Berkyaruk'un küçük yaşta olması, liyakatsiz kişilerin başa geçmesi, komutanların taraf değiştirmeleri sürekli saltanat mücadeleleri yaşanmasına sebep olduğu için Berkyaruk, saltanatı kazanmak ve kazandığı saltanatı muhafaza etme yönünde bir siyaset izlemiştir. Yaklaşık 13 yıllık bir dönem içerisinde merkezî otorite sarsılmış, iç karışıklıklar artmış ve Bâtınî tehlikesi ön görülemez hale gelmiştir. Kargaşa ortamının olması sebebiyle sadece siyasi veya askerî yapı değil, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta da sıkıntılar yaşanmıştır. Melikşah ile en ihtişamlı dönemini yaşayan Büyük Selçuklu Devleti, yaşanan olumsuz olaylar neticesinde duraklama yoluna giderek adına "Fetret Devri" denilen bir döneme girmiştir. Berkyaruk'tan sonra Büyük Selçuklu Devleti eski ihtişamını kaybedip dağılma yoluna gitmiştir. Bu çalışmamızda kaynaklarda yer alan bilgiler ışığında döneme dair iç politik olaylar incelenerek fetret devrinin başladığı dönemin sultanı olan Berkyaruk'un hayatı, ailesi ve iç siyaseti ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Büyük Selçuklu Devleti, Berkyaruk, Fetret Devri, Taht Mücadeleleri, İç Siyaset

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Haticetül Kübra Erol		
	Student Number	18811001068		
	Department	İslamic History and Arts/ İslamic History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Associate Professor Ali Dadan		
Title of the Thesis/Dissertation	Berkyaruk Sultan of the Great Seljuk State and his Domestic Politics			

After the death of Sultan Malik Shah in the Great Seljuk Empire, disputes arose over who would take over the government. Although Sultan Malik Shah declared his son Berkyaruk as the heir apparent after his death, other members of the dynasty also fought for the throne in order to take over the administration, to claim the sultanate and to fill the authority gap that occurred due to the understanding that the throne was the common property of the dynasty. In this period, Berkyaruk fought not only with his paternal siblings, but also with his stepmother, uncle and uncle and experienced the struggle for the throne with all members of the dynasty. During this period, which we call the Berkyaruk period, Berkyaruk's young age, the rise to power of unqualified people, and the change of sides by the commanders caused constant sultanate struggles, so Berkyaruk followed a policy of winning the sultanate and preserving the sultanate he won. In a period of approximately 13 years, the central authority was shaken, internal disturbances increased and the Bâtinî danger became unpredictable. Due to the turmoil, not only the political or military structure but also social, cultural and economic life suffered. The Great Seljuk State, which experienced its most glorious period with Melikşah, entered a period called the "Fetret Period" as a result of the negative events. After Berkyaruk, the Great Seljuk State lost its former splendour and disintegrated. In this study, in the light of the information contained in the sources, the internal political events of the period were analysed and the life, family and internal politics of Berkyaruk, the sultan of the period when the conquest period began, were discussed.

Keywords: Islamic History, Great Seljuk State, Berkyaruk, Fetret Period, Throne Struggles, Domestic Politics

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ	IV
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE SINIRLARI	1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	3
III. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	3
IV. BERKYARUK ÖNCESİ SELÇUKLU TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN BERKYARUK'UN HAYATI VE AİLESİ

1.1. BERKYARUK'UN SALTANATI ÖNCESİ HAYATI.....	16
1.1.1. Vezir Nizâmülmülk'ün Öldürülmesi.....	19
1.1.2. Sultan Melikşah'ın Ölümü	20
1.2. BERKYARUK'UN AİLESİ.....	22
1.2.1. Babası Melikşah	23
1.2.2. Annesi Zübeyde Hatun.....	24
1.2.3. Berkyaruk'un Eşi.....	27
1.2.4. Oğlu Melikşah	28
1.2.5. Kızı Zübeyde Hatun	29
1.2.6. Üvey Annesi Terken Hatun.....	30
1.2.7. Kardeşleri	31
1.2.7.1. Davud	31
1.2.7.2. Ahmed	32
1.2.7.3. Muhammed.....	33
1.2.7.4. Sencer	34
1.2.7.5. Tuğrul	35
1.2.7.6. Emîr Humâr	35
1.2.7.7. Mahmud	35
1.2.7.8. Gevher Hatun	36
1.2.7.9. Mâhmelek Hatun	36
1.2.7.10. İsmet Hatun	38
1.2.7.11. Seyyide Hatun	38
1.2.7.12. Sitare.....	38
1.2.7.13. Safiye Begüm	38
1.3. BERKYARUK'UN ATABEYİ GÜMÜŞTEKİN CANDAR.....	39
1.4. BERKYARUK'UN ÖLÜMÜ VE KİŞİLİĞİ	40

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN BERKYARUK DÖNEMİ'NDE İÇ POLİTİKA

2.1. BERKYARUK DÖNEMİ SİYASİ FAALİYETLER.....	42
2.1.1. Berkyaruk Dönemi Taht Mücadeleleri.....	42
2.1.1.1. Mahmud ile Mücadele.....	44
2.1.1.1.1. Bürücird savaşı.....	49
2.1.1.1.2. Tâcülmülk'ün Öldürülmesi	50
2.1.1.1.3. İsfahan Kuşatması	51
2.1.1.1.4. İsmâil b. Yâkutî ile Mücadele ve Kerec Savaşı.....	52
2.1.1.1.5. Terken Hatun ve Mahmud'un Ölümü	54
2.1.1.2. Tâcüddevle Tutuş ile Mücadele	56
2.1.1.2.1. Rey Savaşı	60
2.1.1.3. Arslan Argun ile Mücadele	62
2.1.1.4. Tekiş ile Mücadele	66
2.1.1.5. Emîr-i Emîrân Muhammed b. Süleyman ile Mücadele.....	66
2.1.1.6. Muhammed Tapar ile Mücadele	67
2.1.1.6.1. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Birinci Savaş	70
2.1.1.6.2. Berkyaruk ile Sencer Arasındaki Mücadele.....	70
2.1.1.6.3. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki İkinci Savaş	71
2.1.1.6.4. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Üçüncü Savaş	72
2.1.1.6.5. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Dördüncü Savaş.....	73
2.1.1.6.6. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Beşinci Savaş.....	74
2.1.2. Berkyaruk Dönemi İç Karışıklıklar	75
2.1.2.1. Emîr Yelberd'in Ölümü	76
2.1.2.2. Emîr Kodan ve Yaruktaş İsyanı	76
2.1.2.3. Emîr Üner'in İsyanı.....	77
2.1.2.4. Bâtınîlerle Mücadele	78
2.2. BERKYARUK DÖNEMİ ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ İLE İLİŞKİLER	83
2.3. BERKYARUK'UN DEVLET ADAMLARIYLA İLİŞKİSİ	86
2.4. BERKYARUK DÖNEMİ SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYAT.....	90
SONUÇ.....	92
EKLER.....	94
BİBLİYOGRAFYA.....	98

KISALTMALAR

b.	: Bin, İbn
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
İSAM	: İslam Araştırmalar Merkezi
krş.	: Karşılaştırınız
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölüm Tarihi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vd.	: ve diğerleri

ÖNSÖZ

İsmi kurucusu olduğu Selçuk Bey'den alan Büyük Selçuklu Devleti, Çin'den Marmara Denizi'ne, Kafkasya'dan Mısır'a kadar geniş bir coğrafyaya hüküm sürerek 120 yıl boyunca hakimiyetini devam ettiren ilk Türk-İslam devletidir. Türk örf ve âdetlerine göre yönetilen Büyük Selçuklu Devleti kısa sürede büyüyerek Sultan Alparslan zamanında yükselme dönemine geçmiştir. Ardından oğlu Melikşah zamanında ise en ihtişamlı dönemini yaşayarak imparatorluk haline gelmiştir. Büyük Selçuklu Devleti, Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından oluşan otorite boşluğu sebebiyle eski azametini kaybetmiştir.

Tarihçiler nezdinde fetret devri başlangıcı olarak tanımlanan Sultan Berkyaruk'un saltanat dönemi, taht savaşlarının yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Emîrlerin başı buyruk hareket etmeleri, oluşan otorite boşluğundan dolayı komutanların taht mücadelesinde sürekli taraf değiştirmeleri neticesinde meydana gelen isyanlar gibi pek çok iç meseleler de ortaya çıkmıştır. İç karışıklıkların zuhur ettiği bu dönemde taht mücadelelerini kazanmak, isyanları bastırmak, çatışmaları önlemek için birtakım siyasi faaliyetler yapılmıştır. İçerde yapılan her icraat dışarda yapılacak olan faaliyetleri doğrudan veya dolaylı şekilde etkilediği için iç siyasetin aydınlığa kavuşturulması ve Berkyaruk'un uyguladığı stratejik hamleler de önem taşımaktadır. Sultan Berkyaruk dönemi duraklama döneminin de başlangıcı olması hasebiyle incelenmesi gereken bir dönemdir. Selçuklu Devleti'ni dağılmaya götüren sürecin başlangıcıdır. Konuya dair yapılacak olan çalışma, Selçuklu Devleti'ni dağılmaya götüren sebeplerin bilinmesi, hakimiyet anlayışının ne gibi sorunlara sebebiyet verdiğinin anlaşılması için önemlidir.

Çalışmamız olan Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk ve İç Politikası, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, yöntem ve kaynaklarına dair bilgilerle birlikte konuya hazırlık olması için Berkyaruk dönemine kadar Selçuklu tarihi kısaca ele alınmıştır. İlk bölümde, kanaatimizce dönemin daha iyi anlaşılması için ailesi hakkında bilgi sahibi olmamız gerektiği düşünülerek Berkyaruk'un hayatına ve ailesine konumuz bağlamında yer verilmiştir. İkinci bölümde ise çalışmamızın asıl konusu olan Berkyaruk'un iç siyasetine değinilerek Melikşah'ın ölümünden başlayarak Berkyaruk'un ölümüne kadarki süreçte yaşanan taht mücadeleleri, karışıklıklar, devlet adamları ile ilişkiler ve döneme dair sosyal ve kültürel hayat ele alınmıştır. Çalışma sonucunda tespit ettiğimiz bulgular ise sonuç bölümünde zikredilmiştir. Çalışmamızın sonuç kısmının ardından Berkyaruk

ile alakalı resim ve sikkelere yer verilerek konumuzun değerlendirilmesine katkı sunması hedeflenmiştir.

Çalışmamızın hazırlama aşamasında Fransızca eserin çevirisi noktasında bana yardımcı olan değerli arkadaşım Şeyma ÖNVER'e, tavsiye ve önerileriyle çalışmamın hazırlanmasına katkıları olan ve benden yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. M. Bahaüddin VAROL ve Prof. Dr. Mithat ESER hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma esnasında kıymetli tavsiyelerde bulunarak bana yol gösteren, çalışmama en büyük katkıları sağlayarak benden yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım ve değerli hocam Doç. Dr. Ali DADAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Maddi ve manevi destekleriyle her zaman yanımda olan çok değerli aileme, özellikle kardeşim Muhammed Said EROL'a şükranlarımı sunuyorum. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Haticetül Kübra Erol

KONYA-2024

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Sınırları

Büyük Selçuklu Devleti, en parlak dönemini Sultan Melikşah ile yaşamış ve onun ölümünden sonra devlet içerisinde zaten var olan Bâtınî tehlikesi devam etmiş, huzursuzluklar, iç karışıklıklar baş göstermiş ve yoğun bir şekilde taht kavgaları meydana gelmiştir. Sultan Melikşah tarafından kendisinden sonra tahta geçmek üzere veliaht tayin edilen ve yaşayan melikler içerisinde en büyük evlat olan Sultan Berkıyaruk, bu dönemde hem tahta geçmek hem de istikrarı sağlamak için çeşitli mücadelelere girişmiştir. Çalışmamız, Melikşah'ın ölümüyle birlikte başlayan ve Büyük Selçuklu Devleti'nin fetret döneminin başlangıcı sayılan Sultan Berkıyaruk Dönemi'nde vuku bulan iç politik olayları konu almaktadır. Araştırmamız, bir dönem çalışması olduğu için yaklaşık 13 yıllık süreci ele almakta olup 485/1092 yılı Sultan Melikşah'ın ölümünden itibaren Büyük Selçuklu Devleti'nde meydana gelen olaylarla başlayarak Sultan Berkıyaruk'un giriştiği taht mücadelelerini, iç karışıklıkları ve bu dönem içerisindeki sosyal ve kültürel hayatı içermekte ve Berkıyaruk'un 498/1104 yılında ölmesiyle son bulmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılacağı düşünülerek Sultan Berkıyaruk'un hayatına ve ailesine de değinilecektir.

Sultan Melikşah'ın ölümünün hemen akabinde başlayan taht kavgaları, isyanlar gibi siyasi olaylar devletin duraklamasına sebep olmuş ve ihtişamlı dönemini yaşayan Büyük Selçuklu Devleti, Melikşah'ın ölümüyle beraber duraklama dönemine geçmiştir. Bu dönemde taht kavgalarıyla uğraşmak zorunda kalan Sultan Berkıyaruk, devletin başına geçmek için her mücadeleye girişmiştir. Sultan Berkıyaruk dönemi olarak adlandırdığımız bu dönem, iç karışıklıkların arttığı, ülke sınırlarının korunduğu bir fetret dönemi olmuştur. Binaenaleyh araştırmamızın amacı Sultan Berkıyaruk döneminde yaşanan iç politik meseleleri açığa çıkarmaktır. Konumuz olan Sultan Berkıyaruk dönemi, Selçuklu Devleti'nin çöküşüne giden sürecin başlangıcı olması sebebiyle bu dönemde yaşanan olayların bilinmesi, yapılan askerî ve ilmî mücadeleler, Büyük Selçuklu Devleti'nin duraklama nedenlerini anlamak açısından önem arz etmektedir. Bu dönem içerisinde yapılan stratejik hamleler, devlet ricali ile ilişkiler de dış politikayı etkilediği için son derece önemlidir. Sultan Melikşah'ın ölümüyle birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nin yükseliş dönemi sona ererken taht kavgalarını kazanıp devletin başına geçerek duraklama dönemi yaşatan Sultan Berkıyaruk'un hayatı ve iç politik meseleleri o döneme ışık tutarak tarih severlere bir nebze olsun katkı sağlayacaktır.

Çalışmamız bir dönem çalışması olduğu için 485/1092-498/1104 yılları arasındaki Büyük Selçuklu Devleti'nde gerçekleşen olayları içermektedir. Selçuklu tarihi alanında yapılan çalışmalarda, genel olarak söz konusu devletin siyasi tarihi üzerinde durulmakla birlikte iç ve dış politikalarına dair meseleler bir bütün olarak ele alınmıştır. Çalışmamızda iç politik meseleler kapsamlı ve her yönüyle ele alınmış olup bu dönemde meydana gelen taht kavgalarına, iç karışıklıklara, devlet erkânıyla ilişkilere değinilmiştir. Ayrıca hanedan içerisinde meydana gelen olayların daha iyi anlaşılmasını sağlamak için Berkyaruk'un hayatına ve ailesine de yer verilmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti'ne dair sayısız araştırma yapılmakla birlikte Sultan Berkyaruk'un iç siyasetine dair klasik bir tez çalışması yapılmamıştır. Döneme dair Abdülkerim Özaydın hocanın *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi 485-498/1092-1104*¹ isimli bir eseri vardır. Eser, Berkyaruk dönemine dair genel olarak Selçuklu Tarihi'ni ele almış, döneme dair siyasi ve kültürel hayata da değinmiştir. Biz çalışmamızda Berkyaruk döneminde meydana gelen siyasi ve sosyal gelişmeler nezdinde iç siyasetine dair bulgular elde etmeye çalıştık. Fransız tarihçi Charles François Defrémery'nin de bizzat bu döneme dair yazmış olduğu *Recherches Sur Le Règne De Barkiarok: Sultan Seldjoukide (485-498 De L'hégire: 1092-1104 De L'ère Chrétienne)*² isimli müstakil bir eseri vardır. Fransızca kaleme alınan eser de Berkyaruk dönemini ele alınmıştır. Olaylara kısaca değinerek bizzat Berkyaruk'un müdahil olmadığı Haçlı Seferlerine, Berkyaruk'un hayatına ve ailesine değinilmemiştir. Ayrıca Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları'nın Selçuklu Tarihi serisinden özel olarak sultanlara ait kitaplar çıkarılmıştır. Bu serinin *Sultan Berkyaruk*³ isimli bölümü Erkan Göksu tarafından hazırlanmıştır. Bu eser de bizim konumuza yardımcı olmuş eserler arasındadır. Biz çalışmamızda dönemi ve Berkyaruk'un siyasetine dair olguları anlamak adına Berkyaruk'un hayatına ve ailesine ayrı bir bölümde değindik. Bu eserler, Büyük Selçuklu Devleti'ne dair bilgiler ihtiva etmekte olup Selçuklu Devleti olarak dönemi geniş olarak ele almışlardır. Biz tezimizde dönemi Sultan Berkyaruk nezdinde sınırlayarak iç siyasete dair bilgilerle konuyu anlattık. Bu eserleri de gereken şekilde ele alıp tetkik ettikten sonra eksik kalan veya sadece Berkyaruk nezdinde meydana gelen olayları ele alarak anlatmaya çalıştık. Alanında da bir tez

---

¹ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi, 485-498/1092-1104* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001).

² Par M. C. Defrémery, *Recherches Sur Le Règne De Barkiarok: Sultan Seldjoukide (485-498 De L'hégire: 1092-1104 De L'ère Chrétienne)* (Paris: Imprimerie Impériale, 1853).

³ Erkan Göksu, *Sultan Berkyaruk*, ed. Mehmet Şimşir - M. Ali Kapar (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021).

çalışması yapılmamış olması hasebiyle oluşan boşluğu doldurmak adına bilimsel bir çalışma yaparak ilim dünyasına bu çalışmamızın bir nebze olsun faydası olmasını temenni ederiz.

II. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamız, dönem çalışması olması hasebiyle kısıtlı bir dönemi içermektedir. Çalışmamız bilimsel ve akademik kriterlere uygun bir şekilde hazırlanmış olup sistematik bir yöntem izlenmiştir. Çalışmamız tarihî verilerden oluştuğu için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle Büyük Selçuklu Devleti'ne dair güvenilir bir bilgi için birinci elden kaynaklara ulaşılmaya gayret edilerek temel bilgiler elde edilmiş ve fişlemesi yapılmıştır. Daha sonra ikinci elden kaynakların tahlil ve yorumlarından istifade edilerek gerekli yerler okunup fişlemesi yapılmıştır. Günümüz literatür çalışmasında yer alan tez, makale, kitap gibi çalışmalar da okunup çalışmamız için lüzumlu gördüğümüz yerlere de değinilmiştir. Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgileri gerekli değerlendirme ve analize tabi tutarak rasyonel ve objektif bakış açısıyla hazırlamaya gayret gösterilmiştir. İsnad 2 atıf sistemi kullanılmış, elde ettiğimiz bilgilerin kaynaklarına dipnot ve kaynakçada yer verilmiştir.

Çalışmamızda, tarihsel verilerin daha iyi anlaşılması için hem hicri hem de miladi takvim kullanılmıştır. Hicri-miladi takvim çevirisini Türk Tarih Kurumu'nun internet sitesindeki Tarih Çevirme Kılavuzu'nu esas alarak daha doğru bir bilgi elde etmeye çalışılmıştır. İsnad atıf sistemine uyumlu olarak tarihler önce hicri daha sonra miladi takvime göre aralarına “/” işareti koyularak yazılmıştır. Gün, ay ve yıl olarak belirttiğimiz tarihler ise yine önce hicri takvime göre gün, ay ve yıl aralarına “/” daha sonra miladi takvime göre gün, ay ve yıl olarak verilmiştir. Eser, isim, künye gibi kaynaklar arasında yazılış farkı olduğu bilinen yerler Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi esas alınarak yazılmaya çalışılmıştır.

III. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamıza, konuyu doğru öğrenmek ve gerekli tahlilleri yapabilmek için öncelikle Genel Türk Tarihi ve Genel İslam Tarihi gibi temel kaynaklardan gereken bilgileri edinip konunun sınırlarını oluşturarak başladık. Konumuz, geniş bir coğrafyaya yayılan Selçuklu Devleti içerisinde yer alması hasebiyle Türk, İran, Arap ve Ermeni kaynaklarında bolca zikredilmiştir.

Tezimiz için birçok klasik ve modern kaynaktan faydalandık. Bu eserlerin her biri önemli olmakla birlikte Selçuklu tarihine ışık tutmaktadır. Faydalandığımız eserler hakkında

kısa bilgiler vermenin uygun olacağını düşünerek ne açıdan ele aldığımızı anlatmayı gerekli görüyoruz.

Ölüm tarihi bilinmeyen Urfalı Mateos'un *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi ve Papaz Grigor Zeyli*⁴ adlı eseri aslen Ermeni tarihidir. Selçuklu tarihi ve özellikle Sultan Melikşah'ın ölümü ve sonrası hakkındaki bilgiler konusunda başvurduğumuz bir eserdir. Diğer kaynaklarda yer almayan bazı bilgileri içermesi ve diğer kaynaklarda yer alan bilgilerin karşılaştırılmasının yapılması bakımından konumuz için önemli bir kaynaktır. Eser, Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilmiş olup⁵ çalışmamızda da M. Halil Yinanç tarafından tercüme edilen eser kaynak olarak kullanılmıştır.

İbnü'l Kalânîsî (öl.554/1160) *Târihu Dımaşk*⁶ adlı eserine, 360/970 yılında meydana gelen olayları anlatarak başlar ve 555/1160 yılına kadar devam ettirir. Genel olarak Suriye topraklarında yaşanan olaylar ele alınıp tezimizin konusu olan Selçuklular bakımından birinci elden kaynaktır. Berkyaruk ve Tutuş arasındaki mücadeleler konusunda başvurduğumuz bir kaynaktır.

Vakayiname niteliğinde bir eser olan Azîmî (öl. 571/1175) *Azîmî Tarihi*,⁷ Selçuklu tarihine dair özet bilgiler ihtiva etmektedir. Eser Türkçeye çevrilmiş olup biz çalışmamızda Ali Sevim tarafından tercüme edilen eseri kaynak olarak kullandık.

Hüseyinî'nin (öl.590/1194) yazdığı *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*⁸ adlı eseri Selçukluların doğuşundan itibaren II. Tuğrul dönemine kadar olan olayları anlatmaktadır. Konumuz için önemli kaynaklardan biri olup Necati Lügal tarafından Türkçeye çevrilen eserden istifade ettik.

Abdurrahman İbnü'l-Cevzî'nin (öl.597/1201) yazdığı *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*⁹ adlı eseri, Selçuklular tarihi ve devrin önemli kişileri hakkında biyografik bilgileri ihtiva etmesi sebebiyle çalışmamız için değerli kaynaklar arasındadır.

---

⁴ Urfalı Mateos- Papaz Grigor, *Urfalı Mateos vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019).

⁵ Cihat Güler vd., *Selçuklu Tarihçiliği'ne Başlarken*, ed. Ayşe Dudu Kuşçu (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2017), 76.

⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târih-u Dımaşk*, nşr. Süheyl Zekkar (Dımaşk: Dar Hassan, 1983).

⁷ Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2006), 15.

⁸ Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, çev. Necati Lügal (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943).

⁹ Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed bin Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâr'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 1992).

Râvendî'nin (öl.603/1207) *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*¹⁰ adlı eseri ise gerek Berkyaruk öncesi gerek Berkyaruk dönemine dair geniş ve başka kaynaklarda olmayan bilgiler ihtiva etmesi sebebiyle konumuz için önemli bir kaynak olmuştur. Kaynak olarak Türk Tarih Kurumu yayınlarından Ahmet Ateş tarafından Türkçeye çevrilen eseri kullandık.

Faydalandığımız en önemli kaynaklardan biri İbnü'l-Esîr'in (öl.630/1233) *el-Kâmil fi't-tarih*¹¹ adlı eseridir. Büyük Selçuklu Tarihi'ne dair pek çok bilgi barınması, olayları kronolojik sırayla ve ayrıntılı şekilde ele alması, doğum ve ölüm tarihleri, taht mücadeleleri ve Berkyaruk'un ailesi hakkındaki bilgiler için çokça başvurduğumuz eserlerden birisi olmuştur.

Bündârî'nin (öl.643/1245) *Zubdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*¹² adlı eseri Berkyaruk dönemine dair bilgiler ve devlet ricali ile ilişkiler konusunda faydalandığımız bir eserdir. Kıvameddin Burslan tarafından Türkçeye çevrilmiş olup konumuz olan Büyük Selçuklu Devleti'ne dair önemli bilgiler içeren birinci elden önemli bir kaynaktır.

İbnü'l-Adîm (öl.660/1262) *Buğyetü't-taleb fi tarih-i Halep*¹³ adlı eseri Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun önemli isimlerinin biyografilerinden bahsedilen bir kitaptır. Nizâmülmülk, Melikşah gibi şahsiyetlere dair bilgiler için başvurduğumuz kaynaklardan biridir. Ayrıca aynı müellifin bu eserine ilave ederek kaleme aldığı *Zübdetü'l-Halep min tarih-i Halep*¹⁴ eseri siyasi ve kültürel tarihe dair pek çok bilgi içermesi ve özellikle Halep tarihi hakkında bilgiler ihtiva etmesi sebebiyle Berkyaruk-Tutuş mücadelesi için başvurduğumuz kaynaklar arasındadır.

Alfabetik sıraya göre yazılan İbn Hallikân'nın (öl.681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman*¹⁵ adlı eseri de faydalandığımız eserler arasındadır. Siyasi olayları yorum yapmadan naklettiği ve Berkyaruk, Sencer, Tutuş gibi kişilerin biyografilerinden bahsettiği için çalışmamızda kullandığımız bir diğer kaynak olmuştur.

¹⁰ Muhammed b. Ali b. Süleyman Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*, çev. Ahmet Ateş (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 1-2/62.

¹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-tarih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, 1997).

¹² Bündârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999).

¹³ Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi tarihi'l-Halep=Selçuklular İlgili Haltercümeleri*, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011).

¹⁴ Kemâlüddin İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Halep min târihi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman*, nşr. İhsan Abbas (Beyrut: Dârsâdr, 1978).

Süryâni müellif Gregory Abû'l-Farac'ın (öl.685/1286) yazdığı *Abû'l-Farac Tarihi*¹⁶ adlı eseri Selçuklular hakkında bilgiler içermektedir. Eser Ömer Rıza Doğrul tarafından iki cilt olarak Türkçeye çevrilmiş olup eserin ilk cildinde Melikşah'ın son dönemleri ve Selçukluların siyasi tarihi hakkında bilgiler verildiği için istifade ettiğimiz bir diğer kaynaktır.

Dönemin tarafsız bir şekilde ele alınan ilk dünya tarihi¹⁷ eseri olan Reşidü'd-din Fazlullâh'ın (öl.718/1318) *Câmi'ü't-tevârih*¹⁸ adlı eseri Selçuklulara dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Eserden Berkyaruk'un kardeşleri konusunda ve saltanat mücadelelerinde oldukça istifade ettik. Eserin Selçuklular bölümü Erkan Göksu ve Hasan Hüseyin Güneş tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Olayların kronolojik sıralaması ve Berkyaruk'un siyasi faaliyetleri konusunda ve İbn Kesîr'in (öl. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye*.¹⁹ adlı eserleri de başvurduğumuz kaynaklar arasındadır.

Umumi bir İslam Tarihi kitabı olan Mîrhând'ın (öl. 903/1498) *Ravzatu's-safâ*²⁰ adlı eseri ilk dönem Selçuklu tarihi için önemli bir kaynak olup konumuz Sultan Berkyaruk'a dair bilgiler de mevcuttur. Çalışmamızda da Selçuklular bahsi Türkçeye Erkan Göksu tarafından tercüme edilen kitabı kaynak olarak kullandık.

Türkçe ele alınan Ahmed b. Mahmud'un (öl. 977/1569-70) *Selçuknâme*²¹ adlı eseri Genel Selçuklu tarihidir. Büyük Selçuklulara dair bilgiler vermektedir. Olayları ayrıntılı şekilde ele alması, diğer kaynaklarda olmayan bazı bilgiler ihtiva etmesi sebebiyle başvurduğumuz bir diğer kaynaktır. Erdoğan Merçil tarafından Türkçeye çevrilen eserden istifade ettik.

Asıl adı Ahmed b. Lütfullah olan Münecimbaşı'nın (öl. 1113/1702) *Câmiu'd-düvel*²² adlı eseri Selçuklulara dair geniş bilgiler ihtiva ettiği için faydalandığımız eserlerden birisidir. Eser Ali Öngül tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

---

¹⁶ Gregory Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945).

¹⁷ Ramazan Şeşen, "Câmiu't-Tevârih", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

¹⁸ Reşidü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih (Zikr-i târih-i âl-i Selçûk)*, çev. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2014).

¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Et-Türkî (Riyad: Dâr'ul-Hicr, 2003).

²⁰ Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, çev. Erkan Göksu (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015).

²¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, çev. Erdoğan Merçil (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011).

²² Ahmed b. Lütfullah Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel Selçuklular Tarihi*, çev. Ali Öngül (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017).

Çalışmamızda konumuzla ilgili güncel kaynaklardan da istifade ettik. Öncelikle Selçuklu tarihine dair çalışma yapan öğrencilere hangi kaynaklardan istifade edeceklerine dair yardımcı olması için başucu kitabı şeklinde Ayşe Dudu Kuşçu editörlüğünde hazırlanan ve kaynak taramasında bize yol gösteren *Selçuklu Tarihçiliği'ne Başlarken*²³ eserinden bolca istifade ettik. Bir Selçuklu tarihçisi olan Osman Turan'ın *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*²⁴ ve *Selçuklular Zamanında Türkiye*²⁵ kitabında yer alan bazı tespitler çalışmamıza yardımcı olmuştur. Ali Sevim ve Erdoğan Merçil tarafından hazırlanan *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*²⁶ faydaladığımız bir diğer eserdir. Osman Gazi Özgüdenli *Selçuklar (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi [1040-1157])*²⁷ adlı eserinin de I. cildi bize konumuz hakkında yardımcı olmuştur. Ali Sevim'in *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*²⁸ isimli kitabından da Berkyaruk-Tutuş mücadeleleri konusunda faydalandık. Mehmet Altay Köymen'in *Selçuklu Devri Türk Tarihi*²⁹ eserinden taht mücadeleleri konusundaki düşüncelerinden istifade ettik. Abdülkerim Özaydın'ın kaleme aldığı *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi* adlı eseri de konu başlıkları ve konu sınırlandırmaları açısından faydaladığımız eserler arasındadır. Ayrıca Charles François Defrémery tarafından kaleme alınan *Recherches Sur Le Règne De Barkiarok: Sultan Seldjoukide (485-498 De L'hégire: 1092-1104 De L'ère Chrétienne)* eser de yararlanmış olduğumuz kaynaklar arasındadır. Tezimizin yazım aşamasındayken Zühal Şen tarafından *Berkyaruk ve Muhammed Tapar Dönemlerinin Değerlendirilmesi ve Kişiliklerinin İncelenmesi*³⁰ başlıklı bir tez kaleme alınmıştır. Okuduğumuz bu çalışmadan da Berkyaruk'un kişisel özellikleri konusunda istifade ettik. Bâtıniler hakkında Bernard Lewis'in *Haşhaşîler*³¹ ve Farhad Daftary'nin *İsmaililer: Tarih ve Öğretileri*³² eserlerinde de istifade ettik.

İslam Tarihine dair eserlerin yanında The Encyclopedia of İslam, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, Encyclopedia Iranica gibi

---

²³ Güler vd., *Selçuklu Tarihçiliği'ne Başlarken*.

²⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken, 2003).

²⁵ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih (Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye [1071-1318])* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998).

²⁶ Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

²⁷ Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi [1040-1157])* (Ankara: İSAM Yayınları, 2015).

²⁸ Ali Sevim, *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989).

²⁹ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998).

³⁰ Zühal Şen, *Berkyaruk ve Muhammed Tapar Dönemlerinin Değerlendirilmesi ve Kişiliklerinin İncelenmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

³¹ Bernard Lewis, *Haşhaşîler*, çev. Kemal Sarısözen (İstanbul: Kapı Yayınları, 2016).

³² Farhad Daftary, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri* (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2005).

ansiklopedilerden de faydalanılmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'ne dair ele alınan birçok tez ve makale de incelenerek gerekli yerlerde bu çalışmalara da değinilmiştir.

IV. Berkyaruk Öncesi Selçuklu Tarihine Kısa Bir Bakış

Selçuklu Devleti'ni kuran ve Selçuklu Devleti'ne adını veren Selçuk, Oğuz kabilesinin Kınık koluna mensuptur.³³ Selçuk Bey'in soyunun Efrâsiyâb'a³⁴ dayandığı da söylenir.³⁵ Selçuk adının telaffuzu ve anlamıyla ilgili farklı görüşler vardır. Arap harflerinin Türkçe dil yapısına bazı noktalarda uymaması sebebiyle farklı okuma tarzları olan Selçuk kelimesi, kök olarak Türkçe dil kurallarına uymadığı için birçok araştırmaya konu olmuştur. Kaynaklarda aslen “Selçuk” olarak geçen kelime, “Salçuk, Selçük, Selçığ, Salçug, Sulcuk, Sarcuk”³⁶ olarak da söylendiği gibi Kaşgarlı Mahmud ve Dede Korkut kitaplarına dayanarak Türkçe dil yapısında böyle bir kelimenin olduğunu ve “Selçuk” şeklinde olması gerektiğini belirten L. Rasonyi'nin tezi³⁷ tarihçiler nezdinde kabul görmüştür. Tarihçi Osman Turan ise iki kullanım şeklinin de uygun olduğunu söyleyerek “Salçuk” kelimesinin doğruluğuna dair delillendirme yapmaktadır.³⁸ Kelimenin “Salçuk” şeklinde kullanımı “mücadeleci” anlamına gelmektedir. Selçuk ifadesi ise “küçük sel” demektir.³⁹

Selçuk'un babası Dukak⁴⁰ “demir yaylı” ünvanına sahip cesur ve devlet işlerine haiz biri olarak saray içerisinde sözü dinlenen ve Oğuzlar Devleti'nin prestijli bir ordu komutanıydı.⁴¹ 286/900 yılında doğduğu düşünülen ve sarayda büyüyen Dukak'ın ölümünden sonra subaşı görevine atanan Selçuk, Cend Bölgesini yurt edinmeye karar vermiştir. Köymen,

³³ Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/32; Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 54. Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 19.

³⁴ İran destanlarında geçen Türk hükümdar olarak bilinen Efrâsiyâb, bir yandan kötü bir hükümdar olarak gösterilirken, diğer yandan güçlü, kabiliyetli olarak anlatılmaktadır. Türk tarihinde yer alan destan kahramanı Alp Er Tonga'nın Efrâsiyâb olduğu söylenir. Ayrıca Türk kaynaklarda Karahanlı ve Selçukluların Efrâsiyâb soyuna dayandığı söylenmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Tahsin Yazıcı, “Efrâsiyâb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994); Ehsan Yarshater, “Afrasiab”, *Encyclopaedia Iranica*, ts.; Mecdud Mansuroğlu, “Efrâsiyâb”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978); Ali Dadan, *Eski Araplara Göre Türkler (Câhiliye Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017), 46-60.

³⁵ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, *Târih-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 342; Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 57.

³⁶ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 206; Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/25.

³⁷ L. Arsonyi, “Selçuk Adının Menşesine Dair”, *Belleten* 3/10 (Nisan 1939), 378-379.

³⁸ Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 54.

³⁹ Abdülkerim Özaydın, “Selçuk Bey”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

⁴⁰ Muhammed el-Huseynî El-Yezdî, *Selçukluların Hikâyesi el-urâza fi'l-hikâyeti's-Selçûkiyye*, çev. Mehmet Çalışkan (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020); Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 23; Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 55; Özgüdenli, *Selçuklular*; Hüseyinî'ye göre Selçuk'un babasının adı Yakak'tır. Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 1; Bazı kaynaklara göre Selçuk'un babasının adı Lokman'dır. Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/86; Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, çev. Ayşe Gül Fidan (İstanbul: Kopernik, 2018), 76.

⁴¹ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 1; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/5.

bu bölgeyi tercih etmesinde İslam ülkelerine yakın olmasının ve zengin İslam medeniyetinin farkında olmasının etkili olduğunu düşünür ki⁴² Cend bölgesine yerleştikten sonra Selçukî ailesi de Müslüman olmuştur.⁴³ Selçuk Bey, Cend bölgesinde bir uç beyi olarak şöhretine şöhret katmış, sınırlarını genişletmiş, İslam dininde var olan cihat anlayışı gereği artık gayrimüslim Türk devletleriyle ve Oğuz boyu olan Yazırlarla da savaşmıştır.⁴⁴ Selçuk Bey, 397/1006 yılında 100 yaşında Cend’de vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.⁴⁵ Kaynaklarımız, temiz ahlakı ve saf inancıyla tanınan birisi olan Selçuk Bey’in İsrâil, Mîkâil ve Mûsâ isimli erkek çocukları olduğu konusunda hemfikir⁴⁶ olmakla beraber Yusuf,⁴⁷ Yunus⁴⁸ ve Ahmed⁴⁹ adında evlatları olduğu da söylenmektedir. Kafesoğlu, Yusuf ile birlikte Selçuk’un 4 oğlu olduğunu düşünerek Yunus isminin Yusuf ile karıştırıldığını, Ahmed adının da hataen yazıldığı söylemektedir.⁵⁰

Selçuk Bey’in ardından İsrâil olarak da bilinen Arslan Yabgu devletin başına geçmiştir. Bu esnada kardeşleri Yusuf İnal ve Mûsâ İnanç, yeğenleri Tuğrul ve Çağrı kardeşler de Arslan Yabgu’ya yardım ederek Türk örfüne uygun olarak vasal üzerine kurulu bir anlayışla devleti yönetmeye başlamışlardır.⁵¹ Arslan Yabgu, iktası olan Mâverâünnehir ve Buhara taraflarına göç başlatarak Karahanlı idaresine geçen Mâverâünnehir’de yaşamaya başlamıştır.⁵² Burada gücüne güç katan ve kuvvet kazanıp siyasi olaylarda yön belirlemeye başlayan Arslan Yabgu,⁵³ Gazneli Mahmud tarafından kandırılarak 416/1025 yılında Kalincar Kalesi’ne hapsedilmiştir. Yedi senelik esaretin ardından 423/1031 yılında Kalincar Kalesi’nde vefat eden Arslan Yabgu geride Kutalmış ve Resûl Tegin⁵⁴ olarak iki evlat bırakmıştır.⁵⁵

⁴² Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 23-27.

⁴³ İbnü’l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, çev. Mustafa Alican (İstanbul: Kronik kitap, 2019), 21.

⁴⁴ Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 77.

⁴⁵ İbnü’l-Verdî’ye göre 107 yaşında vefat etmiştir. İbnü’l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 21; Abdülkerim Özeydin, “Cend”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993); Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/49; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 22.

⁴⁶ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-tarih*, 8/6.

⁴⁷ Reşîdü’l-din Fazlullâh, *Câmi’ü’t-tevârih*.

⁴⁸ Zahîru’l-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*; Râvendî, *Râhatü’s-sudûr ve âyetü’s-sürûr*; El-Yezdî, *el-Urâza fi’l-hikâyeti’s-Selçukîyye*, 34; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 342.

⁴⁹ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, *Mûsâmeretü’l-ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000), 6.

⁵⁰ İbrahim Kafesoğlu, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, *Journal of Turkology* 13/0 (Aralık 2010), 121.

⁵¹ Hüseyinî, *Ahbârü’l-devleti’s-Selçukîyye*, 2; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 30.

⁵² Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 29-30.

⁵³ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’t-tarih*, 7/715; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 30; Abdülkerim Özeydin, “Arslan b. Selçuk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

⁵⁴ Kafesoğlu, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, 124.

⁵⁵ Hüseyinî, tarih vermez ve bir kale olarak bahseder. Diğer çocuğun ismini de zikretmez. Hüseyinî, *Ahbârü’l-devleti’s-Selçukîyye*, 3; Râvendî, *Râhatü’s-sudûr ve âyetü’s-sürûr*, 1-2/87-90, 101; El-Yezdî, *el-Urâza fi’l-hikâyeti’s-Selçukîyye*, 40; İbnü’l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 22; Köymen, *Selçuklu Devri*

Arslan Yabgu esir alındıktan sonra Mûsâ yönetimin başına geçse de devlet idaresi Mîkâil'in oğulları Tuğrul ve Çağrı kardeşlerin elinde olarak üçlü şeflik sistemine⁵⁶ dayalı bir yönetim kuruldu. Selçuklular, kendilerine ihanet eden Yusuf İnal'ın Karahanlılar tarafından öldürülmesi üzerine ortaya çıkan düşmanlık sebebiyle Horasan'ı yurt edindiler ve Selçuklu Devleti'nin temeli Tuğrul ve Çağrı Beylerin Horasan'a gelmesiyle atılmış oldu.⁵⁷ İlerleyen süreçte Nesâ civarına yerleşen Selçuklular, fillerin de yer aldığı yaklaşık 50.000 askerden oluşan Sultan Mesud'un ordusu tarafından bozguna uğramıştır. Sultan Mesud, Selçukluları topraklarından kovmadan rahata ermeyeceğini anladığı için bütün imkânlarını seferber etmiştir. Tuğrul Bey, stratejik davranarak açlık ve kıtlık çeken Gazneli ordusunu çöle kadar çekmeyi başarmış, nihayet Gazneli ordusu Merv yakınlarındaki Dandanakan Kalesi önüne gelince Selçuklularla karşı karşıya gelmiştir. Gazneli ordusunun aç, susuz, yorgun olması ve Gazne ordusunda görevli olan Türk askerlerinin de saf değiştirmesiyle 8 Ramazan 431/23 Mayıs 1040⁵⁸ tarihinde Selçuklular kesin bir zafer elde etmişlerdir.⁵⁹ Bu savaş neticesinde Selçuklu Devleti resmen kurulmuş, Horasan resmen Selçuklu Devleti'nin eline geçmiştir. Hutbe iki kardeş adına okunmakla birlikte Tuğrul Bey esas hükümdar, Çağrı Bey de Yabgu ünvanıyla melik olmuştur.⁶⁰

Tuğrul Bey, resmen kurulduğunu ve Halife'ye bağlı olduğunu göstermek amacıyla dönemin Abbâsî halifesi Kâim-Biemrillâh ile görüşerek kendisini tanımamasını istedi. Bunun üzerine Halife, Arslan Besâsîrî'nin⁶¹ artan baskıları sebebiyle zor durumda olan Bağdat'ın kurtuluşu için Tuğrul Bey'den yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Bağdat Seferi'ne çıkan Tuğrul Bey Bağdat'ı kurtardı. Halife 447/1055 yılında Tuğrul Bey'e hilat vererek ülkedeki bütün yetkilerini Tuğrul Bey'e devretti. Ardından halife tarafından tahta oturtularak "Doğunun ve batının sultanı (Sultanü'l-meşrik ve'l-mağrib)" ilan edildi.⁶²

Türk Tarihi, 30-31; Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/55-56; Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

⁵⁶ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 35.

⁵⁷ Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/58-60; Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 92-94.

⁵⁸ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 9; Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/85.

⁵⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/13-14; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 53; Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/83-85; Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 105-106.

⁶⁰ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 100.

⁶¹ Büveyhîlerin son devrinde yaşamış olan Türk bir komutandır. Halife'nin Selçuklulardan yardım talebi üzerine Fâtımîlerle ve İbrahim Yınal ile iş birliği yapmıştır. Bu iş birliği sonucunda Bağdat'a kadar girmiş ve Fâtımî Halifesi adına Bağdat'ta hutbe okutmuştur. İlerleyen süreçte Besâsîrî'nin Fâtımîlerle arasının açılması ve İbrahim Yınal'ın da öldürülmesi üzerine Besâsîrî kendine destek bulamadığı için Selçuklular tarafından öldürülmüştür. Erdoğan Merçil, "Besâsîrî", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

⁶² Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 13; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/126; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2008), 47; Özgüdenli,

Büyük bir başarı elde eden Tuğrul Bey, bu dönemde isyan eden İbrahim Yınal ile sekiz ay süren mücadeleye içine girmiştir. Çağrı Bey'in oğulları Alparslan ve Kavurd'un yardımıyla bu mücadele, İbrahim Yınal'ın 451/1059 senesinde yayın kirişi ile boğularak öldürülmesiyle son bulmuştur.⁶³ Ardından amcasının oğlu Kutalmış Bey de isyan etmiş, bunu neticelendirmeye Tuğrul Bey'in ömrü yetmemiştir. Tuğrul Bey, 8 Ramazan 455/4 Eylül 1063⁶⁴ ayında yetmiş yaşındayken vefat etmiştir.⁶⁵

Tuğrul Bey'in çocuğu olmadığı için veliyaht olarak yerine Çağrı Bey'in oğlu Süleyman'ı tayin etmişti.⁶⁶ Tuğrul Bey'in ölümünden sonra vezir Amîdülmülk el-Kündürî⁶⁷ tarafından Süleyman tahta oturtulsa da kardeşi Alparslan⁶⁸ onun saltanatını tanımayıp Merv'den ayrılarak Kazvin'de kendini sultan ilan etmiş ve adına hutbe okutmuştur. Ardından başşehir Rey'e gelerek Tuğrul Bey zamanında isyan eden ve kendini sultan ilan edip saltanat iddiasında bulunan babası Çağrı Bey'in amcazadesi yani Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış ile muharebeye girişmiştir. 456/1064 yılında vukû bulan savaş Kutalmış'ın planıyla bir bataklıkta gerçekleşmiş fakat Kutalmış Bey burada mağlup olmuştur. Mağlubiyetin ardından kaçarken atından düşerek ölmüştür.⁶⁹ Bu savaş neticesinde Alparslan, Tuğrul Bey'in sahip olduğu topraklar ile Çağrı Bey'in hâkim olduğu Ceyhun'dan Dicle'ye kadar olan coğrafyaya tek başına sultan olarak

---

Selçuklular, 1/105; Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 135; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 54.

⁶³ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 14; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 57.

⁶⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/183; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 345; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/82; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 60; Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/134.

⁶⁵ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 14-15; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-âyân'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 102-116; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/110; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 48; Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 142.

⁶⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/185; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 20-21; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 345.

⁶⁷ 415/1024 yılında Nişabur'a bağlı Kündür köyünde doğmuştur. Babası, Kündür köyünün dihkânı olup Nişabur'da ilk tahsiline başlamıştır. Arapça ve Farsça dillerine hâkim olması, belagatlı şiirler yazabilmesi onun iyi bir eğitim alıp yetiştiğini göstermektedir. İlk görevi haciplik olan Amîdülmülk, daha sonraki yıllarda Tuğrul Bey'in veziri olmuştur. Vezirlik müddeti sekiz yıldır. Alparslan tahta oturup vezir olarak Nizâmülmülk'ü tayin etmesinin ardından Amîdülmülk'ün tek başına hareket emesi Nizâmülmülk tarafından hoş karşılanmadığı için vezirlikten azledilmiştir. Nizâmülmülk, Sultan ile anlaşarak Amîdülmülk'ü hapsedikten sonra iki uşağın kılıç darbesiyle öldürülmüştür. Amîdülmülk, faziletli, erdemli, şerefli, edepli bir vezir olarak biliniyordu. Fakat gerekli yerlerde tedbirsiz davranması, siyasi ihtiraslara kapılmasıyla kendi sonunu hazırlamıştır. Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 28-30; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 18-20; Mustafa Demirci, "Selçuklu Veziri Amîdülmülk Kündürî ve Selçuklu Dinî Siyasetindeki Yeri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 0 (2019), 221-239.

⁶⁸ Urfalı Mateos, Alparslan'ı Tuğrul Bey'in kardeşi olarak ele almıştır. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 118.

⁶⁹ Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 27; İbnü'l-Adîm, *Buğyat at-talab fi tarih Halab*, 66, 20; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-âyân*, 129.

büyük bir saltanatın hükümdarı olmuş, vezir olarak Küdürî'nin yerine Nizâmülmülk'ü getirmiştir.⁷⁰

Tahta oturduktan sonra ilk seferini Rûm diyarına yapmıştır. Gürcü ülkesinden bölgede isyan çıktığı ve azınlıkların istila etmiş olduğu haberi gelince oğlu Melikşah'ı beraberinde Nizâmülmülk ile birlikte Gürcü ülkesine göndermiştir. Nizâmülmülk ve Melikşah, Sürmeri denilen kaleyi zapt ederek Hristiyanlara ait Meryemnişin şehrini de ele geçirdiler. Pek çok fetih gerçekleştiren Alparslan, Bizans'ın hazinelerinin saklandığı doğu sınırındaki en önemli ve en sağlam şehirlerinden biri olan Ani şehrini 29 Şaban 456/16 Ağustos 1064 tarihinde alıp Gürcü asıllı Bizans valisi Bagrat'ı vergiye bağladı.⁷¹ Ani şehrinin fethi İslam dünyasında büyük bir sevinçle karşılandı. Bu fetih sonucunda Halife Kâim-Biemrillâh, Alparslan'a "Ebu'l-Feth" ünvanını verdi.⁷²

Fatımî halifesi Mısır'ı teslim edeceğini söyledikten sonra Diyarbakır üzerinden Mısır'a doğru yola çıkan Alparslan, Halep'ten ayrılırken Romanos Diogenes'in, içerisinde Rum, Ermeni, Fars, Peçenek, Oğuzların olduğu çok kalabalık bir orduyla Alparslan üzerine sefere çıktığı haberini aldı.⁷³ Bunun üzerine 27 Zilkâde 463/26 Ağustos 1071 Cuma günü hatipler minberde bulunduğu vakit Malazgirt ovasında karşı karşıya gelen iki ordu, Bizans ordusunun ağır bir şekilde yenilmesiyle sonuçlandı.⁷⁴ Bu zafer neticesinde Anadolu'ya Türk akınları hızlandı ve Anadolu Türk yurdu haline geldi. İstanbul'daki idareciler tarafından, mağlup olan Romanos Diogenes'in gözlerine mil çekildi. Eski askerî gücünü kaybeden Bizans Devleti, ekonomik ve siyasal sorunlara maruz kaldı.⁷⁵

Malazgirt Zaferi'nin ardından büyük bir şöhrete mazhar olan Sultan Alparslan, 465/1073 yılında Yusuf el-Harezmî adında kale muhafızı olan bir tutsak ile boğuşurken karnına gelen bıçak darbesi sonucu vefat etmiştir. Merv'e, babasının yanına gömülmüştür.⁷⁶ Sultan

---

⁷⁰ Bûndârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 28-29; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/185; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 345; Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/139.

⁷¹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 119-121; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 27; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/196; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 48; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 156; Muharrem Kesik, *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021), 22-23.

⁷² Selçuk Mülayim, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, ed. Kenan Seyithanoğlu (İstanbul: Çağ Yayınları, 1988), 7/119; Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/142.

⁷³ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 140; Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 48; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devletleri Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 318.

⁷⁴ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 34; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-âyân*, 165-173.

⁷⁵ Ostrogorsky, *Bizans Devletleri Tarihi*, 319-320.

⁷⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 145-146; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 37-38; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülük ve'l-ümem*, 16/144-145; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/231; Bûndârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 44-45,48; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-âyân*, 183-186; Abû'l

Alparslan yardımsever, fakir fukarayı gözeten, âdil, gayrimüslimlere karşı da son derece iyi davranan cengâver bir kişiydi.⁷⁷

Sultan Alparslan'ın vefatının ardından çocukların en büyüğü olmadığı halde Selçuklu tahtına Alparslan tarafından veliaht tayin edilen Melikşah geçti.⁷⁸ 8 Recep 465/20 Mart 1073 tarihinde Abbâsî Halifesi tarafından adına hutbe okutulan Melikşah'ın, genç yaşta olmasını fırsat olarak gören Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklu topraklarına saldırmış ve Alparslan'ın kardeşi Kirman Meliki olan Kavurd gibi hanedan mensupları ise hayatta bulunan en yaşlı hanedan üyesi olarak saltanatın kendisinin hakkı olduğunu ileri sürerek Melikşah'a karşı taht mücadelesine girişmiştir.⁷⁹

Melikşah, 465/1073 yılında Anadolu'da fethedilen bölgeleri Kutalmışoğulları'na malik ederek Kutalmışoğulları arasında çıkması muhtemel bir mücadeleyi öngörmesi sebebiyle kendi saltanatını kuvvetlendirmiştir. Hatta Saltukoğulları, Mengücekoğulları ve Danişmendoğulları gibi Türk boylarına da Anadolu'da yurt vererek Kutalmışoğullarından gelecek olan tehlikelere karşı Büyük Selçuklu Devleti'ni korumaya alarak tedbirli davranmıştır.⁸⁰ Büyük Selçuklu Devleti'nin başkentini Rey'den Tuğrul Bey zamanında kılıçla alınan İsfahan'a taşıyarak burayı tam anlamıyla bir ilim merkezi haline getirmiştir. İsfahan'da rasathane kurdurmuş, medreseler, hankahlar, köşkler, bağ ve bahçeler yaptırmıştır.⁸¹

Sultan Melikşah, Türkmenlerin doğu batı arası göçleri devam ettiği için Türkmenlere yeni yurt bulmak ve önlerini açmak gayesiyle Anadolu'yu fethetmek üzere komutanlar görevlendirmiştir. O komutanlardan birisi olan Atsız, 463/1070 yılında Fâtımî idaresinde bulunan Remle ve Kudüs'ü, 468/1075 yılında da Dımaşk'ı fethetti.⁸² Diğer görevlendirilen komutan Şökli Bey, 467/1074 yılında Akka'yı fethedince Sultan Melikşah, Suriye'de önemli topraklara sahip oldu. Bir süre sonra iki kumandan arasında anlaşmazlık oldu ve neticede Şökli

---

Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/325; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 39-40; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, 13; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 43-44.

⁷⁷ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 146.

⁷⁸ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 20; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 33,38; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/233; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 146; Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/325; Kesik, *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah*, 26.

⁷⁹ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's Selçûkiyye*, 40; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/123-125; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/284; Sıbt İbnü'l Cevzî, 3 Şaban 465/14 Nisan 1073 olarak zikreder. Ayrıca Kavurd Bey'in öldürülmesi hakkındaki rivayetler için bk. Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-âyân*, 189; Ahmed bin Mahmud, *Selçuknâme*, 120-123.

⁸⁰ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 103.

⁸¹ Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/168; Tuba Yüksel, *Selçuklu Başkenti İsfahan (Kuruluşundan Moğol İstilasına Kadar)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 74-75; Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

⁸² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/256.

Bey öldürüldü.⁸³ Bu olayların ardından Sultan Melikşah, Suriye'ye tam hâkim olabilmek için 470/1077 yılında kardeşi Tutuş'u Suriye meliki olarak atadı. Fâtımî kuşatması altında bulunan Atsız ise yeterli askerî olmadığı için Tutuş'tan yardım istedi. Tutuş ordusunu gören Fâtımî ordusu geri çekildi. Ardından şehre giren Tutuş, Atsız ve kardeşini öldürerek Suriye'ye hâkim oldu.⁸⁴

Melikşah'a karşı taht mücadelesinde bulunan bir diğer kişi kardeşi Tekiş'tir. Tekiş, Melikşah tarafından ordudan ihraç edilen çok sayıdaki askeri tarafına çekerek bu askerler sayesinde gücüne güç katmasıyla beraber 473/1080 yılında Melikşah'a karşı isyan etmiştir. Bu isyan sonunda başarısız olup kendini affettirse de Melikşah'a karşı yine isyan etmiştir. Tekiş'in Tirmiz dahil pek çok toprağı zapt etmesi üzerine aralarındaki husumet 477/1084 yılına kadar devam etmiştir. Nihayet Tirmiz Kalesi'nde muhasara altına alınarak, Tekiş'in gözlerine mil çekilmek suretiyle aradaki husumet son bulmuştur.⁸⁵

475/1082 yılında yönünü batıya çevirerek Rum topraklarını elde etme niyetiyle Antakya'ya doğru yola koyulan Melikşah, Antakya'yı almayı başararak Yağsıyan'ı Antakya emîri olarak tayin etmiştir. Ardından Halep'e de Aksungur'u vali olarak tayin etmiştir.⁸⁶ 478/1085 yılında Diyarbakır fethedilmiştir.⁸⁷ Ülke içerisinde Bâtınî faaliyetleri baş göstermeye başladığı için bu süreçte onlar tarafından çıkarılan isyanlar bastırılmaya çalışılmıştır. Sultan Melikşah, saltanatı boyunca Hasan Sabbâh ve Bâtınîlerle uğraşmış, bunu bir devlet politikası haline getirmiştir. Abbâsî Halifesi ile arasını iyi tutmaya çalışsa da Halife'nin Melikşah'ın kızı Mâhmelek Hatun'a karşı ilgisiz tavrı dolayısıyla araları bozulmuştur. Sultan Melikşah, Bağdat'a ilk defa 479/1086 senesinde Selçuklu Devleti'nin sultanı olarak gereken tazimlerin yapılması üzerine gitmiştir. İkinci gidişi ise 485/1092 yılında olmuş ve Bağdat'ta vefat etmiştir. Saltanatı boyunca iki sefer Bağdat'a gitmiştir.⁸⁸

Selçuklu Devleti'nin İslam ümmeti adına pek çok faydası olmuştur. Her milletten ve her dinden insanı kendi toprağında kabul etmiş ve birlik ve düzen içerisinde bir yaşam sunmuştur. Selçuklu Devleti kurulduğu esnada İslam dünyası genelinde Fâtımî Devleti'nin etkisi ile Şîî hakimiyeti vardır. Büveyhoğulları da Sünnî Abbasi halifesini muhafaza etmekle Sünnîlerin

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990), 34-40.

⁸⁴ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 169; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-âyân*, 198-206; Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/170-171; Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 200-201.

⁸⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/292-293; Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 70.

⁸⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 172.

⁸⁷ Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/173.

⁸⁸ Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 82.

temsilcisi konumunda yer almaktaydı. Selçuklu Devleti de Büveyhoğullarına son verince Sünnî temsilciliği Selçuklu Devleti'ne geçmiştir. Bu vesileyle halife ile devlet kurumu birbirinden ayrılmış, Halife'nin siyasi ve dünyevî işlerini Selçuklu Devleti yönetmiştir. Melikşah döneminde Selçuklu Devleti'nin, Şiîliğin kalesi olan Mısır'ı ele geçirip Şiîliğe son verme niyeti olsa da Fâtımî Devleti'ni ortadan kaldıramamıştır.⁸⁹ Sultan Melikşah'ın Hasan Sabbâh ve Bâtınîlerin faaliyetlerine son vermeye de ömrü yetmemiştir. Tüm bunlara rağmen Melikşah dönemi Selçuklu Devleti, Çin'den Akdeniz'e kadar en geniş sınırlara ulaşarak bir imparatorluk haline gelmiştir.

---

⁸⁹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 10,11.

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN BERKYARUK'UN HAYATI VE AİLESİ

Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra başa geçmeye hazırlanan Berkyaruk'un hayatı ve ailesi konumuz için önem arz etmektedir. Berkyaruk'un meliklik dönemine dair malumatımız sınırlı olmakla birlikte küçük yaşta taht mücadeleleri ile uğraşmak zorunda olduğu için kaynaklarda Berkyaruk'un hayatı ve ailesi hakkındaki bilgiler siyasi faaliyetlerle birlikte anlatılmıştır. Kardeşleriyle mücadele etmek zorunda kalan Berkyaruk'un hayatı maddî ve manevî zorluklarla geçmiştir.

1.1. Berkyaruk'un Saltanatı Öncesi Hayatı

Sultan Berkyaruk, Muharrem 474/Haziran 1081 tarihinde İsfahan'da dünyaya gelmiştir.⁹⁰ Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun hükümdarlarından olan babası Sultan Melikşah,⁹¹ annesi ise Çağrı Bey'in oğlu, Sultan Alparslan'ın kardeşi, Melikşah'ın da amcası olan Emîr Yakutî'nin kızı, Emîr İsmail'in kız kardeşi Zübeyde Hatun'dur.⁹² Berkyaruk ismi, berk ve yaruk kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş birleşik bir isimdir. Anlamı şiddetli ışık, parlaklık demektir.⁹³ Sultan Berkyaruk, tarih sahnesine daha çok Melikşah'ın ölümünden sonra çıkmıştır.

Sultan Melikşah ölmeden önce en büyük oğlu Terken Hatun'dan doğan Ahmed'i 480/1087 yılında veliaht tayin etmişti. Veliahtlığı Halife'nin de onaylaması için Bağdat'a gelerek oğlu Ahmed adına hutbe okutulmasını istedi. Sultan Melikşah, Bağdat'tan ayrıldıktan sonra veliaht olarak Melikşah'ın oğlu Ahmed adına hutbe okutuldu. Henüz 10 yaşında olan Ahmed'in veliahtlığı hem Terken Hatun tarafından hem de halk nezdinde sevinçle karşılanmıştır.⁹⁴

⁹⁰ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/135; Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, 104; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/268; İbnü'l Esir Berkyaruk'un doğum tarihini 471/1078 yılı olarak ele almaktadır. Sultan Berkyaruk'un 25 yaşında öldüğünü söyler fakat yıl olarak 498/1104 yılında öldüğünü zikreder. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/269,502.

⁹¹ Anna Komnena, Melikşah'ın diğer adı Sultan Taparas (Tapar) olduğunu zannederek Berkyaruk'un babasını Sultan Taparas olarak almaktadır. Fakat Tapar, Berkyaruk'un kardeşidir. Anna Komnena, *Alexiad-Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi- Malazgirt'in Sonrası*, çev. Bilge Umar (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2021), 193.

⁹² Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/131; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 54; Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, 100; Reşidü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 93,95.

⁹³ J.A. Boyle, *The History Cambridge of Iran*, ed. A. J. Arberry (Cambridge: Cambridge at the University Press, 1968), 5/110; Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, 27.

⁹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/317.

Ahmed veliaht ilan edildikten bir yıl sonra aniden Merv'de vefat edince henüz 11 yaşında olan Ahmed'in ölümü Bağdat'ta ve ülke genelinde büyük bir üzüntüyle karşılandı.⁹⁵ Ahmed öldükten sonra Sultan Melikşah'ın geride dört oğlu kalmıştı. Bunun üzerine veliahtın kim olacağı meselesi ortaya çıktı ve Nizâmülmülk, veliaht olarak ilan edilmesi gereken kişinin Melikşah'ın kalan evlatlarından en büyük oğlu Berkyaruk olması gerektiğini düşünüyordu. Sultan Melikşah da en mantıklı seçimin Berkyaruk olması gerektiğini biliyordu fakat iç siyasette önemli bir yeri olan Terken Hatun, Zübeyde Hatun'dan olma Berkyaruk'un veliaht ilan edilmesini istemiyor ve kendi evlatlarından birinin tahta geçmesini isteyerek ülke yönetiminde söz sahibi olmayı arzuluyordu. Bu sebeple ölen evladı Ahmed yerine henüz sabi olan Mahmud'un veliaht olarak ilan edilmesinin uygun olacağını hem Sultan Melikşah'a hem de Nizâmülmülk'e söyledi fakat Nizâmülmülk, küçük yaşta olan bir evlat yerine yaşı daha büyük olan evladın veliaht olmasının ülke menfaati için daha iyi olacağını ayrıca Berkyaruk'un huy ve haslet olarak hükümdarlık alametlerini taşıdığını düşünüyordu.⁹⁶ Sultan Melikşah'ı da Berkyaruk lehine telkinleriyle saltanatı ona bırakması için teşvik ediyordu. İlerleyen zamanda Sultan Melikşah, Mahmud'un yaşının küçük olması sebebiyle mülke sahip çıkamayacağını öne sürerek Berkyaruk'u veliaht ilan etti. Veliaht ilan edildiğinde Berkyaruk henüz 7 yaşındaydı.⁹⁷

Sultan Melikşah, Karahanlı Hükümdarı İbrahim Tamgaç Han'ın kızı olan Terken Hatun'a düşkünlüğüyle bilinmektedir. Nizâmülmülk gibi bir vezirin haklı sözleri karşısında yapacak bir şey olmadığı için Zübeyde Hatun'dan olan oğlu Berkyaruk'u seçmiştir. Bu olay neticesinde Nizâmülmülk'ün Sultan Melikşah'ı Berkyaruk lehine dolduruşa getirdiğini düşünen Terken Hatun, onu vezirlikten azlettirmeyi düşünerek kendisine müttefik olarak Bâtınîlerle⁹⁸ gizli bir bağlantısı olan Tâcümülk'ü seçti ve Nizâmülmülk yerine kendisini vezir yapacağını sözünü verdi.⁹⁹

Kaynaklarımızda bu olaylar yaşandığı esnada Zübeyde Hatun ve Berkyaruk'un bu konuda neler yaptığı zikredilmemiştir. Fakat Zübeyde Hatun'un, en büyük erkek çocuk olarak Berkyaruk'un olması ve kendisinin de Selçuklu ailesinden gelmesi hasebiyle veliahtlığa oğlunun layık olduğunu düşünmüş olması ve bu hususta elinden geleni de yapması muhtemeldir. Bu konuda Nizâmülmülk'ün, oğlu Berkyaruk'u desteklemesinin neticesini

⁹⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/323.

⁹⁶ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 93.

⁹⁷ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/131,136; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, 16; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 126.

⁹⁸ Göksu, *Sultan Berkyaruk*, 18.

⁹⁹ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/130.

Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht mücadelesinde Nizâmülmülk'ün askerlerinin Berkayaruk'a yardım etmesiyle almıştır.

Nizâmülmülk, Sultan Alparslan'dan itibaren devlet içerisinde bir otorite oluşturmuştur. Kendine has yirmi bine yakın gulâmı ve özel görevler için yetiştirdiği evlatları sayesinde mevkisini korumuştur. Nizâmülmülk'ün kendi iktidar ve makamını koruması, diğer devlet görevlilerine göz açtırmaması çevresinde kendisine muhalefet eden bir grubun oluşmaya başlamasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca Melikşah tarafından takdir edilen ve sözü dinlenen bir vezir olması sebebiyle çevresindeki adamlarının ve çocuklarının devlet erkânına karşı riyakâr ve kibirli bakışları Nizâmülmülk'ün düşmanlarının artmasına ve Sultan Melikşah ile aralarının açılmasına sebep olmuştur.¹⁰⁰

Kaynaklarımızda Nizâmülmülk ile Melikşah'ın arasının açılmasına sebep olan birkaç olaydan bahsedilir. Öncelikle Nizâmülmülk'ün teveccühünü kazanmış bir Yahudi olan İbn Allan'ın Melikşah tarafından boğdurularak öldürülmesi,¹⁰¹ Nizâmülmülk'ün damadı olan Ebu'l-Mehâsin'in Sultan Melikşah'a Nizâmülmülk ile adamları hakkında makamları istismar ettiklerine dair şikâyette bulunması,¹⁰² Nizâmülmülk'ün oğlu olan Belh valisi Cemâlülmülk'ün Melikşah tarafından öldürtülmesi¹⁰³ ve Tâcülmülk'ün Nizâmülmülk tarafından ilim erbabına ve Sufilere çok para harcadığı konusundaki şikayeti gibi nedenlerle Melikşah ile Nizâmülmülk'ün arası açılmıştır.¹⁰⁴ Terken Hatun ile Tâcülmülk tarafından da Nizâmülmülk'ün kendi oğul, damat ve adamlarını devletin en önemli konumlarına getirerek devlet içinde devlet teşekkül ettiği konusunda şikayetleri de bardağı taşıran son damla olmuştur.¹⁰⁵ Yaşanan olaylara bakıldığı zaman Sultan Melikşah ile Nizâmülmülk'ün arasının bozulmasında Nizâmülmülk'ün nüfuzunu kullanarak devleti tahakküm altına almaya çalışan adamlarının ve oğullarının etkisi büyüktür. Nizâmülmülk'ün devlet içerisindeki etki ve yetkisini devlet aleyhinde kullandığına dair iddiaların hepsinin, onun tahakkümünü sona erdirmek isteyen düşmanlarının ve Bâtınîlerin ortaya atmış olduğunu karalama propagandasının bir ürünü olması muhtemeldir.¹⁰⁶ Yıllarca devam ettirdiği görevinde hiçbir itham ve

---

¹⁰⁰ Ali Öngül, *Büyük Selçuklular* (İstanbul: Çamlıca, 2016), 169; İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu* (İstanbul: Ötüken, 2014), 197-198.

¹⁰¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/205.

¹⁰² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/228; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/287-288.

¹⁰³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/226; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/281.

¹⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 198-201.

¹⁰⁵ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 148.

¹⁰⁶ Göksu, *Sultan Berkayaruk*, 22.

suçlamalara maruz kalmazken Tâcülmülk ve Terken Hatun'un işin içine girmesiyle nifak tohumları atılmaya başlanmıştır.

1.1.1. Vezir Nizâmülmülk'ün Öldürülmesi

Nizâmülmülk, hileli muhalif hareketlere aldırılmadan aleyhindeki bu çalışmalara prim vermeyerek ilerleyen yaşına rağmen görevini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak Nizâmülmülk'ün oğlu olan Şemsülmülk Osman ile Emîr Kodan arasında çıkan anlaşmazlık son nokta olmuştur. Babası tarafından Merv valiliğine atanan Şemsülmülk Osman, Melikşah'ın emriyle şahne¹⁰⁷ olarak aynı yere görevlendirilen Emîr Kodan'ı istememiş ve babasının nüfuzuna güvenerek şahneyi tutuklatmıştır. Ardından serbest bırakmış fakat Emîr Kodan Melikşah'a durumu izah ettikten sonra Melikşah derhal harekete geçerek Nizâmülmülk'ü gönderdiği bir mektupla uyarmıştır. Melikşah mektubunu içerisinde Emîr Yelberd'in olduğu devlet adamlarından oluşan bir heyetle göndermiştir. Emîr Yelberd'i tembihleyerek ne olursa olsun kendisine iletilmesini istemişti. Haberi götüren heyet, vezir ile hükümdarın arasının bozulmaması için Nizâmülmülk'ün yaşanan olaydan dolayı üzgün olup kendisinden özür dilediğini söylemiş fakat Emîr Yelberd, Nizâmülmülk'ün de kendisine öfkeli ve tehditkâr konuştuğunu söylemesi üzerine Melikşah'ın Nizâmülmülk'e kırgınlığı artmıştı. Bu yaşanan olaylar neticesinden Melikşah, gereken tedbirleri almakla yetinerek Nizâmülmülk'ü görevinden azletmemiştir.¹⁰⁸

Nizâmülmülk yaşanan bu olaylar neticesinde yaşının da ilerlemesi sonucu yorgun düşerek güvenlik tedbirlerini de gevşetmişti. Bâtınîler ise Sultan Melikşah ile Nizâmülmülk'ün arasının açık olduğunu bildikleri için intikam alma niyetiyle her yolu deniyorlardı. Nizâmülmülk'ün Sultan Melikşah ile birlikte beraberinde Terken Hatun ve Tâcülmülk olduğu halde Bağdat'a gittiği haberini alan Bâtınîler fırsat kollamaya başlamıştır. Yolculuk Ramazan ayında olduğu için iftar açmak maksadıyla Nihavend yakınlarında bulunun Sıhne adı verilen yerde konaklayıp iftar ettiler. İftardan sonra dinlenmek için otağına giden Nizâmülmülk'ün

¹⁰⁷ Büyük Selçuklu Devleti'nde bir şehir veya eyaletin askerî valisine denmektedir. Erdoğan Merçil, "Şahne", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/292.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/355-356; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/305-306; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/131; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 127,149; Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 63; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 165-166; İbnü'l-Adîm, *Buğyat at-talab fi tarih Halab*, 85-86; İbn Haldun, *el-İber ve divânü'l-mübtede' ve'l-haber fi târihi'l-Arab ve'l-Berber min zevi's-şe'ni'l-ekber* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981), 5/14; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 201-203; Osman Fikret Yıldız, *Büyük Selçuklular ve Nizamü'l-Mülk* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 50.

önünü Bâtınîlerden sufi kıyafetli Deylemli bir çocuk¹⁰⁹ olan Ebû Tahir Arrânî adındaki birisi keserek kendisine bir dilekçe vermiştir. Vezir bu dilekçeyi okumaya başladığı esnada Bâtınî fedai ansızın hançeri Nizâmülmülk'ün göğsüne saplayarak onu yaralamıştır. Nizâmülmülk'ü yaraladıktan sonra kaçmak üzere olan fedai otağının iplerine takılarak yere düşmüş ve yakalanıp öldürülmüştür. Bu olaydan sonra Nizâmülmülk'ün yarası iyileştirilememiştir ve 10 Ramazan 485/14 Ekim 1092 tarihinde vefat etmiştir.¹¹⁰ Cenazesi başkent İsfahan'a götürülerek Türbe-i Nizam'a defnedilmiştir.

Sultan Melikşah'ın Nizâmülmülk'ü öldürdüğüne dair farklı rivayetler de vardır. Nizâmülmülk'ün, Sultan Melikşah'ın izniyle Tâcülmülk ve Terken Hatun'un suikastına uğradığını söyleyenler olsa da Nizâmülmülk'ün bıçaklanmasının akabinde Melikşah'ın vezirin yanına geldiği ve üzüntüsünü belirtip bu işi yapmadığına dair yemin ettiği belirtilmektedir.¹¹¹ Her ne kadar kırgın ve öfkeli dahi olsa Nizâmülmülk'ü öldürecek kadar vefasız bir insan olmayan Melikşah, bu olay neticesinde askerî ve halkı telkin etmiş, Nizâmülmülk'ün yerine vezir olarak Tâcülmülk'ü getirmiştir.¹¹²

1.1.2. Sultan Melikşah'ın Ölümü

Nizâmülmülk'ün Nihavend'de öldürülmesinin ardından Sultan Melikşah, Bağdat'a doğru yoluna devam etti. 24 Ramazan 485/28 Ekim 1092 tarihinde Bağdat'a varan Melikşah'ı Halife'nin veziri Amîdüddeve karşıladı. Melikşah, yeni vezir tayin edilen Tâcülmülk için vezirlik hilatlerinin hazırlatılmasını emrederek Tâcülmülk'ü vezirlik makamına oturttu.¹¹³

Selçuklu Devleti'nde büyük bir yankı uyandıran Nizâmülmülk'ün ölümü Halife'yi de endişeye düşürmüştü. Nizâmülmülk, Halife ile Melikşah arasındaki dengeleri iyi koruyor ve hilafet ve devlet arasındaki siyaseti başarılı bir şekilde yürütüyordu. Halife ile Melikşah'ın ilişkisi her zaman normal ve dostane olmamıştı. Halife bütün Müslümanların başı olarak hükmetmeyi ve ona göre kendisine saygı gösterilmesini arzu ediyor, Melikşah ise hakimiyetinin yegâneliğini engelleyecek her türlü hamleyi reddederek devlet içerisinde ikinci bir iktidarın

¹⁰⁹ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 32; Hüseyinî, öldüren kişinin Bâtınî olduğunu söyler fakat bir haksızlıktan dolayı şikâyet etmek için geldiğini belirtir. Aynı kitapta Tâcülmülk'ün azmettirilmesiyle yardım isteyen Deylemli birisi tarafından öldürüldüğünü belirtir. Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 45-46; Ebu'l Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbârî'l-beşer (Târih-u Ebi'l-Fidâ)*, nşr. Mahmûd Deyyûb (Beyrut: Dâr'ul-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 2/17; Mîrhând, olayın Bûrûcird'de olduğunu da söyler. Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 128,150; Bûndârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, 67.

¹¹⁰ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 45; Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, 96; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/127.

¹¹¹ İbnü'l-Adîm, *Buğyat at-talab fî tarih Halab*, 88.

¹¹² Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 351.

¹¹³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-tarih*, 8/359.

olmasına müsaade etmiyordu. Nizâmülmülk ise Halife ile Melikşah arasındaki ilişkiyi uzlaştırabilen bir unsurdur. Bu sebeple ilişkileri akrabalık boyutuna taşımak maksadıyla Melikşah'ın kızı ile Halife'nin evliliğinin temelini atan unsur olmuştur. Melikşah devlet içerisindeki ikiliği engellemek için Halife'nin oğlu Ca'fer'in halifenin veliahtı olmasını istemişti. Halife'nin Ca'fer'in veliahtlığını kabul etmemesi üzerine Sultan Melikşah Halife'ye kızmıştı. Bağdat'a geldiğinde Halife'ye tehditkâr davranarak Ca'fer'in veliahtlığını istememesi üzerine Bağdat'ı terk etmesini söyledi. Sultan'dan kendisine 10 gün süre vermesini isteyen Halife Muktedî-Biemrillâh ise bu durum karşısında çok üzülerek inzivaya çekilmiştir.¹¹⁴

Sultan Melikşah, Ramazan Bayramı'nın idrak edildiği günlerde Halife Muktedî-Biemrillâh'a Bağdat'ı terk etmesini söyledikten sonra ava çıkmıştı. Av esnasında ateşli hummaya tutularak avdan hastalanarak dönmüş ve Halife'ye vermiş olduğu 10 günlük süre henüz dolmadan evvel 15 Şevval 485/ 18 Kasım 1092 tarihinde vefat etmiştir.¹¹⁵ Melikşah'ın naaşı geçici olarak Bağdat'ın batısındaki Şuniz'e gömülmüş, daha sonra Mahmud zamanında İsfahan'a getirilerek kendisi için inşa ettirdiği Medrese-i Celâliye'ye defnedilmiştir.¹¹⁶ Melikşah'ın ölümünün ansızın olması ve birçok entrikaların döndüğü bir zamana denk gelmesi nedeniyle ölümüyle ilgili farklı rivayetler vardır. Av yaptığı esnada hastalanıp öldüğü, av etinden zehirlenerek öldüğü,¹¹⁷ üçüncü olarak ise kasten öldürüldüğü¹¹⁸ şeklinde malumatlar zikredilir.

485/1092 yılında Terken Hatun tarafından zehir içirmek suretiyle öldürüldüğü,¹¹⁹ Tâcülmülk'ün Melikşah'ın ölümüne sebep olduğu söylendiği gibi,¹²⁰ Özellikle Terken Hatun'un Hurdik isimli bir hizmetkâra, Sultan'ın kulağını temizlediği şeye zehir sürdürmesi sonucu zehirlenerek öldürüldüğü şeklinde bir rivayet vardır.¹²¹ Melikşah'ın Terken Hatun ve

¹¹⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/288-289; İbnü'l Cevzî, *El-Muntazam fî târihi'l-mülük ve'l-ümem*, 16/313; İbnü't-Tiktaka, *El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 632-1258)*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016), 210; Öngül, *Büyük Selçuklular*, 180; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 168-169.

¹¹⁵ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 49; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 99; Ebü'l-Fidâ, *Târih-u Ebi'l-Fidâ*, 2/17.

¹¹⁶ Murat Tüten, *Büyük Selçuklu, Irak Selçuklu ve Kirman Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömülü Oldukları Yerler* (İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 26-27.

¹¹⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-tarih*, 8/359; İbnü'l-Kalânîsî, *Târih-u Dimaşk*, 1/200; Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 69; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 49; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 352; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülük-i Mısır ve'l-Kâhire* (Mısır: Dâru'l-Kutubi, ts.), 5/135.

¹¹⁸ Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/334; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 178; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülük ve'l-ümem*, 16/313.

¹¹⁹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 178; Müverrih Vardan, *Türk Futuhatı Tarihi: (889-1269)*, çev. H. D. Andreasyan (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2012), 184.

¹²⁰ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 129; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 73.

¹²¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 180.

Halife Muktedî-Biemrillâh'ın iş birliği ile öldürüldüğünü söyleyenler de vardır.¹²² Nizâmülmülk'ün ölümüne sebebiyet verdiği gerekçesiyle intikam almak için Nizâmülmülk'ün adamları tarafından öldürüldüğü de söylenmektedir.¹²³ Genel İslam Tarihi kaynaklarındaki rivayetlere bakıldığı zaman Sultan Melikşah'ın ölümü bir hastalık veya zehirlenme olayı olarak anlatılırken yabancı kaynaklarda ise kasten zehirlenerek öldürüldüğü ifadesi görülmektedir. Kafesoğlu'na göre hilafetin nüfuzu altındaki müellifler, Melikşah'ın ölümünü takdir-i ilahi olarak kabul edip Halife'nin içinde bulunduğu sıkışık durumdan sıyrılmak için oğlunu saltanata layık gören Terken Hatun ile anlaşarak planlanmış bir suikast olması ihtimalini göz ardı etmişlerdir. Halife'ye verilen mühlet henüz bitmeden Sultan Melikşah'ın ölüm haberinin gelmesi de bu meselenin bir suikast olma ihtimalini artırmaktadır.¹²⁴ Ölüm nedenine dair kanıtlar ortaya çıkmaması için cenaze namazı dahi kılınmadan defnedilmesi,¹²⁵ atların kuyruğunun kesilmemesi ve yas dahi tutulmaması,¹²⁶ Bağdat'ta buldukları esnada aile üyelerinden başka kimsenin olmaması gibi gerekçeler Terken Hatun tarafından bir suikast sonucu öldürülmüş olma ihtimalini artırmaktadır.¹²⁷

1.2. Berkyaruk'un Ailesi

Berkyaruk'un babası Sultan Melikşah olup annesi Zübeyde Hatun'dur. Aynı anneden olma Gazne sarayında gelin olan Gevher Hatun¹²⁸ adında bir kız kardeşi vardır. Aynı babadan olma Davud, Ahmed, Muhammed Tapar, Sencer, Tuğrul, Emîr Humar, Mahmud adında 7 erkek kardeşi,¹²⁹ Gevher, Mâhmelek Hatun, Seyyide (Şah Sultan),¹³⁰ Sitâre,¹³¹ İsmet, Safiyye Begüm adında 6 kız kardeşi ve adı bilinmeyen 4 kız kardeşi daha olmak üzere 10 kız kardeşi vardır. Ayrıca kaynaklarda adları geçmeyen küçük yaşta vefat ettiği söylenen 2 erkek kardeşi de vardır.¹³² Berkyaruk'un özel hayatı ile ilgili bilgiler de sınırlıdır. Sultan Berkyaruk'un kimle

¹²² İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972), 70.

¹²³ Erdoğan Merçil, *Büyük Selçuklu Devleti* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021), 90.

¹²⁴ Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 206.

¹²⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/313; Aydın Usta, *Doğunun ve Batının Hâkimleri Selçuklular: (Gerçek Hikâyeler ve Anekdotlar)* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 108.

¹²⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 180.

¹²⁷ Hasan Taşkıran, *Selçuklu Devletlerinde Suikastlar* (Cağaloğlu, İstanbul: Selenge Yayınları, 2015), 76-78.

¹²⁸ Hüseyinî de bu konuda iki farklı rivayet vardır. Alparslan'ın kızı olarak Gevher Hatun'u verirken Melikşah'ın kızını da hem Gevher Hatun hem de Cevher Hatun olarak söylemektedir. Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 12,40; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/417; TDV İslam Ansiklopedisi'nde Gevher olarak alındığı için biz de Gevher olarak kullanmayı uygun görüyoruz. Abdülkerim Özaydın, "Melikşah", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004).

¹²⁹ Özaydın, "Melikşah".

¹³⁰ Mu'izzî, *Divan-ı Emîr Mu'izzî*, thk. Abbas İkbâl (Tahran: Çaphane-i İslamiyye, 1318), 292; Gökhan Gökmen, "Mu'izzî Divânı'nda Bir Selçuklu Hâtunu: Tâceddîn Hâtun" 20/50 (30 Haziran 2020), 37.

¹³¹ El-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's Selçûkiyye*, 78.

¹³² Kesik, *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah*, 228.

evlendiği, kaç evlilik yaptığı ve kaç çocuğu olduğu hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. Berkyaruk'un eşi hakkında malumatımız olmamakla birlikte Melikşah'ın 485/1092 yılında Bizans İmparatoru'nun kızını oğullarının en büyüğüne yani Berkyaruk'a istediğine dair rivayet vardır.¹³³ Bizans İmparatoru bu isteği olumsuz cevaplamıştır. Sultan Berkyaruk'un hanımı¹³⁴, Zübeyde adında bir kızı¹³⁵ ve Melikşah adında bir oğlu olduğu, oğlunu da veliaht tayin ettiği kaynaklarda zikredilmektedir.¹³⁶

1.2.1. Babası Melikşah

Sultan Melikşah, 19 Cemâziyelevvel 447/16 Ağustos 1055 tarihinde Pazar günü İsfahan'da dünyaya gelmiştir.¹³⁷ Doğduğu andan itibaren Sultan Alparslan, kendisine hususî ilgi göstermiş ve 458/1065 yılında görkemli bir törenle Sultan Alparslan tarafından veliaht ilan edilmiştir.¹³⁸ Sultan Alparslan'ın 465/1073 yılında vefatı üzerine en büyük evlat olmamasına rağmen cesareti ve yeteneği sayesinde Nizâmülmülk tarafından tahta oturtulmuştur. Halifeden Celâlî'd-devle, Mu'izzü'd-din ve Kasîmü Emîri'l-Mü'minîn, Ebü'l-Feth lakaplarını almıştır. Selçuklu Devleti'ni çok iyi şekilde yöneterek en geniş sınırlara ulaştırmıştır.

Melikşah'ın adı bilinen üç eşi vardır. İlki Berkyaruk'un da annesi olan Emîr Yâkutî'nin kızı Zübeyde Hatun,¹³⁹ ikincisi düğünü 457/1064 yılında Selçuklu ve Karahanlı devlet erkânının katılımıyla gerçekleşen Batı Karahanlı Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı olan

¹³³ Olay şu şekilde rivayet edilir: Sultan Melikşah, Tutuş'un Süleyman Şah'ı yenmesinden sonra kendisi için bir güç haline gelebileceğini düşünerek Bizans İmparator'u ile hısımlık niyetiyle İmparator'a bir elçi göndermiştir. Birbirlerine yardım eden iki devlet konumunda olma isteğini belirterek Ebu'l Kasım'ın Bizans topraklarından kovulmasını ve bu toprakların tekrar Bizans egemenliğine girmesini istiyorsa oğullarının en büyüğü ile evlendirilmek üzere kızını vermesini talep etmiştir. İmparator tarafından bu talep reddedilerek ilişkiler akrabalık boyutuna taşınmamıştır. Komnena, *Malazgirt'in Sonrası*, 191.

¹³⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/502.

¹³⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 9/97.

¹³⁶ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/417; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/502; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 61.

¹³⁷ Ebu'l Fidâ, *el-Muhtasar fi' ahbâri'l-beşer (Târîh-u Ebi'l-Fidâ)*, 2/17; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel*, 99; Kesik, *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah*, 17; 9 Cemâziyelevvel'de doğduğunu da rivayet edilir. bk. Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 69; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/288; Râvendî ve Reşidüddin'e göre 445 yılında doğmuştur. Reşidü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 95; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/122.

¹³⁸ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 145; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 20; Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, 91; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 33,38; Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 43; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/206; Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/325; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 119; Kesik, *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah*, 26.

¹³⁹ Reşidü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 93.

İbrahim Tamgaç Han'ın kızı Terken Hatun,¹⁴⁰ üçüncüsü ise Tâceddin Seferiye Hatun'dur.¹⁴¹ Ayrıca Melikşah'ın Gürcü prensesi¹⁴² ve bir şarkıcı¹⁴³ ile de evlendiği söylenmektedir.

Güzel yüzlü birisi olan Melikşah,¹⁴⁴ dindar, ihtiyaç sahiplerini gözeten, Hristiyan halka karşı merhametli, herkesin babası, bütün insanlara karşı da merhametli, iyi niyetli bir hükümdar olarak tanınmaktadır.¹⁴⁵ Melikşah b. Alparslan sporla oldukça ilgilenir, koşu yapar ve top oynar,¹⁴⁶ çok iyi ok atar ve mızrak kullanırdı.¹⁴⁷ Ava çıkmayı sever, ülkede avlanılacak alanların hepsine gitmiş olduğu rivayet edilir. Avcılık konusunda çok mahir birisi olduğu için kaynaklarda abartılı bir şekilde bu özelliği övülmüştür. Öyle bir avcılığı vardır ki bir günde yetmiş ahuyu gözünden vurur, her vurduğu av için bir mağrip dinarı verirdi.¹⁴⁸ 480/1087 yılında avladığı hayvanların toynaklarıyla Minaretü'l-Kurun¹⁴⁹ adında minareler yaptırdığı, avladığı her bir hayvan için fakirlere bir dinar kırmızı altın verdiği rivayet edilir. Şehirlerin imarına da özen gösterir, başkent İsfahan'da onun emriyle pek çok imaret, köşk ve bahçe yapılmıştır.¹⁵⁰ Sultan Cami'yi, Ebû Hanife Medrese ve Çarşısı'nı,¹⁵¹ Mekke yoluna sarnıç ve konak yerleri yaptırmıştır. Sultan Melikşah, bu dönemde yol emniyetini sağlayarak insanların korumasız bir şekilde Mâverâünnehir'den Şam'a kadar yolculuk yapmalarını sağladı İyi niyetli, mazluma yardım eden, zalime karşı duran adil bir hükümdardı.¹⁵² Yardımsever ve dindar kişiliğine dair pek çok rivayet vardır.¹⁵³ Sultan Melikşah öldüğü zaman geride dört erkek evlat bırakmıştır.¹⁵⁴

1.2.2. Annesi Zübeyde Hatun

Doğum tarihi net olarak bilinmemekle beraber 492/1098 yılında 42 yaşında vefat ettiği¹⁵⁵ bilindiğine göre 450/1058 yılında doğmuş olması muhtemeldir. Selçuk'un oğlu

¹⁴⁰ İbnü'l Esir, 456/1063 yılı olayları arasında zikreder. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/197; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 92; Kesik, *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah*, 26.

¹⁴¹ Mu'izzî, *Divan-ı Emir Mu'izzi*, 100; Züriye Oruç, "Câriye Kökenli Bir Selçuklu Hâtunu: Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Tâceddin Seferiyye Hatun", *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 15/130 (2022), 139.

¹⁴² Ergin Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri* (İstanbul: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017), 67.

¹⁴³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/286-287; Ahmed bin Mahmud, *Selçuknâme*, 180.

¹⁴⁴ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 130.

¹⁴⁵ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 171,178.

¹⁴⁶ Bûndârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 82.

¹⁴⁷ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 50.

¹⁴⁸ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/128-129.

¹⁴⁹ Bûndârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 69; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's Selçûkiyye*, 50; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/285.

¹⁵⁰ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 122.

¹⁵¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/309.

¹⁵² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/284.

¹⁵³ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/309-312.

¹⁵⁴ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 51; Urfalı Mateos, Sultan Melikşah'ın Berkyaruk ve Tapar adında sadece iki oğlu olduğunu zikreder. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 179.

¹⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/429.

Mikâil'in en büyük oğlu olan Çağrı Bey'in¹⁵⁶ oğlu Emîr Yâkûtî'nin kızı, Sultan Alparslan'ın yeğeni, Melikşah'ın amcasının kızı, Emîr İsmâil b. Yâkûtî'nin kız kardeşi olan Zübeyde Hatun Selçukî soyundandır.¹⁵⁷ Sultan Melikşah'tan Gevher ve Berkyaruk olmak üzere iki çocuğu vardır.¹⁵⁸ Melikşah döneminde devlet yönetiminde Terken Hatun kadar olmasa da söz sahibi bir kadındır. Siyasete dair bilgisi ve yeteneği nedeniyle Sultan Melikşah tarafından onun yanına Abdullah es-Sümeýremî adında bir vezir görevlendirilmiştir.¹⁵⁹ Kendine has divânı, hazinesi olan Zübeyde Hatun devlet yönetimi konusundaki gücü, bazı devlet adamlarının kendisine tavır almasına neden olmuştur.

Kaynaklarımızda hakkında az bilgi olmakla beraber tarih sahnesine Berkyaruk'un saltanatı zamanında çıkmıştır. Berkyaruk'un taht mücadelesine girdiği haberini alınca mutlu olmuş¹⁶⁰ ve Berkyaruk'un tahta oturmasını sağlamak üzere elinden geleni yapmıştır. Sultan Melikşah öldükten sonra asıl mücadele Berkyaruk ve Mahmud arasında değil, Terken ve Zübeyde Hatun arasında olmuştur.¹⁶¹ İkisi de yönetimde etkili olmaları sebebiyle Melikşah'ın ölümünden sonra kendi çocuklarının tahta çıkmasını istiyordu. Berkyaruk ve Mahmud'un henüz küçük yaşta olması hasebiyle aralarındaki mücadele anneler ve emîrlere tarafından yönetiliyordu. Bu konuda en çok çabalayan kişi Terken Hatun olmuştur fakat onun evlatlarından sadece Mahmud küçük bir süre tahta oturabilmiştir.

Terken Hatun, Bürûcird'de mağlup olduktan sonra İsfahan'a çekilmesi sonrası İsfahan'da bulunan Zübeyde Hatun, Terken Hatun'un geldiğini öğrenince oğlu Berkyaruk'un karargahına giderek çatışmaların bizzat takipçisi olmak istemiştir.¹⁶² Terken Hatun, Berkyaruk'u destekleyerek taht mücadelesine dahil olan Zübeyde Hatun'u en yakınından vurmaya istemiş ve Zübeyde Hatun'un kardeşi İsmâil b. Yâkûtî'yi kendi tarafına çekerek evlenme vaadiyle kendisini desteklemesini sağlamıştır. Fakat Terken Hatun bundan da netice alamamıştır. İsmâil b. Yâkûtî, emîrlere tehditleri dolayısıyla kardeşi Zübeyde Hatun'a sığınarak Terken Hatun'u yalnız bırakmıştır. Zübeyde Hatun, kardeşini İsfahan'da kabul etmiş fakat İsmâil b. Yâkûtî Berkyaruk'u öldürme planı olduğunu öğrenen emîrlere tarafından öldürülmüştür. Zübeyde Hatun, kardeşinin ölüm haberine üzülse de oğlunu öldürme niyeti

¹⁵⁶ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/92, 102.

¹⁵⁷ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/131; Bündârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, 84.

¹⁵⁸ Züriye Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hatun" 36/1 (2021), 320.

¹⁵⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/413.

¹⁶⁰ Bündârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, 84.

¹⁶¹ Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999), 2/99.

¹⁶² Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hatun", 322.

olduğunu öğrendikten sonra emîrlere bir yaptırım uygulamamıştır. Bu olayların ardından Terken Hatun'un ölmesiyle Zübeyde Hatun ile Terken Hatun arasındaki husumet bitmiştir.¹⁶³ Bu mücadelenin kazananı olarak Zübeyde Hatun, Berkyaruk'un saltanata geçmesiyle yönetimde en etkin kadın olarak ortaya çıkmıştır.

Sultan Berkyaruk, Tutuş mücadelesini kazandıktan sonra tüm rakipleri bertaraf edip ülkenin başına geçmiştir. Bu süreçte Zübeyde Hatun'un yönetimde etkin olarak rol almasını istemeyen vezir Müeyyidülmülk, Berkyaruk'tan annesini terk etmesini istemiştir. Berkyaruk ise "Ben saltanatı ancak annem için ve o yanımda bulunduğu için istiyorum." diyerek bu teklifi reddetmiştir.¹⁶⁴ Anlaşılacağı üzere Zübeyde Hatun, Berkyaruk tarafından oldukça çok seviliyor ve yönetimde de annesinin yardımcı olmasını istiyordu. Bu sebeple Zübeyde Hatun istediği gibi ülke idaresine dahil olarak Berkyaruk'un yönetimine karışmaktadır.

Vezir Müeyyidülmülk'ün Zübeyde Hatun'u yönetimden uzaklaştırmak istemesi üzerine Zübeyde Hatun, onu azledip yerine Fahrülmülk'ü vezir olarak atamış, Müeyyidülmülk'ü hapse atmıştır. Bu süreçte Zübeyde Hatun'un gücünün farkında olan Mecdülmülk ve Fahrülmülk'ün etkisi büyüktür. Bu durum vezir Müeyyidülmülk'ün Zübeyde Hatun'a karşı kinlenmesine sebep olmuştur.¹⁶⁵ Hatta daha sonraki süreçte devlet kademesindeki emîrlere, bu mesele yüzünden Zübeyde Hatun'a öfkelenerek Müeyyidülmülk'ün serbest bırakılmasını istemişler, Berkyaruk da hapsedilme şartıyla onu serbest bırakmıştır. Bu süreçte artan Bâtınî isyanları neticesinde Zübeyde Hatun'un da bir Bâtınî olduğu şeklinde asılsız iddialar yayılmıştır.¹⁶⁶

Muhammed Tapar'ın taht iddiacısı olarak ortaya çıkmasının ardından kendisini destekleyen kişi Müeyyidülmülk olmuştur. Muhammed Tapar, Rey'e gelerek orayı zapt edince Berkyaruk İsfahan'a gitmiş fakat annesi Zübeyde Hatun, yaşanan olaylardan dolayı dargın olması hasebiyle Rey'de kalmıştır. Zübeyde Hatun'un Rey'de olduğu haberinin ardından Muhammed Tapar'ın veziri olan Müeyyidülmülk, onu hapsedip beş bin dinar vereceğine dair senet almıştır. Yaşanan hadiselerden ötürü intikam alma niyetiyle onu öldürmek istemiştir. Fakat güvendiği adamlar "Askerler Berkyaruk'u seviyor fakat Zübeyde Hatun'u sevmedikleri için ondan ayrılıyorlar. Sen Zübeyde Hatun'u öldürürsen askerler Berkyaruk tarafına geçerler. Bu askerler kendilerine iyilik yapan kişiye bile ihanet ettiler." demelerine rağmen Müeyyidülmülk onların sözlerini önemsememiş ve 492/1098 yılında Zübeyde Hatun'u bir

¹⁶³ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/139; Reşidü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 99.

¹⁶⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/397.

¹⁶⁵ Büндârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 87; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/397-398.

¹⁶⁶ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/142; Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hatun", 326.

kaleye çıkarıp hanedan soyundan olması sebebiyle boğarak öldürmüştür. Zübeyde Hatun öldüğünde 42 yaşındadır.¹⁶⁷ Daha sonra Berkyaruk, annesinin intikamını Müeyyidülmülk'ü öldürerek almıştır.¹⁶⁸ İlerde konu detaylı anlatılacağı için bu kadar bilginin yeterli olduğunu düşünüyoruz.

Zübeyde Hatun'un ölümüyle alakalı farklı rivayet de zikredilir. Muhammed Tapar tarafından Gümüştekin Candar ile olan ilişkisi sebebiyle öldürüldüğü söylenir.¹⁶⁹ Berkyaruk tahta çıktıktan sonra annesi Zübeyde Hatun ve veziri olan Gümüştekin Candar arasında aşk yaşandığına dair rivayetler vardır. Hatta Emîr Bozan ve Aksungur, Berkyaruk'tan Tutuş tehlikesi konusunda yardım istemiş, vezir ve annesi eğlence ile meşgul oldukları için Tutuş'a gitmekte geç kalmışlardır. Kaynaklarımızda Zübeyde Hatun, Atabey Gümüştekin ile gayrimeşru ilişkiyle itham edilmektedir.¹⁷⁰ Ancak daha sonra Müeyyidülmülk'ün Berkyaruk tarafından öldürüldüğü düşünülünce Zübeyde Hatun'u öldüren kişinin vezir olması daha makuldür. Muhammed Tapar ise bu konuda sessiz kalarak Müeyyidülmülk'e bir yaptırım uygulamamıştır. Bu durumda Muhammed Tapar'ın bu mesele hakkında herhangi bir isteğinin olmadığı fakat Zübeyde Hatun'un öldürülmesinin onun bilgisi dahilinde olduğu sonucuna varabiliriz.¹⁷¹

Vefalı, devlet yönetiminde söz sahibi, becerikli birisi olan Zübeyde Hatun, Selçukî soyundan olduğu için ailesine bağlı bir kadındır. Öyle ki, Zübeyde Hatun Berkyaruk'un, taht mücadelesine giriştiği Arslan Argun'un öldürülmesi sebebiyle kalan oğlu Alp Argun'u yetiştirmek üzere sahip çıkmıştır. Akrabasını koruyan kollayan ve yardımlarını esirgemeyen vefalı bir kadındır.¹⁷²

1.2.3. Berkyaruk'un Eşi

Sultan Berkyaruk'un eşi hakkında kaynaklarımızda sınırlı bilgiler mevcuttur. Berkyaruk'un eşinin adı bilinmediği için bazı kaynaklarda Fülâne Hatun olarak geçmektedir.¹⁷³ Sultan Berkyaruk'un, mensubiyetini de bilmediğimiz eşi ile hangi yıllarda evlendiği

¹⁶⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/429; Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 88-89; Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hatun", 327; Ahmed b. Mahmud, Zübeyde Hatun'un Muhammed Tapar tarafından öldürüldüğünü söylemektedir. Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 189.

¹⁶⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/442.

¹⁶⁹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 189.

¹⁷⁰ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 52; Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 85; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 185.

¹⁷¹ Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hatun", 328.

¹⁷² Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hatun", 325.

¹⁷³ Bülent Kaçın, *Selçuklu Hatunları, Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasi Evlilikleri* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 187; Göksu, *Sultan Berkyaruk*, 126.

bilinmemektedir. Ancak Berkyaruk öldüğünde oğlu Melikşah'ın yaklaşık olarak beş yaşında olduğu¹⁷⁴ bilindiğine göre bu evliliğin 493/1099 yılı veya daha öncesinde yapılmış olması mümkündür.¹⁷⁵ Sultan Berkyaruk, 498/1104 yılında Bağdat'a giderken eşini de yanında götürmüştür. Sultan Berkyaruk, bu seyahat esnasında hastalanınca oğlu Melikşah'ı veliaht ilan etmiş, Emîr Ayaz'ı da oğluna atabey tayin ederek devlet erkânına ikisine de itaat edilmesini emretmiştir. Halife'den onay almak için Emîr Ayaz ile birlikte oğlu ve karısını Bağdat'a gönderen Berkyaruk, bir süre sonra vefat etmiştir. Bundan dolayı Emîr Ayaz, Berkyaruk'un eşi ve oğlunu cenaze işlemleri için İsfahan'a göndermiştir. Hakkında kaynaklarda yer alan bilgiler bu kadardır.¹⁷⁶

1.2.4. Oğlu Melikşah

Annesinin kim olduğu bilinmemektedir. Doğum tarihi hakkında da kesin bir bilgi yoktur. Sultan Berkyaruk öldüğü zaman oğlu Melikşah'ın dört yıl sekiz aylık olduğu zikredilmektedir.¹⁷⁷ Ayrıca kaynaklarımızda 498/1104 yılında beş yaş sekiz aylık olduğu da zikredilmektedir.¹⁷⁸ Bu bilgilere nazaran Berkyaruk'un 2 Rebûlâhir 498/22 Aralık 1104 tarihinde öldüğü bilindiğine göre oğlu Melikşah'ın 10 Cemâziyelahir 493/22 Nisan 1100 tarihinde veya bir sene önce doğmuş olması muhtemel görünmektedir. Reşîdü'd-din Fazlullâh, Sultan Berkyaruk öldüğünde oğlu Melikşah'ın 14 yaşında olduğunu söylemektedir.¹⁷⁹ Kaynaklardaki bilgilerin birbirinden farklı olması dolayısıyla yaşı ve doğum tarihi hakkında net bilgi verememekle birlikte öldüğü zaman 25 yaşında olan Berkyaruk'un 14 yaşında bir çocuğunun olması mümkün görünmemektedir.

Melikşah, babası Berkyaruk tarafından Emîr Ayaz yardımcısı olması kaydıyla veliaht tayin edilmiştir. Sultan Berkyaruk kendisine varis tayin ettikten sonra devlet adamlarının da ona biat etmesini istemiştir.¹⁸⁰ Ardından Emîr Ayaz tarafından Bağdat'a götürülüp 1 Cemâziyelevvel 498/19 Ocak 1105 Cuma günü Bağdat'ta adına hutbe okutulup dedesinin lakabı olan "Celâlüd-devle" lakabı verilmiştir.¹⁸¹ 499/1105 yılında Muhammed Tapar'ın veziri Sa'dülmülk'ün hilesiyle gözlerine mil çekilmek suretiyle öldürülmüştür.¹⁸²

¹⁷⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/502.

¹⁷⁵ Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 126.

¹⁷⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/502.

¹⁷⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/502; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/188.

¹⁷⁸ İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 61.

¹⁷⁹ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 104.

¹⁸⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/502; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 105; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 61.

¹⁸¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/504; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/188.

¹⁸² Bündârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, 92.

Berkyaruk'un oğlu Melikşah'ın yaşı düşüldüğü zaman kendisinin sultan olduğunu söylemek mümkün değildir. Berkyaruk'un hayatı taht mücadelesi ile geçtiği için kendinden sonra tahta geçecek olan kişinin kendi çocuğu olmasını istemesi normal görünmekle birlikte bu hususta devletin dirlik ve düzenini dikkate almadan, ülke menfaatini göz ardı ederek bir karar almıştır. Henüz sabi olan bir kişinin ülke yönetimi, Emîr Ayaz gibi arkasında olan yetenekli devlet adamlarının yardımıyla olacağını düşünerek veliaht seçimini yapsa da Berkyaruk ile taht için mücadele eden Muhammed Tapar, ülkenin kaderini küçük bir çocuğa bırakmadan yönetimi ele alacaktır.

1.2.5. Kızı Zübeyde Hatun

Doğum tarihi bilinmeyen Zübeyde Hatun'un Irak Selçuklu Sultan'ı ve Muhammed Tapar'ın oğlu olan Mesud ile evli olduğuna dair rivayetler vardır.¹⁸³ Evliliğin ne zaman gerçekleştiğine dair malumatımız olmamakla birlikte, Berkyaruk'un 25 yaşında vefat ettiği bilindiğine göre¹⁸⁴ bu evliliğin Muhammed Tapar'ın iktidarının son yıllarında olduğunu söyleyebiliriz. Sultan Mesud'un, Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra taht mücadelesinde üstünlük sağlamak amacıyla Zübeyde Hatun ile evlenmiş olması da muhtemeldir.¹⁸⁵

Devlet işlerinde aktif rolü olan ve Sultan Mesud üzerinde büyük etkiye sahip birisi olarak geçen Zübeyde Hatun'dan bazı emîrlerin çekindiği, kendi taraflarına çekmek için çeşitli hediyeler sundukları söylenmektedir.¹⁸⁶ Akıllı ve sözü dinlenen Zübeyde Hatun, Cemâziyelevvel 532/Ocak 1138 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁷ Zübeyde Hatun'un çocuğu olup olmadığı bilinmemekle birlikte Sultan Mesud'un Gevher adındaki kızının annesinin Zübeyde Hatun olduğu düşünülmektedir.¹⁸⁸ Sultan Berkyaruk'un annesinin adını kendi kızına vermesi manidar olmakla birlikte yaşanan olaylara bakıldığında zaman annesine düşkün bir evlat olduğunu söyleyebiliriz.

---

¹⁸³ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's Selçûkiyye*, 74; İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 9/97; Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 162.

¹⁸⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/502.

¹⁸⁵ Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 41.

¹⁸⁶ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 215; Ergin Ayan, "Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* 10/1 (2008), 156.

¹⁸⁷ İbnü'l Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 9/97.

¹⁸⁸ Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 42.

1.2.6. Üvey Annesi Terken Hatun

Terken kelimesi, Türklerin eski hükümdarlık ünvanlarından birisi olup itaat edilen kimse demektir. Bu ünvan, bir vali veya hükümdar olanlara verilmekle birlikte¹⁸⁹ hanedan mensubu erkeklerin yanında hanımlar için de kullanılmıştır. Türk hükümdar ve eşleri için hatun kelimesi ile birlikte kullanılan bu ünvanın özellikle Karahanlı melikelerine, Terken ünvanını taşıyan Selçuklu hükümdarları ile yaptıkları evlilikten sonra verildiği görülmektedir. Melikşah'ın gözde eşlerinden biri olan ve tam adını bilmediğimiz Terken Hatun ile bu ünvan özdeşleşmiştir.¹⁹⁰ Sultan Melikşah'ın eşi olan Terken Hatun, Sultan Melikşah'ın Celâlî'd-devle ve'd-din lakabına nispetle Celâliye Hatun olarak da zikredilmektedir.¹⁹¹ Doğum tarihi bilinmeyen Terken Hatun'un babası hakkında farklı rivayetler bulunmaktadır. İbnü'l-Esir'de Terken Hatun'un babası olarak Semerkant hâkimi Şemsülmülk'ün amcası İsâ Han¹⁹² ve Tamgaç Han¹⁹³ olarak iki farklı isim zikredilir. Ancak İbnü'l-Esir haricindeki kaynaklarda Hatun'un babasının İbrahim Tamgaç Han olduğu ve Türk Efrâsiyab neslinden geldiği zikredilmektedir.¹⁹⁴

Melikşah ile Terken Hatun'un evlilik tarihi ile ilgili de farklı tarihler verilmektedir.¹⁹⁵ Oğlu Davud'un 474/1081 yılında vefat etmesi¹⁹⁶ ve kızı Mâhmelek Hatun'un 480/1087 yılında evlenecek yaşta olması¹⁹⁷ dikkate alınırca düğünün 458/1066 yılı veya daha sonrasında olmuş olması muhtemel görünmektedir. Bu evlilikten Davud, Mâhmelek, Ahmed, Mahmud ve adı bilinmeyen bir erkek çocuğu olmuştur.¹⁹⁸

Henüz küçük yaşta olan oğlu Davud'u ve Ahmed'i kaybettikten sonra iktidarın evlatlarında kalması için siyasi olarak güçlenmenin yollarını arayan Terken Hatun, oğlu Mahmud doğduktan sonra veliaht olarak ilan edileceğini düşündüğü için hazırlıklara Melikşah ölmeden başlamıştı. Sultan Melikşah, ilk başta Terken Hatun'dan olma evlatlarını veliaht tayin

¹⁸⁹ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985), "Terken", 1/441.

¹⁹⁰ Gülay Ögün Bezer, "Terken Hatun ve Tarihî Şahsiyeti", *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu*, (2010), 237.

¹⁹¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/386.

¹⁹² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 7/645.

¹⁹³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/386.

¹⁹⁴ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 51-52; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/130; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/386; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 348; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 92.

¹⁹⁵ İbnü'l-Esir ve İbn Kesir 456/1063 yılında gerçekleştiğini söyler. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/386; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/197; Sibt İbnü'l-Cevzi, 457/1064 yılında olduğunu zikreder. Ali Sevim, "Sibt İbnü'l-Cevzi'nin Mir'atü'z-zaman fi târihi'l-âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, II. Sultan Alparslan Dönemi" 19/23 (1998), 15; Kazvinî, bu evliliğin 472/1079 yılında gerçekleştiğini söyler. Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 348.

¹⁹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/280.

¹⁹⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/315.

¹⁹⁸ Ögün Bezer, "Terken Hatun ve Tarihî Şahsiyeti", 238; Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 116.

etse de ömürleri buna yetmemiştir. Terken Hatun, tekrar kendi oğlunun veliaht ilan edileceğini düşünmüştü fakat Nizâmülmülk bunun doğru bir karar olduğunu düşünmüyordu. Terken Hatun diğer saray hatunları gibi kocasının ölümünden sonra iktidara oğlunun gelmesini isteyerek kendi ikbalinin devamını sağlamak niyetindeydi. Aynı şekilde Zübeyde Hatun da oğlu Berkyaruk'un veliahtlığını istiyordu. Yaşanan bu mücadele iki kadının iktidar hırsı olarak değerlendirilebilir. Terken Hatun, Berkyaruk ile mücadelesini bitiremeden 487/1094 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁹

Terken Hatun, Melikşah tarafından sevilen, devlet yönetiminde söz sahibi olan bir kadındır. Sultan Melikşah öldükten sonra saltanata oğlunu oturtmak için doğru ya da yanlış bulduğu her fırsatı değerlendiren zeki ve akıllı bir kadındır. Bazı durumlarda hırsına yenik düşerek evlenmek gibi vaatleri bile ortaya koymuştur. Dönemin siyasi buhranını da değerlendirerek Halife'yi bile oğlu Mahmud'un saltanatını kabul etmesi noktasında ikna etmiştir. Aynı şekilde öngörülü davranarak iki evladı da öldükten sonra Selçuklu Devleti'nin başına oğlu Mahmud'un geçmesi için Sultan Melikşah vefat etmeden çalışmalara başlamıştır. Emîrlere iyi davranır, gönüllerini hoş eder ve bolca para dağıtırdı. Sırf veliaht meselesi yüzünden Nizâmülmülk'e tavrı almış ve onu azlettirmeyi başarmıştır. Sultan Melikşah'ın şâibeli ölümünün müsebbibi olarak anılması ise Terken Hatun'un hırsının ne gibi sonuçlar ortaya koyduğunun anlaşılması için önemlidir. Terken Hatun'un, bu tarz ağır ithamlara maruz kalmasının, İran-İslam dünyasının kadına bakışı dolayısıyla olduğunu düşünen kişiler²⁰⁰ olsa da Terken Hatun, iktidar hırsı sebebiyle her şeyi göze almış bir kadın olarak kaynaklarımızda yer almıştır.

1.2.7. Kardeşleri

Berkyaruk hayatı boyunca kardeşleri ve diğer hanedan üyeleriyle taht mücadelesiyle yaşadığı için Berkyaruk'un kardeşleri hakkında bilgiler vermemizin uygun olduğunu düşünüyoruz.

1.2.7.1. Davud

Terken Hatun'dan olan Davud'un adı el-Melik Davud b. Melikşah olarak geçmektedir.²⁰¹ Doğum tarihi bilinmeyen Davud, 11 Zilhicce 474/12 Mayıs 1082 tarihinde İsfahan'da vefat etmiştir. Sultan Melikşah, Davud'un ölümüne çok üzülmüştür. Hatta dinî

¹⁹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/386.

²⁰⁰ Öğün Bezer, "Terken Hatun ve Tarihi Şahsiyeti", 242.

²⁰¹ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 95.

konulardaki hassasiyetleriyle bilinen Sultan Melikşah, üzüntüden intihara kalkışmış, çok sevdiği ava ise Davud'un ölümünden bir ay sonra çıkabilmiştir. Av esnasında oğlu için mersiyyeler yazmış, üç gün ülkede yas ilan edilmiştir.²⁰²

1.2.7.2. Ahmed

Terken Hatun'dan olan Ahmed, 470/1077 yılında doğmuştur. Tam adı Melikü'l-Mülük Ahmed b. Melikşah'tır.²⁰³ Tarihî kaynaklarda Ahmed'e dair malumatımız kısıtlıdır. Melikşah ile kardeşi Tekiş arasındaki çatışmada Ahmed'in rolü olmuştur. Melikşah, kardeşi Tekiş'in isyan etmesi üzerine kardeşine bir şey yapmayacağına dair yemin etmişti. Fakat Tekiş'in 477/1084 yılında ikinci kez isyan etmesi üzerine Melikşah, kardeşine hiçbir eza ve cefa çekirtmeyeceğine dair ettiği yeminden dolayı kardeşi Tekiş'e bir şey yapamadı. Ama artık isyanlarını durdurmayacağını anlamıştı. Bu sebeple Melikşah'ın yeminini bozmaması için yanında bulunan adamlardan birinin tavsiyesiyle Tekiş'in son durumu melik Ahmed'e bırakıldı. Henüz 7 yaşında olan Ahmed, Tekiş'in gözlerine mil çekilerek hapsedilmesini emretti ve Tekiş isyanını bu şekilde bastırarak Melikşah yeminini de bozmamış oldu.²⁰⁴

Melik Ahmed, Sultan Melikşah tarafından 480/1087 yılında veliaht tayin edilmiş ve "Melik'ül-Mülük", "Adüdü'd-Devle", "Tacü'l-Mille", "Uddetü Emîrü'l-Mü'minin" lakapları verilmiştir. Veliaht ilan edilmesinin ardından adına hutbe okutulup hatiplere altınlar verilmiştir.²⁰⁵ 481/1088 yılında 11 yaşındayken vefat etmiştir. İnsanlar Ahmed'in vefatı dolayısıyla yedi gün boyunca yas tutup ağıt yakmışlar, ata binmemişler ve Melikşah'ın hüküm sürdüğü yerlerde kapılarını siyaha boyamışlardır.²⁰⁶

Melikşah'ın o dönemde yaşayan evlatlarının en büyüğünün Ahmed olması ve diğer erkek çocuklarının daha küçük olmaları hasebiyle taht için en uygun aday Ahmed olmuştur. Fakat beklenmedik ölümü sonrası Terken Hatun'un saltanata dair planları da bozulmuş, Melikşah sonrası için tahta yeni veliaht arayışına gidilmiştir. Ahmed'in ölümü sonrası tahta geçecek en uygun adayın Berkyaruk olması sonucu gözler Berkyaruk'a çevrilmiştir.

²⁰² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülük ve'l-ümem*, 16/216; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/79; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/280; Melikşah'ın Davud'un ölümü üzerine yazmış olduğu mektup için bk. Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 139-141.

²⁰³ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 95.

²⁰⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/293.

²⁰⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/108; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/317; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-âyân*, 280; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 154.

²⁰⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/323; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/112.

1.2.7.3. Muhammed

Melikşah'ın Tâceddin Seferiye Hatun'dan olma oğlu Muhammed'in tam adı Sultan Gıyâsü'd-devle ve'd-din Ebû Şücâ' Muhammed b. Melikşah'tır.²⁰⁷ 18 Şaban 474/21 Ocak 1082 tarihinde doğmuştur.²⁰⁸ Sultan Melikşah Bağdat'a gittiğinde Muhammed Tapar da Terken Hatun ve Mahmud ile birlikte onun yanında bulunuyordu. Melikşah vefat ettiği zaman 11 yaşında olan Muhammed Tapar, Melikşah'ın ölümü sonrası onlarla birlikte İsfahan'a gitti. Sultan Berkyaruk'un İsfahan'ı kuşatması sonrası Terken Hatun'un yanından kaçarak Berkyaruk'a sığındı. Daha sonra Berkyaruk, 486/1093 yılında Bağdat'a giderken Muhammed Tapar'ı da yanına aldı ve Gence meliki ilan ederek güvendiği emîrlerden Kutluğtekin'i ona atabey tayin etti.²⁰⁹

Berkyaruk döneminde tahta çıkmak için melik olarak görev yaptığı Gence'de muhtemelen çevresindekilerin etkisiyle mücadeleye girişmiştir. Berkyaruk'un saltanat mücadelesi ile uğraşması sonucu tahtın belirsizliği sebebiyle bir müddet beklemenin doğru olduğuna karar vermiştir. Berkyaruk'a dair girişeceği mücadelede en büyük engelin atabeyi olduğunu bildiği için ilerleyen süreçte onu öldürerek mücadeleye girişmiştir. Berkyaruk ile girdiği mücadelede bir sefer başarıya ulaşmıştır. Berkyaruk vefat ettikten sonra veliaht ilan ettiği oğlu Melikşah'ı tahtan indirerek 498/1104 yılında yönetime geçmiştir.²¹⁰

Muhammed Tapar'ın heybetli bir duruşu, insanlara korku veren bir görünüşü vardır.²¹¹ Adalet konusunda üstün bir lider, doğru fikirli, çalışkan, gayretli, dindar, keramet sahibi olduğu vurgulanan Muhammed Tapar, 11 Zilhicce 511/5 Nisan 1118 tarihinde vefat etmiştir.²¹² 37 yaşında vefat eden Muhammed Tapar'ın cenazesi İsfahan'da yaptırdığı medreseye defnedilmiştir. Saltanat müddeti on üç senedir.²¹³ Mahmud,²¹⁴ Mesud,²¹⁵ Tuğrul, Süleyman Şah, Selçukşah ve Fatma²¹⁶ adında evlatları vardır.

²⁰⁷ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 95; Râvendî, Gıyâsü'd-dünya olarak söyler ve Kâsım lakabını zikreder. bk. Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/83; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/71; Mu'izzî, *Divan-ı Emir Mu'izzi*, 7.

²⁰⁸ İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 73; Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, 111; El-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's Selcûkiyye*, 102.

²⁰⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/425.

²¹⁰ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i âl-i Selçuk: Oğuznâme - Selçuklu Târîhi*, çev. Abdullah Bakır (İstanbul: Çamlıca, 2017), 64; Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar*, ed. Mehmet Şimşir - M. Ali Kapar (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021), 11-12.

²¹¹ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/77-78.

²¹² Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/77; Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, 105.

²¹³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/73.

²¹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/619; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/182.

²¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/200.

²¹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/73.

1.2.7.4. Sencer

Tam adı Sultan'ül-A'zam Muizüd-din²¹⁷ ve'd-dünya Ebu'l-Haris Sencer b. Melikşah b. Alparslan b. Davud b. Mikâil b. Selçuk Yemin Emîru'l-Müminin'dir.²¹⁸ 25 Recep 479/5 Kasım 1086 senesinde doğmuştur. Bazı kaynaklarda 5 Recep,²¹⁹ 20 Recep²²⁰ ve 25 Recep Cuma günü Cezire nahiyesinden Sincar'da doğduğu hakkında bilgiler vardır.²²¹ Sincar nahiyesinde doğduğu için Sencer ismi verilmiştir.²²² Sultan Muhammed ile aynı anneden doğan Sencer'in annesi de bir cariye olan Tâceddin Seferiye Hatun'dur.²²³

Babası Melikşah öldüğü zaman 6 yaşında olan Sencer, meliklik zamanını Berkyaruk'un saltanat yılları olan fetret döneminde geçirmiştir. Arslan Argun isyanının bastırılmasında atabeyi Kamaç ile birlikte görev almıştır. Daha sonra Berkyaruk, Karahanlıları itaat altına almak için Sencer ile birlikte birtakım faaliyetler gerçekleştirmiştir Sencer, Berkyaruk döneminde taht mücadelesine girmemiş ve kendisine verilen Horasan melikliğini iyi şekilde idare ederek Berkyaruk'a bağlı kalmıştır. Berkyaruk tarafından kendisine Emîr Kamaç atabey, Ebu'l-Feth Ali b. Hüseyin ise vezir olarak atanmıştır.²²⁴ Başlangıçta çatışmalarda yer almasa da daha sonra aynı anneden olan abisi Muhammed Tapar saflarında yer alarak tahtı ele geçirme niyetinde olan abisi Muhammed Tapar'a yardım etmiştir. Kendisi Berkyaruk döneminde bizzat taht mücadelesine girişmemiş, sadece emrine ikta edilen topraklara sahip çıkmıştır. 490/1096 yılında Berkyaruk, Sencer'i Horasan'a vali olarak atamıştır. Buradaki görevini layıkıyla yerine getirmiş ve Berkyaruk'a isyan edenlerle mücadeleyi sürdürmüştür. Sultan Muhammed Tapar'dan sonra ülke yönetimi kendisine tevdi edilmiştir. 21 yıl melik olarak 39 yıl da sultan olarak Selçuklu hükümdarları arasında, en uzun süre siyasette yer alan hükümdar olmuştur.²²⁵ Hükümdarlığı boyunca taht mücadeleleri sonucu zayıflayan Selçuklu Devleti'ni tekrar eski otoritesine kavuşturmuştur. 14 Rebûlevvel 552/26 Nisan 1157 tarihinde Cuma günü vefat etmiştir.²²⁶

²¹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/427.

²¹⁸ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/83.

²¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/428.

²²⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/90.

²²¹ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 44; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/296; Bûndârî'ye göre 471/1078 yılında doğmuştur. Bûndârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, 233; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/468.

²²² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/428.

²²³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/296; Mu'izzî, *Divan-ı Emir Mu'izzi*, 7.

²²⁴ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 59-61; Bûndârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, 233; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/140.

²²⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih*, 234.

²²⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2/428; Bûndârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, 233.

1.2.7.5. Tuğrul

Hayatı hakkında kaynaklarımızda bilgiler mevcut olmamakla birlikte adı Melik Tuğrul b. Melikşah olarak kaynaklarda geçmektedir.²²⁷

1.2.7.6. Emîr Humâr

Kaynaklarımızda hayatı, doğum tarihi hakkında malumatımız az olmakla birlikte doğuştan vücudu beyaz tüylerle doğduğu, kirpiklerinin dahi beyaz olduğuna dair bir rivayet vardır.²²⁸

1.2.7.7. Mahmud

Tam adı Sultan Nasirü'd-devle ve'd-din Ebû'l-Kasım Mahmud b. Melikşah'tır.²²⁹ 480/1087 yılında²³⁰ Safer ayında doğan Mahmud, Sultan Melikşah'ın Terken Hatun'dan olma oğludur.²³¹ Kaynaklarda Mahmud'un doğumunun halk tarafından sevinçle karşılandığı, hutbelerde Sultan Melikşah'tan sonra adının anılmaya başlandığı, Melikşah'a özel hediyeler gönderildiği şeklinde geçmektedir.²³²

Melikşah'ın ölümünün ardından annesi Terken Hatun tarafından saltanata oturtulmuştur. Halife Sultan Mahmud'a hilat giydirmek üzere adamlarını gönderdiği zaman Mahmud, elini ve ayaklarını uzatmamış, gözlerini oynatmamış, eğilmeyip gelenleri de selamlamamıştır. Taş gibi durunca herkes bu durumuna hayran kalarak zeki bir çocuk olduğunu söylemiştir.²³³ Daha sonra saltanat Berkjaruk'a geçmiş fakat anlatılacağı üzere Terken Hatun saltanata Mahmud'u getirmek için çok çabalamıştır. Aralarında yaşanan mücadele daha çok anneler arasında vukû bulmuş, kardeşler bu çatışmadan çok etkilenmemiştir. Terken Hatun vefat ettikten sonra Tutuş ile mücadeleye girişen Berkjaruk, İsfahan halkı tarafından şehre alınmadığı zaman bazı emîrlerin desteğiyle şehre girebilmiştir. Bu esnada Mahmud abisi Berkjaruk'u karşılamaya gitmiş ve iki kardeş muhabbetle birbirlerine sarılmışlardır.²³⁴

²²⁷ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 95.

²²⁸ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 95.

²²⁹ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 95.

²³⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/108; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 154; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/316.

²³¹ Müneccimbaşı, *Câmiü'd-düvel*, 103.

²³² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/269.

²³³ Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/334.

²³⁴ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 156; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/139; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 99.

Mahmud annesi vefat ettikten kısa bir süre sonra çiçek hastalığına tutularak Şevval 487/Ekim 1094 tarihinde vefat etmiştir. Rey şehrine defnedilmiştir.²³⁵

1.2.7.8. Gevher Hatun

Gevher Hatun, Sultan Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'dan olma tek kardeşidir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Gazne Sultanı İbrahim, Selçuklular ile ilişkilerini akrabalık boyutuna taşıyarak ilişkilerini düzeltme yoluna girmeyi amaçlamıştır. Melikşah da bu teklife olumlu cevap vererek kızı Gevher Hatun ile İbrahim oğlu Nasr'ı evlendirmiştir. 478/1085 yılında gerçekleştiği düşünülen bu evlilik, Mesud'un Gazneli tahtına çıkararak kardeşi Nasr'ı öldürmesiyle son bulmuştur. Gevher Hatun, eşi öldükten sonra ailesinin yanına gitmek istemiş, fakat Mesud onun Gazne dışına çıkmasını yasaklamıştır.²³⁶

Gazneli Devleti'nde henüz tahta geçmiş bulunan Mesud, 492/1098 yılında ilişkilerini akrabalık boyutuna taşımak için Melikşah'ın kızı Gevher Hatun'a talip olmuştur. Nihayet öldürdüğü kardeşi Nasr'ın eşi olan Gevher Hatun ile Gazneli Sultanı Mesud b. İbrahim evlenmiştir.²³⁷ Berkyaruk bu esnada taht mücadeleleri ile uğraştığı için kız kardeşiyle ilgili gelişen olaylara müdahil olamamıştır.²³⁸ Hakkında kaynaklarda sınırlı sayıda bilgi bulunan Berkyaruk'un kız kardeşi Gevher Hatun, kaynaklarda sadece Nasr'ın ölümünden sonra İbrahim b. Mesud'un oğlu III. Mesud ile evlendiği şeklinde geçmektedir.²³⁹

1.2.7.9. Mâhmelek Hatun

Sultan Melikşah'ın hanımı olan Terken Hatun'dan olma kızıdır. Doğum tarihi bilinmemektedir. Kaynaklarımızda Mâhmelek Hatun ile halifenin izdivacı mevzu edilmiştir.

Gazneli ve Karahanlı hükümdarları, 400 bin dinar mehir ile oğullarına Mâhmelek Hatun'u istemişlerdir fakat Terken Hatun bu teklifleri onaylamamıştır.²⁴⁰ Melikşah, Abbâsî

²³⁵ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 95; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/381.

²³⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/602.

²³⁷ Berkyaruk'un kız kardeşini Cevher olarak almaktadır. Ayrıca Melikşah'ın Gevher adında başka bir kızı olduğunu zikretmektedir. Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 140-143; Bu evliliğin Melikşah döneminde yapıldığını söylemektedir. Karşılaştırma için bk. Fadime Kalemkaş, *Büyük Selçuklu - Gazne İlişkileri* (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 74.

²³⁸ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 40; Abdülkerim Özaydın, Melikşah'ın kızını Gevher olarak almıştır. Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, 15; Züriye Oruç, Zübeyde Hatun'un kızını Cevher Hatun olarak almaktadır. Oruç, "Sultan Melikşah'ın Eşlerinden Çağrı Bey'in Torunu Zübeyde Hatun", 320.

²³⁹ Hüseyinî, Gazneli Mesud ile evlenenin Alparslan'ın kızı Gevher Hatun olduğunu söyler. Melikşah'ın kızı olan Gevher Hatun'un ise İbrahim'in diğer oğlu Nasr ile evlendiğini söylemektedir. Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 40; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/602; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 43; Kafesoğlu, *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 58; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, 15.

²⁴⁰ Ergin Ayan, "Karahanlı Hânedân Üyelerinin Gazneliler ve Selçuklularla Sıhriyeti", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/5 (2015), 403.

halifesini yanına çekmek için Tuğrul Bey'den itibaren uygulanana gelen evlilik politikası gereği kızı Mâhmelek Hatun'u Halife Muktedî-Biemrillâh ile evlendirmeye karar vermiştir. Bu evliliğin mimarı vezir Nizâmülmülk, Nizâmiye Medresesi müderrisi Ebû İshak eş-Şîrazî'yi Bağdat'a göndererek 474/1081 yılında Halife Muktedî-Biemrillâh'ın evlilik niyetiyle İsfahan'a baş veziri Fahruddevle Ebû Nasr b. Cüheyr'i göndermesine vesile olmuştur.²⁴¹

Fahruddevle, İsfahan'a gelerek Halife'nin, Terken Hatun'un kızıyla evlenmek istediğini bildirdi. Terken Hatun, 400 bin dinar mehir ayrıca hilafet sarayında hiçbir cariye olmaması ve halifenin daima Mâhmelek Hatun'un yanında olması şartıyla kızını vereceğini söyledi Fakat Arslan Hatun,²⁴² Halife ile evlenmenin bir şeref ve iftihar vesilesi olacağını söyleyerek 50 bin dinarlık mehire Terken Hatun'u razı etti.²⁴³ 11 Safer 475/11 Temmuz 1082 Salı günü Fahruddevle'nin girişimleriyle dönemin halifesi Muktedî-Biemrillâh ile Mâhmelek Hatun'un evlendirilmesine karar verildi.²⁴⁴ Yaklaşık 6 yıl sonra Mâhmelek Hatun'un çeyizi 26 Muharrem 480/3 Mayıs 1087 debdebe ve ihtişam içerisinde yüz otuz deve ve yetmiş dört katır ve eyerleri kıymetli mücevherle donatıldı, otuz üç at sırtında Halife'nin sarayına gönderildi.²⁴⁵ Daha sonra mücevherlerle süslenmiş bir mahfe içerisinde Mâhmelek Hatun saraya giriş yapmıştır.²⁴⁶

Halife Muktedî-Biemrillâh'ın Mâhmelek Hatun'dan²⁴⁷ 480/1087 yılı Zilhicce ayında²⁴⁸ Ebü'l-Fazl künyeli Ca'fer adında çocuğu olmuştur. Oldukça çalkantılı bir evliliği olan Mâhmelek Hatun'un, saray içerisindeki Türkler ile saray çalışanları arasındaki kavgalar da Halife ile Türklerin arasının açılmasına sebep olmuştur.²⁴⁹ Mâhmelek Hatun, daha fazla dayanamayıp Halife'nin kendisiyle ilgilenmediği gerekçesiyle babası Sultan Melikşah'a durumu izah etmesiyle birlikte Sultan Melikşah, kızı Mâhmelek Hatun'un kendisine teslim edilmesini istemiştir. Bunun üzerine 16 Rebülevvel 482/29 Mayıs 1089 günü Halife, oğlu Ebü'l-Fazl Ca'fer b. Muktedî-Biemrillâh'ın götürülmesine karşı çıkmış olsa da Mâhmelek

²⁴¹ Zekeriya Kitapçı, *Abbasi Hilâfetinde Selçuklu Hâatunları ve Türk Sultanları* (Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1994), 115-120.

²⁴² Halife Kâim Bemrillâh'ın karısı ve Sultan Melikşah'ın halasıdır. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/278; Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 207.

²⁴³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/278; İbnü'l-Cevzî, Terken Hatun'un 400 bin dinar altın istediğini söyler. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/222.

²⁴⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/223; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-âyân*, 244-245.

²⁴⁵ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 124; Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 208.

²⁴⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/315-316; İbnü'l Kalânîsi de bu evlilik yılını 482/1089 olarak söyler. İbnü'l-Kalânîsi, *Târîh-u Dimaşk*, 1/197.

²⁴⁷ Yezdî, Halifenin çocuğunun annesini Melikşah'ın kız kardeşi olarak ele almaktadır. El-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's Selçukiyye*, 81.

²⁴⁸ İbn Hallikan, Zilkâde ayında doğduğunu söyler. bkz İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/288; Ahmed bin Mahmud, *Selçuknâme*, 154.

²⁴⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/320.

Hatun, zorlayarak oğlunu da almayı başarıp²⁵⁰ beraberindeki heyetle ile birlikte Bağdat'tan ayrılmıştır.²⁵¹ 2 Şevval 482/8 Aralık 1089 tarihinde dönemin amansız hastalığı çiçeğe tutulmuş²⁵² ve bu hastalığı sebebiyle Zilkâde/Ocak ayında İsfahan'da vefat etmiştir.²⁵³ Kaynaklarımızda Terken Hatun'un kızı Mâhmelek Hatun, son derece güzel, edep ve erkân sahibi birisi olarak geçmektedir.²⁵⁴ İlerde Mâhmelek Hatun'un oğlu Ca'fer, Terken Hatun tarafından Halife'ye karşı kullanılacak ve Halife, Mahmud'un saltanatını onaylamak durumunda kalacaktır.

1.2.7.10. İsmet Hatun

Doğum ve ölüm tarihi bilinmeyen İsmet Hatun hakkında bilgiler çok az olmakla birlikte Halife Muktedî-Biemrillâh ile evlendiği şeklinde rivayetler vardır.²⁵⁵

1.2.7.11. Seyyide Hatun

Sultan Melikşah'ın Tâceddin Seferiyye Hatun'dan olma kızı, Muhammed Tapar ve Sencer'in öz kardeşidir. Hayatı hakkında sınırlı bilgiler bulunan Seyyide Hatun'un, dönemin Halifesi Müstazhir-Billâh ile 504/1110 senesinde 100 bin dinar mehir ile nikahları kıyılmıştır.²⁵⁶ Yaklaşık iki sene sonra çeyizleriyle birlikte halifenin sarayına gönderilen Seyyide Hatun hakkında kaynaklarımızda başka bir bilgi yoktur.²⁵⁷

1.2.7.12. Sitare

Doğum ve ölüm tarihi bilinmemekle birlikte kaynaklarımızda sadece Kâkeveyhîlerden Gerşasf b. Ali b. Feramurz ile evli olduğu şeklinde bir bilgi vardır.²⁵⁸

1.2.7.13. Safiye Begüm

Doğum ve ölüm tarihi hakkında malumatımız olmamakla birlikte Sistân Meliki Tâce'din Ebu'l-Fazl ile evlendiği bilinmektedir.²⁵⁹

²⁵⁰ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 156.

²⁵¹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 125.

²⁵² İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/281.

²⁵³ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 125; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/328-329.

²⁵⁴ Kitapçı, *Abbasi Hilâfetinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları*, 53.

²⁵⁵ Kesik, *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah*, 228.

²⁵⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/582.

²⁵⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/584.

²⁵⁸ El-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's Selcûkiyye*, 78; Kesik, *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah*, 228; Kaçın, *Selçuklu Hatunları*, 176.

²⁵⁹ Kesik, *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah*, 28.

1.3. Berkyaruk'un Atabeyi Gümüştekin Candar

Sultan Melikşah zamanında gözde kumandanlardan biri olan Gümüştekin'in doğum tarihi hakkında bir malumat yoktur. Gümüştekin, isminin yanındaki ünvanından da anlaşılacağı gibi bilhassa Türk olanlardan seçilip yetiştirilen kölelerden olan, Selçuklu hükümdarının hassa askerî olup sarayı koruyan candar²⁶⁰ olarak görev yapmıştır.²⁶¹ Daha sonra ordunun eğitiminden, savaşa hazır olmasından, ordunun sevk ve idaresinden sorumlu olan emîr-i sipehsâlar²⁶² görevinde bulunmuştur.²⁶³

Sultan Melikşah'ın 480/1087 yılındaki Bağdat gezisi sırasında Halifenin Sultan'a hilat verme töreninde yanında olup Sultan'ın eteğinin sağ tarafını tuttuğuna dair rivayetler vardır.²⁶⁴ Böylesi bir törende Sultan'ın yanında yer alması Sultan Melikşah'a yakın birisi olduğunu göstermektedir. Berkyaruk'un mürebbiyesi ve atabeyi olduğu,²⁶⁵ Sâve ve Âve taraflarında atabeylik yaptığı söylenmektedir.²⁶⁶ Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan taht mücadelesinde Berkyaruk saflarında yer almıştır.²⁶⁷ Ayrıca kaynaklarımızda Berkyaruk'un annesi ile atabeyi Gümüştekin Candar arasında bir ilişki olduğunu, Gümüştekin Candar'ın şarap düşkününü olup Aksungur ve Bozan'ın Berkyaruk'tan yardım istediği zaman bu isteğe aldırılmadan eğlenceye devam ettiğine dair bilgiler vardır.²⁶⁸ Bu bilgiler, o dönemki kargaşa zamanında Zübeyde Hatun ile Gümüştekin gibi Berkyaruk'u destekleyen kişilerin halk nazarında itibarlarını düşürmek için söylenmiş olabilir. Gümüştekin Candar'ın ölüm tarihi hakkında bilgi olmamakla birlikte Tutuş'un askerleri tarafından öldürülmüş olabileceği söylenir.²⁶⁹ Kendisinden büyük emîr olarak bahsedilen Gümüştekin Candar hakkında Berkyaruk'un 487/1094 yılı Tutuş yenilgisinden sonra bilgi bulunmamaktadır.²⁷⁰ Hakkında yukarıdaki gibi olumsuz yorumlar yapılsa da taht mücadelesinde veliaht ilan edilen Berkyaruk'u yalnız bırakmayarak desteklemesi, devlete ve Türk geleneklerine bağlı kaldığını göstermektedir. Bu süreçte Berkyaruk'un en büyük yardımcısı olmuştur.

²⁶⁰ Mecdu Mansuroğlu, "Cândâr", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 3/24.

²⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/268.

²⁶² Erdoğan Merçil, "Sipehsâlar", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

²⁶³ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 52.

²⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/268.

²⁶⁵ Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 85; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 185.

²⁶⁶ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/139.

²⁶⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/364.

²⁶⁸ Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 85; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 52-53; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 185.

²⁶⁹ Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Döneminde Atabegler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 12.

²⁷⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/381.

1.4. Berkyaruk'un Ölümü ve Kişiliği

Sultan Berkyaruk, tahta çıktığı andan itibaren inişli çıkışlı bir saltanata sahip olmuştur. Muhammed Tapar ile anlaşma yaparak son taht mücadelesini kazanmış, bu başarı sonucunda nihayet huzurlu günlerin geldiğini düşünmüştür. Kardeşi ile yapılan anlaşma sonucu Muhammed Tapar nezdinde de hükümdar olarak tanındıktan sonra başkent İsfahan'dayken verem ve basur hastalığına yakalanmıştır. Hastalığı daha fazla ilerleyince oğlu Melikşah'ı veliaht tayin ederek Bürûcird'den Bağdat'a doğru yola koyulmuştur. Oğlu Melikşah ve eşini yanında Emîr Ayaz ile birlikte veliahtı Halife'ye onaylatmak için Bağdat'a göndermişti. Hastalığı sebebiyle etrafındaki emîrlere Berkyaruk'un çok sefer hastalıktan kurtulduğunu bildiği için bu sefer de iyi olacağını ümit etmişlerdi. Fakat hayatı maddî ve manevî zorluklarla geçen Berkyaruk, kendisi de İsfahan'a gitmek üzere yola koyulduğu esnada 2 Rebûlahir 498/22 Aralık 1104 tarihinde vefat etmiştir.²⁷¹ Cenazesi İsfahan'a götürülüp atlarının gömüldüğü yere gömülmüştür. Çiçek hastalığından dolayı vefat ettiğini söyleyenler de vardır.²⁷²

Öldüğünde 25 yaşında olan Berkyaruk, orta boylu, güler yüzlü, kaşları açık, sakal ve bıyıkları birbirine karışmış güzel yüzlü bir insandır.²⁷³ Berkyaruk'un kişilik özelliğine dair farklı rivayetler vardır. Nizâmülmülk, diğer kardeşlere nazaran daha bilgili ve basiretli olduğunu söylemiştir.²⁷⁴ Kaynaklarımızda bağışlayıcı özelliği ile dikkat çekmektedir. Saltanatı boyunca sadece Müeyyidülmülk'ü cezalandırmış, sonra vicdanen rahatsız olarak Müeyyidülmülk'ün oğluna diyet ödemiştir.²⁷⁵ Zarif ve herkesle şakalaşan, güzel ahlaklı, ülkeler alan ve ihsan eden bir padişah²⁷⁶ olarak bahsedilmektedir. Dönemin şairi Mu'izzî, eserinde Berkyaruk için özel bir manzume yazmıştır. Bu eserinde Berkyaruk azimli, yiğit, adaletli, cömert ve dindar olması gibi özellikleriyle övülmektedir.²⁷⁷ Mu'izzî, Berkyaruk'un adaletli birisi olduğunu şu kasideleriyle vurgulamaktadır:

²⁷¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/502.

²⁷² Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, 16.

²⁷³ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 96, 106.

²⁷⁴ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 126-127.

²⁷⁵ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 96, 106; Şen, *Berkyaruk ve Muhammed Tapar Dönemlerinin Değerlendirilmesi ve Kişiliklerinin İncelenmesi*, 61.

²⁷⁶ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/77-78,136.

²⁷⁷ Gökhan Gökmen, *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi-Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüleri, Doktora Tezi, 2018), 156.

Adaletsizlik ve yağmadan viran olan her şehir, Horâsân'da adaletin ve rahmetinle bayındır hale geldi,²⁷⁸ Senin gönlünde adalet ve din, her ikisi de bir iken, Nuşînrevân'ın gönlünde sadece dinsiz adalet vardı.²⁷⁹

Bütün bu iyi hasletlerinin yanında kötü özelliği olarak içkiye düşkün olması anlatılır.²⁸⁰ Eğlence düşkününü ve aynı zamanda şarkı dinlemeyi seven birisi olarak anlatılmaktadır.²⁸¹ Henüz genç yaşında vefat eden Berkyaruk yaklaşık olarak 13 yıl hükümdarlık yapmıştır. Taht kavgasından ve anlaşmazlıklardan dolayı çok sancılı süreçler geçirmiştir. Hayatı boyunca sıkıntılar yaşasa da her daim toparlanmayı bilerek mücadelesine ölene kadar devam etmiştir.

---

²⁷⁸ Mu'izzî, *Divan-ı Emir Mu'izzi*, 170.

²⁷⁹ Mu'izzî, *Divan-ı Emir Mu'izzi*, 579.

²⁸⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/268; Bündârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, 85.

²⁸¹ İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 63.

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN BERKYARUK DÖNEMİ'NDE İÇ POLİTİKA

2.1. Berkyaruk Dönemi Siyasi Faaliyetler

Berkyaruk, Sultan Melikşah'ın ölümünün ardından tahta geçmek için kardeşleri, amcası ve dayısı ile mücadeleye girişmiştir. Saltanatını garanti altına almak için mücadeleden kaçmamıştır. Bu başlık altında Berkyaruk döneminde meydana gelen saltanat yarışlarına yer verilerek bu mücadelenin Büyük Selçuklu Devleti bekâsına ve iç siyasete etkileri anlatılacaktır.

2.1.1. Berkyaruk Dönemi Taht Mücadeleleri

Devlet, hukuki bakımdan emretme hak ve yetkisine sahip ve o emri icra kudreti olan yüksek sosyal bir nizamdır. Ancak emretme hakkının halk tarafından meşru kabul edilmesi gereklidir. Aksi halde devlet içerisinde zorbalık meydana gelir. Eski Türklerde hükümdarlık düşüncesi, Tanrı tarafından yetki ve kudretin bağışlanması şeklinde anlaşılmaktaydı. Bu düşünce yani eski Türklerde siyasi iktidar kut ile ifade edilmekteydi.²⁸² Devletin başına geçecek olan hükümdarlar yetkiyi kuttan alır ve bu makama kendi güç ve isteğiyle değil, Tanrı'nın bahşetmesiyle gelirdi ama dinî bir vasıf taşımazdı.²⁸³

Diğer taraftan kutun babadan oğula geçtiği düşüncesi kabul edilerek hükümdar öldükten sonra kut anlayışı hükümdarın evlatlarına geçerek devam ederdi. Kut telakkisinin bir sonucu olarak hakan öldükten sonra ülke yönetimi, yönetme gücü ve yetkisine haiz olan herhangi bir hanedan üyesine verilir, Tanrı tarafından kendisine vazifeler verilen hükümdarın liyâkat sahibi olması gerekirdi.²⁸⁴ Türk töre ve geleneklerinde tahta çıkan hakan, şayet zayıf karakterli ve ülke yönetecek güce sahip değilse devlet ileri gelenlerinin içinde bulunduğu kurultay toplanarak hakanın çocukları arasında kim daha liyâkat sahibi ise ayrıcalık yapmadan onu tahta çıkarırdı. Buradaki en önemli belirleyici unsurun hanedan üyesi olması sebebiyle şayet melikler yaş olarak küçük ise amcaların tahtta hak sahibi olmaları da töreye uygundu.²⁸⁵ Böylece “Taht,

²⁸² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü* (İstanbul: Ötüken, 1997), 248-249.

²⁸³ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, ed. Halil AŞICI, çev. Muzaffer Tunçel (Ankara: Gençlik Spor Yayınları, 2019), 425 İsteyip almadın sen bu beylik gücünü / Allah verdi fazlıyla, bu belli / Bu beyliği sana lütfederek verdi / Bunun şükürünü kıl ey geniş bilgili. Beyitler için bk. 5469,5470. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 250,256; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* (İstanbul: Ötüken, 2022), 115.

²⁸⁴ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, 174-175 Beyitler: 1932,1933,1934,1935,1936; Mahmut Arslan, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu-Bilig” 1/1 (1986), 104; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 270,365.

²⁸⁵ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)* (Ankara, 1982), 67; Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 271.

hanedanın ortak malıdır.” telakkisi ortaya çıkararak bir hükümdar öldükten sonra tahta oturmak bütün hanedan üyelerinin hakkı olmaktadır.

Türk devlet anlayışına göre hükümdarın, bir baba gibi milletine karşı adaletli, şefkatli ve onları himaye eden kişiliğe sahip olması gerekirdi. Hükümdar, babalık vazifesini yerine getirmek için tebaasına, beylerin ve milletlerin hukukuna saygı göstererek ziyafet vermek, giydirmek ve dağılık haldeki boyları bir araya getirmek mecburiyetindeydi. Türk örf ve âdetlerinde hükümdar, kanun yapan ve kendisi de bu kanunlara uymak mecburiyetinde olan bir kişi olması hasebiyle bu kanunlara uymaz ve babalık vazifesini yerine getirmezse kut Tanrı tarafından geri alınarak hükümdar tahttan indirilirdi. Genel hukuk kurallarından olması nedeniyle bu kural ihlal olması halinde halk ve beyler hakkını talep ederek isyan yoluna gider ve bunu meşru yollarda yaparak hukuki bir dayanak kazandırır.²⁸⁶ Eski Türklerde milletini korumak, yedirmek, giydirmek zorunda olan hükümdar anlaşılacağı üzere Tanrı’dan aldığı kut anlayışıyla dünyayı yönetir, barış ve adaleti sağlardı.

Hanedan üyelerinin hepsinin hak sahibi olduğu devlet yönetimi konusunda eski Türklerden itibaren tahtı hanedanın belli bir üyesine intikal ettiren herhangi bir gelenek olmaması sebebiyle tahta çıkacak olan kişi ve yöntem konusunda bir belirsizlik vardı. Selçuklu Devleti’nde de bu durumun devam etmesi sonucu bir hükümdarın ülke yönetiminin başına geçmesi Büyük Selçuklu Devleti’nin siyasi teşekkülü boyunca beş farklı yöntemle belirlenmiştir:

- 1- Devlet kurucusu olarak tahta çıkmak. Selçuk Bey bu şekilde ülke yönetiminin başına geçmiştir.
- 2- Veliyaht tayin edilmek suretiyle tahta çıkmak. Sultan Alparslan, Sultan Melikşah, Sultan Berkyaruk kendilerinin veliiaht tayin edilmesiyle hükümdar olmuşlardır. Ancak hanedan üyeleri, ailelerinden gelen kutun kendilerinde de mevcut olduğunu ileri sürerek ülkenin hanedanın ortak malı sayılmasından dolayı iktidarı ele geçirmek için veliiaht karşı mücadeleye girebilirdi. Berkyaruk döneminde Sultan Mahmud bu şekilde veliiaht karşı gelerek ona karşı bir mücadeleye girişmiştir.
- 3- Diğer hanedan üyelerine karşı mücadele ve çatışma yoluyla tahta çıkmak. Türklerde en yaygın olarak görülen yöntemlerden birisidir. Türkler zayıf hükümdarın ülke yönetmesini istemezdi. Yerine güçlü olan hanedan üyesini tercih ederdi. Bu ülke menfaatine gibi görünse de hanedan üyeleri arasında taht mücadelesine ve iç karışıklığın

---

²⁸⁶ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 256-257; Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 127.

artmasına sebebiyet vermiştir. Berkyaruk döneminde Mahmud, Tutuş, Arslan Argun bu şekilde mücadeleye girerek saltanatta hak iddia etmişlerdir.

- 4- Bazı hatunlar, emîrler, vezirler gibi devlet görevinde bulunan şahsiyetlerin tercih ve yardımlarıyla tahta çıkma. Sultan Mahmud, Terken Hatun ve Tâcûlmülk'ün yardımıyla tahta çıkarılmış, Berkyaruk ise Nizâmülmülk'ün gulâmlarının desteğiyle tahta oturabilmiştir.²⁸⁷
- 5- Kendisine tabi olunan hükümdarın meşru onayı ile tahta çıkmak.²⁸⁸

Sultan Berkyaruk hem veliaht ilan edilmesi hem de yaşının küçüklüğü sebebiyle diğer hanedan mensuplarına karşı taht mücadelesine girmek zorunda kalmıştır. Sultan Melikşah'ın ani ölümü, Terken Hatun'un kışkırtmaları sonucu veliahtın belirsizliği ve henüz çocuk yaşında olan Berkyaruk'un tüm bu sorunlarla baş başa kalması sonucu yaşanan sıkıntılar üzerine bir de Büyük Selçuklu Devleti kurulduğu andan itibaren en yoğun taht mücadelesinin yaşandığı ve pek çok hadise ve sayısız iniş çıkış sığdırılan²⁸⁹ bir döneme denk gelen Sultan Berkyaruk dönemi Selçuklu Devleti, Sultan Melikşah zamanındaki ihtişamını yavaş yavaş kaybetmiş, devletin duraklama döneminin yaşandığı yıllar olarak tarihî kaynaklarda yer edinmiştir. Yaklaşık Berkyaruk'un bütün saltanat yıllarına tekabül eden bu dönem, devlete olan güveni zedelemiş, devletin teşkilat yapısını bozmuş, farklı coğrafyalarda baş gösteren taht kavgaları mücadele sahasını genişletmiştir.

Bu bölümde Sultan Berkyaruk'un, Melikşah'ın ölümünün hemen ardından başlayan ve saltanatının sonuna kadar devam eden taht mücadelelerine değinilerek Berkyaruk'un giriştiği siyasi faaliyetlerinin en önemli müsebbibi olan taht kavgalarına değinilecektir.

2.1.1.1. Mahmud ile Mücadele

Sultan Melikşah, henüz sağlığındaiken veliaht olarak en büyük oğlu şehzade Ahmed'i büyük bir törenle veliaht tayin etmişti. Ahmed'in bk/1088 yılında ani ölümü üzerine²⁹⁰ Terken Hatun, oğlu Mahmud'un veliaht olmasını istese de Sultan Melikşah, veziri Nizâmülmülk'ün tavsiyesiyle en büyük erkek evlat olan Berkyaruk'u veliaht ilan etti.²⁹¹ Kendi oğlunun veliaht

²⁸⁷ Kürşat Koçak, "İslamiyet'ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (2011), 108-113.

²⁸⁸ Abdullah Bayındır, "Selçuklularda Vuku Bulan Taht Kavgaları Üzerine Bir Değerlendirme (Melikşah Dönemi Taht Kavgaları 1072-1092)", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 18/1 (2018), 403.

²⁸⁹ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/136.

²⁹⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/317; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/112.

²⁹¹ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/131, 136; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 96; Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, 96; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 126; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, 16; Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/194; Sultan Melikşah'ın veliaht belirlemeden vefat ettiğini söyleyerek taht

ilan edilmesini isteyen Terken Hatun, bu sebeple Nizâmülmülk'ü kötüleyerek Sultan Melikşah ile aralarının açılmasına sebep olmuştu. Terken Hatun, idealleri olan bir Hatun olması sebebiyle geleceğe yönelik çalışmalara Sultan Melikşah zamanında başlamıştır. Melikşah'ın sağlığında memleket meseleleri ile ilgilenir, emîr ve vezirlere hürmetkâr davranır, serveti askerlere dağıtır onların gönlünü hoş ederek Tâcülmülk gibi devlet erkânını kendi tarafına çekmeye hazırlanırdı.²⁹² Bu sebeple Sultan Melikşah öldükten sonra saltanat mücadelesinin ilki iktidar hırsına bürünen Terken Hatun ile olmuştur.

Sultan Melikşah, Bağdat'ta vefat ettiği sırada yanında Terken Hatun,²⁹³ henüz beş yaşında olan oğlu Mahmud²⁹⁴ ve Muhammed Tapar²⁹⁵ bulunuyordu. Berkyaruk ise İsfahan'daydı.²⁹⁶ Terken Hatun, Melikşah öldüğü zaman 11 yaşında olan²⁹⁷ ve Melikşah tarafından veliht olarak tayin edilen Berkyaruk'un İsfahan'da olmasını fırsat bilerek uygun siyasi bir zemin hazırlamak ve zaman kazanmak için Sultan'ın ölümünü gizlemenin uygun olduğunu düşünerek cenazeyi saklamıştır.²⁹⁸ Sırf Terken Hatun'un iktidar sevdası uğruna Sultan Melikşah'ın cenaze namazı dahi kılınmamış, taziye oturulmamış ve atların kuyruğu da kesilmemiştir.²⁹⁹

Mahmud'u desteklemek için devlet erkânı ile ilişkilerini iyi yönde devam ettiren Terken Hatun, onlardan Mahmud'a biat edeceklerine dair söz almak için bolca ihsanda bulundu. Devlet ricali, Melikşah döneminde yönetimde etkili, devlet işlerine vâkıf, sözü dinlenir bir hatun olması, askerlere sürekli bağışlarda bulunması ve soyunun Efrâsiyâb'a dayanması ve Türk kökenli bir ailenin kızı olması, Melikşah öldüğünde yanında olması dolayısıyla devlet hazinesinin kontrolünün ondan olması sebebiyle Terken Hatun'un teklifini kabul ederek

---

mücadelelerini buna bağlamaktadır. bk. Abdullah Bayındır, *Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri* (Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 197; Nurullah Yazar, *Selçuklu Devleti'nde İsyanlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 100.

²⁹² Öngül, *Büyük Selçuklular*, 174.

²⁹³ Mahmud'un annesini Zübeyde Hatun olarak verirler ve olayları Zübeyde Hatun üzerinden anlatmaktadırlar. bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/123; İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî*, 210; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/300.

²⁹⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 181; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/123; İbnü'l-Esir'e göre 4 yaş birkaç aylık, İbn Haldun'a göre 4 yaşındadır. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/362; İbn Haldun, *el-İber*, 5/16; Reşîdü'd-din ve İbnü't Tıktaka 6 yaşında olduğunu söyler. bk. Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 96; İbnü't-Tıktaka, *El-Fahrî*, 210; Mîrhând, Sultan Melikşah öldüğü zaman henüz altı yaşını geçmediğini zikreder. Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 153.

²⁹⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/428.

²⁹⁶ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/136 Reşîdü'd-din Fazlullâh, Bağdad ile İsfahan arasında bir yerde olduğunu söyler. bk. Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 96.

²⁹⁷ Râvendî, Melikşah öldüğü zaman Berkyaruk'un 13 yaşında öldüğünü söyler. Fakat kendisi eser içerisinde Berkyaruk'un doğum tarihini 474/1081 yılı olarak zikreder. Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/135-136.

²⁹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/362.

²⁹⁹ Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, 180; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 180.

Mahmud'u desteklediler.³⁰⁰ Terken Hatun emîrlerden beklediği desteği aldıktan sonra Halife Muktedî-Biemrillâh'a Mahmud adına hutbe okutması için haber yolladı. Halife tarafından bu teklif Mahmud'un yaşının küçük olması sebebiyle olumsuz karşılanmıştır. Terken Hatun, tahta oğlunu oturmada çok kararlı olduğu için her zaman ikinci bir planı vardır. Halife'ye oğlu Mahmud'un saltanatı kabul ettirmek için kızı Mâhmelek Hatun'dan olma oğlu Ca'fer'i kullanmaya karar verir. Melikşah, son Bağdat seferine gittiği zaman Müstazhir-Billâh ve Ca'fer adında iki oğlu olan Halife Muktedî-Biemrillâh'ın tahtan vazgeçerek yerine oğlu Ca'fer'i halifelik tahtına oturtmasını ve kendisinin de Basra'ya gitmesini istedi. Bu zorlu teklifi düşünmek için inzivaya çekilen Halife, neredeyse teklifi kabul edecekti ki on gün bitmeden Sultan Melikşah'ın ölümüyle bu mesele sadece bir teklif olarak tarihe karıştı.³⁰¹ Halife ile Melikşah arasında böyle bir mevzunun geçmesinde en etkili isim Terken Hatun'dur. Terken Hatun, sadece oğlu Mahmud'un saltanata geçmesini yeterli bulmayıp torunu Ca'fer'i de halife ilan etmek istiyordu.³⁰² Halife olması konusunda çok istekli olması sebebiyle Ca'fer'e Emîrül-Mü'minîn diye sesleniyordu.³⁰³ Bu şekilde hem İslam dünyasının lideri hem de Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olarak dünyaya hükmetmeyi istiyordu. Bu sebeple Terken Hatun, oğlu Mahmud'un saltanatını onaylatmak için Halife'yi, tahtan indirip yerine oğlu Ca'fer'i halife olarak tayin etmekle tehdit etti. Meselenin sadece tehdit olarak kalmadığını göstermek üzere yapımına Melikşah'ın sağlığında başlanan İsfahan'daki bir Dâru'l-hilafe'ye Ca'fer'i getirerek halife ilan etmeye çalıştı. Bu olaylardan haberdar olan Halife Muktedî-Biemrillâh, oğlu Ca'fer'i yanına alarak makamını korusa da³⁰⁴ Terken Hatun'un hedefine ulaşmak için her yolu deneyeceğini bildiği için çaresiz kalmıştı. Halife, Terken Hatun'un tehditlerinden korkarak makamını kaybetmemek adına Mahmud'un saltanatını birtakım şartlarla kabul edeceğini söylemiştir. Bu şartlar;

- 1- Hutbe Mahmud adına okunarak saltanat ismen Mahmud'a ait olacak
- 2- Mahmud'un yaşının küçük olması hasebiyle devlet idaresi ve ordu komutanlığı görevi Emîr Üner'e ait olacak. Mahmud, Tâcül-mülk'ün direktiflerine uyacak.

³⁰⁰ Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 52; Bündârî, *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra*, 83.

³⁰¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5/288-289; İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/313; İbnü't-Tiktaka, *El-Fahrî*, 210.

³⁰² Fatma İnce, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Dış Politikasında Hanedan Kadınları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 43 (2019), 273.

³⁰³ Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, 96.

³⁰⁴ Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 97; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/137; El-Yezdî, *el-Urâza fî'l-hikâyeti's-Selçûkiyye*, 80-82; Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, 99; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 353; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, 58.

3- Vergilerin toplanması, devlet ricali ve amirlerin tayin işleri Tâcülmülk'e ait olacaktır.³⁰⁵

Terken Hatun, Halife'nin kendisine şartlar sunacağını düşünmemişti. Oğlu Mahmud'u dolayısıyla kendisini ikinci plana atan bu şartları kabul etmesi güç olduğu için şartları kabul etmek istemedi. Dönemin âlimi olan Gazzâlî'ye gidip Mahmud'un saltanatının durumu danışmak ve onun onayını alarak Halife'yi ikna etmek istedi fakat Gazzâlî de istediği cevabı vermeyerek oğlu Mahmud'un yaşının küçük olması hasebiyle ülke yönetecek erginliğe sahip olmadığını söyledi. Dönemin Müşettab b. Muhammed gibi âlimleri Mahmud'un saltanatına caiz olarak fetva verse de Gazzâlî'nin sözüyle amel edilerek³⁰⁶ Terken Hatun, Halife'nin şartlarını koşulsuz kabul etmek zorunda kaldı. Bu olaydan sonra "Nâsıru'd-dünya ve'd-din" lakabıyla 22 Şevval 485/25 Kasım 1092 tarihinde Mahmud tahta oturtulmuştur. Adına sikke basılıp Bağdat'ta ve Mekke, Medine dahil olmak üzere tüm ülkede hutbe okutulmuş, Tâcülmülk de vezir tayin edilmiştir.³⁰⁷

Anlaşılacağı üzere büyük bir çaba ve planın ürünü olarak tahta çıkıp adına hutbe dahi okutulan Mahmud, Râvendî ve Aksarayî gibi bazı tarihçilerin eserlerinde Selçuklu sultanları arasında zikredilmemiştir. Genel olarak tarih kitaplarında Mahmud'un dönemi anlatılsa da saltanatının kısa sürmesi, Berkyaruk'un taht için mücadeleye girişmesi sebebiyle taht kavgalarının ortaya çıkarak belirsizliğin oluşması ve bu dönemde herhangi bir görev icra edememesi dolayısıyla saltanatının kabul edilmemiş olması muhtemel olsa da adına hutbe okutulması ve sikke bastırılması onun sultan olarak kabul edildiğinin en büyük delilidir.³⁰⁸

Emellerine ulaşan Terken Hatun için sıradaki hedef, Melikşah tarafından veliaht ilan edilmesinden dolayı taht için tehlike arz eden ve İsfahan'da bulunan Berkyaruk'tur. Terken Hatun, kendisini destekleyen Emîr Kürboğa, Emîr Üner ve Emîr Kumaç'ı Melikşah'ın mührüyle birlikte Berkyaruk üzerine gönderip Berkyaruk'u hapse atmalarını emretmiştir. Emîrlere Berkyaruk'u yakalayıp tevkif ettikten sonra³⁰⁹ Berkyaruk'un hapsedildiğini öğrenen annesi Zübeyde Hatun, Terken Hatun'un siyasi ihtiraslarına kapılıp Berkyaruk'u bertaraf

³⁰⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/362-363; Göksu, *Sultan Berkyaruk*, 39.

³⁰⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/123.

³⁰⁷ Reşidü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 97; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/363; Ebü'l-Fidâ, *Târîh-u Ebi'l-Fidâ*, 2/18; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 181; Abû'l Farac, kitabında Berkyaruk'dan Türkyaruk olarak bahsetmektedir. bk. Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/334; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 73; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 226; Coşkun Alptekin, "Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi", *Selçuklular*, ed. Hakkı Dursun Yıldız (İstanbul: Çağ Yayınları, 1988), 7/143.

³⁰⁸ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/83; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, 6.

³⁰⁹ Reşidü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 97; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/137; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, 353; Gülay Ögün Bezer, "Terken Hatun", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/510.

edebileceğini bildiği için oğlu konusunda endişeye kapılmıştır. Zübeyde Hatun, veliaht ve tahtın varisi olan Berkyaruk'un kazanılmış hakkını Terken Hatun'a verme gibi bir niyeti olmadığı için Berkyaruk'u kurtarmak ve tahta oturtmak üzere Nizâmülmülk'ün gulâmlarından yardım istemiştir.³¹⁰

Melikşah'ın ölümünü öğrenen Nizâmülmülk'ün gulâmları, gelen yardım talebi ve Nizâmülmülk'ün ölümüne sebebiyet vermekle itham edilen Tâcülmülk'ten intikam alma niyetiyle Berkyaruk saflarında yer almışlardır. İsfahan'da bulunan Nizâmülmülk'e ait silah depolarına hâkim olup hapsedilen Berkyaruk'u kurtarmışlardır. Durumdan haberdar olan Berkyaruk, Nizâmülmülk'ün adamlarıyla birlikte İsfahan'dan Rey'e doğru gitmek zorunda kalmıştır.³¹¹ Rey meliki ve Nizâmülmülk'ün de damadı olan Ebu Müslim,³¹² kıymetli taşlar ve altınla işlenmiş tacı başına koyarak emrine yirmi bine yakın kişi tahsis etmiştir.³¹³ Böylece Mahmud annesi Terken Hatun'un gayretiyle İsfahan'da, Berkyaruk ise Nizâmülmülk'ün adamlarının yardımlarıyla Rey'de sultan ilan edildi.

Terken Hatun, beraberinde bulunan Muhammed Tapar ve Mahmud ile birlikte Bağdat'tan İsfahan'a doğru yola çıktıktan sonra³¹⁴ Terken Hatun'u destekleyen askerler arkada kalan Tâcülmülk'ten bahşiş talep ederek ayaklanmışlardı. Hazırlıksız yakalanan Tâcülmülk, askerlerin ayaklanmasına karşılık ne yapacağını bilemedi ve paraları almak üzere Bürceyn Kalesi'ne gitmek için izin istedi. Fakat askerlerin ısrarlı bekleyişleri dolayısıyla Tâcülmülk korkusundan bu kaleden dışarı çıkamadı. Kaleden inmeyeceğini anlayan askerler ise kalenin etrafında bulunan Tâcülmülk'ün hazinelerini yağmalamak üzere yollarına devam ettiler fakat hiçbir şey bulamadılar. Çünkü Tâcülmülk, başına gelecek olanı bildiği için hazineleri saklamıştı. Korkusundan dolayı kaleden çıkamayan Tâcülmülk, Terken Hatun'un emrine karşı gelerek İsfahan'a geç ulaşmıştı. Terken Hatun tarafından gelen ilk başarısız hamle bu olmuştu. Çünkü en güvendiği ve destek aldığı kişi olan Tâcülmülk bile kendi canını korumak için Terken Hatun'u yalnız bırakmıştı. Tâcülmülk, daha sonra İsfahan'da bulunan Terken Hatun'un yanına giderek askerlerin kendisini kalede tuttuğunu ve kaçarak geldiğini söylemişti. Bunun üzerine

---

³¹⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/363; Defréméry, *Recherches Sur Le Règne De Barkiarok: Sultan Seldjoukide*, 10.

³¹¹ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 353; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 154; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 73.

³¹² Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 174.

³¹³ Râvendî, *Râhatü's-sudür ve âyetü's-sürûr*, 1-2/137-138.

³¹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/428.

Terken Hatun en önemli destekçisi olan Tâcûlmülk'ü kaybetmemek için mazeretini kabul ederek onu affetti.³¹⁵

2.1.1.1.1. Bürûcird savaşı

Terken Hatun, Selçuklu Devleti'ne hâkim olabilmek için İsfahan'ı ele geçirmesi gerektiğini biliyordu. Bu sebeple beraberindeki oğlu Mahmud ile birlikte İsfahan'a doğru hareket etti. Nizâmülmülk'ün adamları Terken Hatun'un İsfahan'a yaklaştığı haberini aldıktan sonra Rey'de sultan ilan edilen Berkyaruk'u oradan çıkararak Atabeyi Emîr Gümüştekin Candar'ın bulunduğu Sâve'ye getirdiler. Emîr Candar ile Nizâmülmülk'ün adamları güçlerini birleştirerek hep birlikte Rey'e doğru hareket ettiler.³¹⁶ Nizâmülmülk'ün önemli adamlarından olan Emîr Erkuş da bu sırada Berkyaruk saflarına katıldı. Onun Berkyaruk tarafında yer alması ordusunda bulunan askerlerin de Berkyaruk tarafına geçmesine vesile olmuştu. Bu şekilde daha çok güçlenen Berkyaruk, Nizamülmülk'e ait olan askerler, Atabeyi Emîr Gümüştekin Candar ile birlikte 20 bin kişilik bir orduyla Rey'e doğru yola çıkmıştır. Berkyaruk ve onu destekleyen Nizâmülmülk'ün adamları, bu esnadan Taberek Kalesi'ni kuşatarak ele geçirmişlerdir.³¹⁷ Berkyaruk'un çok sayıda taraftar topladığını fark eden Terken Hatun, Berkyaruk üzerine 16 Zilhicce 485/17 Ocak 1093³¹⁸ tarihinde Emîr Kürboğa, Emîr Üner, Emîr Kumâc'ı³¹⁹ tükenmez hazinesinden paralar dağıtarak bir araya getirdiği pek çok askerle birlikte göndererek savaş başlatmıştır. Bürûcird³²⁰ mevkiinde gerçekleşen çatışmada Terken Hatun'un ordusundaki Emîr Yelberd gibi askerlerin saf değiştirmesi Terken Hatun'u zor duruma sürüklemiş ve neticede Terken Hatun yenilerek orduyu geri çekip İsfahan'a doğru kaçmıştır.³²¹ Berkyaruk'un taht mücadelesindeki ilk savaşı olan Bürûcird Savaşı, Terken Hatun'un rüşvet dağıtarak yanına çektiği emîrlerin, intikam almak gibi bir ülküsü olan Berkyaruk taraflarında yer alan Nizâmülmülk'ün gulâmlarını yenemeyeceğini anlamasına vesile olmuştur. Bu sebeple ilerleyen süreçte çeşitli entrikalara da girişerek oğlu Mahmud'un tahta geçmesi için her yolu deneyecektir.

³¹⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/363; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 103.

³¹⁶ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 154; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 52; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/123.

³¹⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/363.

³¹⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/301.

³¹⁹ Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 353.

³²⁰ Lûristan şehirlerinden olup, Hâmedan'ın güneyinde yer almaktadır. "Bürûcird", *İslam Ansiklopedisi*, ed. Adnan Adıvar - Rıfat Arat (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2/841.

³²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/364; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 353; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/124; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, 16/301; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 103-104; Abû'l Farac, *Abû'l Farac Tarihi*, 1/334.

2.1.1.1.2. Tâcûlmülk'ün Öldürülmesi

Berkyaruk'un ilk başarılı hamlesi Bürûcird Savaşı'ndan sonra Terken Hatun saflarında yer alan Tâcûlmülk, mağlubiyet sonucunda savaştan kaçmıştı. Fakat Berkyaruk'un askerleri tarafından yakalanarak Berkyaruk karargâhına getirildi. Berkyaruk, yetenekli bir vezir olan Tâcûlmülk'ün öldürülmesi yerine kendi saflarında yer almasını istiyordu. Bu sebeple Nizâmülmülk'ün askerlerinin ondan intikam alma niyetlerinin olduğunu bildiği halde onun tecrübelerinden yararlanmanın kendisine fayda sağlayacağını düşünerek onu affetti ve kendisine vezir yapmak istedi. Berkyaruk, Nizâmülmülk'ün adamlarının bunu kabul etmeyeceğini bildiği için maddi desteğe ihtiyaç duyan Nizâmülmülk'ün gulâmlarına iki yüz bin dinar para ve çeşitli hediyeler vermesi karşılığında Tâcûlmülk'ü serbest bırakmıştır.³²² Bu gösteriyor ki Tâcûlmülk için Terken Hatun olsun Berkyaruk olsun hangi tarafta olduğunun bir önemi yoktu. O sadece hayatını ve devlet içerisindeki konumunu muhafaza etme çabası içerisindeydi.

Nizâmülmülk'ün askerlerine para vererek kurtulduğunu düşünen Tâcûlmülk, Selçuklu Devleti içerisinde vezir olarak görevini yerine getirmeyi düşünüyordu. Fakat Berkyaruk tarafından affedilip para karşılığı serbest bırakılmasını hazmedemeyen Nizâmülmülk'ün Sâve naibi olan Osman, bu durumdan çok rahatsız oldu. Ortalık biraz yatıştıktan sonra Osman, Nizâmülmülk'ün katili olarak gördükleri ve Bâtînîlikle itham ettikleri³²³ Tâcûlmülk'ü öldürmekten başka intikamlarını soğutacak bir şeyin olmadığını söyleyerek askerlerini galeyana getirdi. Bunun sonucunda askerleri Muharrem 486/Şubat 1093 tarihinde Tâcûlmülk 47 yaşındayken saldırarak onu öldürdüler. Cesedini parça parça edip burnu ve kulağını keserek askerlerin içinde gezdirdiler. Daha sonra parmaklarından birini Bağdat'a gönderdiler.³²⁴ Bu sayede Nizâmülmülk'ün intikamını aldıklarını düşünüyorlardı.

Fars vezirlerden olan Tâcûlmülk, Büyük Selçuklu Devleti'nin kumandanlarından Serheng Savtegin'in hizmetinde bulunmuş ve onun sayesinde Melikşah döneminde saray hizmetine girmiştir. Tâcûlmülk, meliklerin vezirliğini yapmış, devlet hazinesinden ve harem işlerinden sorumlu tutulmuştur. Tuğra ve dirlik dağıtımını ve atama işleri ile ilgilenen inşa divanı görevlerini de yerine getirmiştir. Sultan Melikşah yanında itibar kazanmış ve Nizâmülmülk'ün

³²² Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 104; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 73.

³²³ İbnü'l-Adîm, *Buğyat at-talab fi tarih Halab*, 96.

³²⁴ Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 104; İbn Haldun, *el-İber*, 5/17; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 182; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/133-134; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/364; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 182; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülük ve'l-ümem*, 16/301; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 47; Defréméry, *Recherches Sur Le Règne De Barkiarok: Sultan Seldjoukide*, 13.

çalayarak kurduğı düzeni değiştirmeye çalışmıştır. Sultan Melikşah'ı Nizâmülmülk aleyhine kışkırtma temayülü göstererek Melikşah ile Nizâmülmülk'ün arasının açılmasına vesile olmuştur. Devletin ileri gelenlerinden Müstevfi Mecdülmülk el-Kummî, Arzü'l-ceyş Seddülmülk ve Ebu'l-Mehâsin'i de kendi saflarına katarak pek çok mal sahibi olmuş, itibarı artmış ve Nizâmülmülk'ü vezirlikten azlettirme yolunda gereken adımları atmıştır.³²⁵ Tâcülmülk, Melikşah hayattayken Terken Hatun'un veziri olmuştur. Nizâmülmülk tarafından veliaht olarak Berkyaruk'un önerilmesi sonucu Terken Hatun ile iş birliği yaparak Nizâmülmülk'ü vezirlikten azlettirmiş ve bunun sonucunda Melikşah'ın veziri olarak tayin olmuştur.³²⁶ Nizâmülmülk ve Melikşah'ın ölümünün müsebbibi olarak itham edilen Tâcülmülk, Berkyaruk döneminde Bâtinî olduğu düşünülerek³²⁷ intikam niyetiyle Nizâmülmülk'ün askerleri tarafından öldürülmüştür. Fazilet sahibi, şerefli, asil, yakışıklı, bütün hayatını oruçla geiren³²⁸ bir zat olmasına rağmen Nizâmülmülk'ün ölümünün sorumlusu olarak anılması onun bütün iyiliklerini örtbas etmiştir.³²⁹

Berkyaruk nezdinde Tâcülmülk, yetenekli ve kendisine devlet idaresinde yardım edebilecek olumlu bir devlet adamı olarak görölmesine rağmen Berkyaruk'u destekleyen Nizâmülmülk'ün askerleri tarafından öldürülmüştür. Bu durum Berkyaruk'un kendisinin devlet ricali ve asker üzerinde tam bir egemenlik kuramadığını göstermektedir. Bundan sonraki süreçte de Nizâmülmülk'ün askerleri ve onların istedikleri dışında başka kimseyle çalışma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Bu askerlerin gücü sayesinde Berkyaruk, kendisine gereken desteği bularak devletin merkez ordusunun ve devlet adamlarının kendi safında yer almasını sağlamıştır.³³⁰ Bu dönemde Berkyaruk'un politikası kendisine yardım eden kişilerin kim olduğunun bir önemi olmaksızın desteğini alarak saltanatın başına geçmektir.

2.1.1.1.3. İşfahan Kuşatması

Terken Hatun yenildikten sonra ordusuyla birlikte İşfahan'a kaçmıştı. Berkyaruk da arkasından 30 bin kiřilik³³¹ ordusunu İşfahan'a doğru yürüterek Muharrem 486/şubat 1093 tarihinde şehri muhasara altına almıştır. Terken Hatun, Berkyaruk'u bertaraf etmek için köle ve

³²⁵ Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 62.

³²⁶ Turan, *Selçuklular Târihi ve Türk-İşlâm Medeniyeti*, 216.

³²⁷ İbnü'l-Adîm, *Buğyat at-talab fi tarih Halab*, 96.

³²⁸ Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 62,64.

³²⁹ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 104; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/364; Abdülkerim Özeydin, "Tâcülmülk", *TDV İşlâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/359-360; Mehmet Cevat Karaoğlu, *Büyük Selçuklu Vezirleri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 104-108.

³³⁰ Mustafa Demir, *Büyük Selçuklular Tarihi* (Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2004), 108.

³³¹ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 154.

askerlerine para dağıtmaya devam etmişti. Fakat Berkyaruk ordusunun çokluğu, emîrlerin taraf değişikliği ve cömertçe dağıtılan paranın artık emîrler nezdinde geçerli olmaması gibi sebeplerle, askerler ve köleler Berkyaruk'a karşı harekete geçmiyordu. Uzun süren kuşatma neticesinde bir başarı sağlamayacağını düşünen Terken Hatun, beraberindeki Mecdülmülk, Emîr Üner ve Bilge Bey'in tavsiyeleriyle Berkyaruk'a barış teklifinde bulundu. Berkyaruk'a muhasarayı kaldırırca Melikşah'ın mirasından 500 bin dinar vereceğini söyledi. Maddi zorluk yaşayan Berkyaruk, Bâtınîlerin de faaliyete geçmesiyle³³² teklifi kabul ederek muhasarayı kaldırdı. Sağlanan barış üzerine o dönemde basılan sikkelerden anlaşılmaktadır ki³³³ devlet ikili şekilde yönetilmeye başlanarak İsfahan ve Fars Mahmud idaresine, geri kalan bölgeler ise Berkyaruk'a bırakılarak Selçuklu Devleti'nin sultanı olarak anılacaktır. Terken Hatun ile barış sağlandıktan sonra Berkyaruk Hemedan'a doğru gitmiştir.³³⁴ Hemedan'a girdikten sonra halası ile de savaşarak onu hezimete uğrattı.³³⁵ Böylece hükümdarlığını kesin hale getirmiş oldu.

2.1.1.1.4. İsmâil b. Yâkûtî ile Mücadele ve Kerec Savaşı

Terken Hatun, Berkyaruk tarafından mağlup edildikten sonra kendi ve oğlunun canını kurtarmayı başarsa da emellerinden vazgeçmemişti. Rüşvet vererek yanında yer almasını sağladığı emîrlerin teker teker taraf değiştirmesi sonucu emîrlerden de ümidini kesmişti. Kendisini destekleyen az sayıda devlet ricalinin olması hasebiyle kendisine ittifak yapacak başka kişileri arıyordu. Bu minvalde hanedan mensubu olan Çağrı Bey'in torunu, aynı zamanda Berkyaruk'un da dayısı ve Melikşah zamanında Azerbaycan emîri olarak tayin edilen İsmail b. Yâkûtî'ye,³³⁶ bir haber göndererek eğer oğlu Mahmud'un Selçuklu tahtına oturmasına ve Berkyaruk'u bertaraf etmesine yardım ederse oğlunun atabeyi olarak atanacağını, hazineler vereceğini ve kendisiyle evleneceğini söyledi.³³⁷ Terken Hatun, özellikle hanedan üyelerinden birisini seçmiştir ki hanedan üyeleri de saltanatta hak sahibi olduğu için haklı dava yolunda olduğunu herkese göstererek gereken desteği bulabilmeyi amaçlamıştır. Ayrıca akrabasının

³³² Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 73.

³³³ Eserde, Sultan Mahmud'a ait olduğu bilinen sikkelerin birinde Mahmud ve Berkyaruk adının birlikte kullanıldığından bahsedilmektedir. T. Hoğjaniyazov, *Katalog monet gosudarstva Velikih Sel'djukov* (Aşkabat, 1979), 65; Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/196.

³³⁴ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/138; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 154-155; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 98; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 182; Kazvinî, Terken Hatun'un 15 bin dinar teklif ettiğini söyler. bk. Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 353; İbrahim Artuk, "Selçuk Sultanı Mahmûd bin Melik Şah'a Âid Bir Dinar", *Tarih Dergisi* 6/10 (1954), 143.

³³⁵ Muhammed Şebankâreî, "Selçuklular", çev. Ahmad Hesamipour, *Tarih Okulu* 4 (2009), 146.

³³⁶ Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/319.

³³⁷ Gonca Sutay, "Büyük Selçuklu Devletinde Kadın ve Siyaset: Terken Hatun Örneği", *Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı*, (2018), 328.

zulmünün daha şiddetli olacağını düşünerek Berkyaruk'tan intikam alma niyetiyle Zübeyde Hatun'un kardeşi olan İsmail b. Yâkutî'ye başvurmuştur.³³⁸

Selçuklu tahtına oturma hayalleri kuran ve Berkyaruk'un dayısı olmasına rağmen gelen cazip teklifler karşısında yeğenini feda eden İsmâil b. Yâkutî, bu teklifi kabul ederek Terken Hatun ile ittifak etti. İsmâil b. Yâkutî, Serheng Savtegin'in adamlarının da dahil olduğu Türkmen ordularından oluşan bir ordu hazırladı. Terken Hatun da içerisinde Emîr Kürboğa, Emîr Yelberd olan büyük bir kuvveti İsmâil b. Yâkutî'nin emrine gönderdi. Bu hadiseyi haber alan Berkyaruk, askerlerini toplayarak dayısı ile savaşmak üzere harekete geçti. Nihayet 486/1093 senesinin başında Kerec mevkiinde yapılan savaşta Emîr Yelberd ve bazı emîrlerin Berkyaruk saflarına geçmesi sonucu İsmâil b. Yâkutî, mağlup olmuştur.³³⁹ Nilüfer rengi olan savaş meydanının lale bahçesine dönüştüğü şeklinde tasvir edilen Kerec Savaşı'nda çok şiddetli çarpışma yaşanmış ve çok sayıda asker ölmüştür.³⁴⁰

İsmâil b. Yâkutî bu savaşta mağlup olduktan sonra İsfahan'a çekildi. Terken Hatun, Berkyaruk karşısındaki mağlubiyetine aldırmandan İsmail b. Yâkutî'yi hürmetle karşıladı, İsfahan'da adına hutbe okuttu ve bastırıldığı paralara oğlu Mahmud'dan sonra İsmâil b. Yâkutî'nin adını yazdırdı.³⁴¹ Terken Hatun, kardeşler Zübeyde Hatun ve İsmâil b. Yâkutî'nin arasını bozduğunu düşünerek saltanatın kendisinin olduğunu düşünmüştü. Bu sebeple söz verdiği üzere evlilik hazırlığını başlattı. Fakat hanedan mensubu bir başkasının İsfahan'da olmasını tehdit olarak gören devlet işlerinde görevli ve ordu başkomutanı Emîr Üner ile bazı emîrler, Terken Hatun'un İsmâil b. Yâkutî ile evlenmesine karşı çıktı. İsmâil b. Yâkutî ise bu evliliği yapmaması için emîrler tarafından tehdit edildi ve Emîrlerin tehditlerinden dolayı İsmâil b. Yâkutî aleyhinde gelişen olaylar neticesinde Terken Hatun'un yanından ayrılmak zorunda kaldı. Kardeşi ve Berkyaruk'un annesi olan Zübeyde Hatun'a gelerek onların safında yer almak istediğini bildirdi. Zübeyde Hatun, kardeşinin bu isteğini Berkyaruk lehine olacağını düşünerek kabul etti. Nitekim Zübeyde Hatun'un yanındaki misafirligi de uzun sürmedi.³⁴²

İsmâil b. Yâkutî bir sohbette beraberinde Selçuklu emîrlerinden Gümüştekin Candar, Aksungur ve Bozan'ın olduğu esnada, Berkyaruk'u öldürüp yerine tahta oturma niyetinde

³³⁸ El-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's Selcûkiyye*, 82.

³³⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/371-372; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 98; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/138; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, 59; Özlem Kılınççeker, "Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk Dönemi Saltanat Mücadeleleri", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (2021), 612.

³⁴⁰ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 155; El-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's Selcûkiyye*, 83.

³⁴¹ Artuk, "Selçuk Sultanı Mahmûd bin Melik Şah'a Âid Bir Dinar", 144.

³⁴² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/371-372.

olduğunu ağzından kaçırmaması üzerine Gümüştekin Candar, Bozan ve Aksungur tarafından Şaban 486/Ağustos 1093 tarihinde öldürülmüştür.³⁴³ Zübeyde Hatun, İsmail b. Yâkûtî'nin Berkyaruk taraftarı emîrlere tarafından öldürülmesine üzülse de oğlu Berkyaruk'u bertaraf ederek saltanata hakim olma niyeti olduğunu öğrendikten sonra öfkesi dinmiş ve emîrlere bir tepkide bulunmamıştır.³⁴⁴ Dayısı İsmâil b. Yâkûtî'nin öldürülmesinden sonra Berkyaruk'un rakiplerinden biri daha ortadan kalkmış, Sultan Berkyaruk herhangi bir plan ve tedbir almadan bir rakibini daha bertaraf etmeyi başarmıştır.

2.1.1.1.5. Terken Hatun ve Mahmud'un Ölümü

Tutuş'un³⁴⁵ taht üzerinde hak iddia etmesi üzerine meydana gelen savaş, bir perde vazifesi gören Aksungur ve Bozan'ın ölmesiyle son bulmuş ve Azerbaycan dahil Urfa, Harran Tutuş hakimiyetine girmiştir. Bu başarılar üzerine Tutuş, İsfahan'a gidip Büyük Selçuklu tahtına oturma gayesiyle ayaklanmıştır. Terken Hatun, İsmail b. Yâkûtî ile kurmuş olduğu ittifakın bozulması üzerine oğlu Mahmud'u devletin başına geçirmekten vazgeçmemiştir. Hedefine ulaşmak uğruna her yolu deneyen Terken Hatun, yine bir hanedan üyesi olan Tutuş ile görüşmüştür. Terken Hatun da bu görüşme için İsfahan'dan yola çıktığı vakit yolda hastalanıp geri dönmüş ve Şevval 487/Ekim 1094 tarihinde vefat etmiştir.³⁴⁶ Devlet işlerine son derece hâkim olan Terken Hatun'un suikast sonucu öldüğünü söyleyenler de vardır.³⁴⁷

Berkyaruk, Terken Hatun'un ölümünden sonra taht mücadelesinde kendisi için tehlike olan Mahmud'dan kurtulmuştur. Fakat tek tehlike Terken Hatun değildi. Suriye taraflarında hüküm süren Tutuş da otorite boşluğundan faydalanmak, tecrübesiz ve küçük yaşta olan Berkyaruk'un yerine saltanata geçme niyetiyle başkaldırmıştır. Terken Hatun öldüğü zaman Berkyaruk da Tutuş'a karşı mücadeleye girişmiş fakat Tutuş'un emîrlere olan Abakoğlu Yusuf tarafından mağlup edilerek İsfahan'a gelmek zorunda kalmıştır. İsfahan halkı Berkyaruk'un girmesine izin vermedikleri halde bazı emîrlere plan kurarak Berkyaruk'u

³⁴³ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 181-182; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/372; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/138; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 98; El-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's Selcûkiyye*, 82-83; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 74; Özgüdenli, İsmâil b. Yâkûtî'nin ölüm sebebini şüpheli bulmaktadır. krş. Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/197.

³⁴⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/372.

³⁴⁵ Göktürklerden başlayarak diğer Türk devletlerinde de devleti tutup idare etmek anlamındaki il tutmak, il tutmuş tabiri kullanılırdı. Tutuş ismi de il tutmak ifadesinden gelmektedir. Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, 306.

³⁴⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/386; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 99; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/139; Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 156; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/145; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 49.

³⁴⁷ Turan, *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 226.

İsfahan'a almışlardır. Mahmud, Berkyaruk İsfahan'a geldikten sonra abisini karşılamaya gitmiş ve iki kardeş muhabbetle birbirlerine sarılmışlardır.³⁴⁸

Her ne kadar iki kardeş taht için mücadele ediyor gibi görünse de mücadele aslında kardeşler dışındaki unsurlar tarafından yönetiliyordu. Terken Hatun vefat etmeden önce 10.000 süvariden oluşan orduyu Mahmud adına ülke yönetiminin başına geçmeleri için Emîr Üner ve Bilge Bey gibi emîrlere bırakmıştı.³⁴⁹ Sultan Berkyaruk, İsfahan'a girdikten sonra emîrlerin tuzağına düşerek girdiği her ortamda kendini çatışma ortasında bulması sonucu bu sefer Mahmud taraftarı emîrlere tarafından gözlerine mil çekilmek suretiyle saltanattan vazgeçirmek için alıkonulmuştur. Râvendî, Berkyaruk'un tedbirsiz ve düşüncesiz bir şekilde tek başına hareket etmesi sonucu emîrlerin tuzağına düştüğünü söylemektedir.³⁵⁰ İsfahan'da olan Berkyaruk'un gözlerine mil çekilmek üzereyken Mahmud çiçek hastalığına yakalanmıştır. Emîrlere, Tutuş'un hükümdar olmasını da istemedikleri için devletin bekası ve saltanat düşünülerek Berkyaruk'u serbest bırakmışlardır.³⁵¹ Doktor olan Eminüddeve İbnü'l-Tilmiz'in Mahmud'un şiddetli bir çiçek hastalığı geçirdiğini, iyileşmesinin zor olacağını söylemesi üzerine³⁵² emîrlere istemeseler de Berkyaruk'u tahta oturtarak saltanatını kabul etmek zorunda kalmışlardır.³⁵³

Annesi öldüğü zaman 7 yaşında olan Mahmud,³⁵⁴ annesi Terken Hatun tarafından sıkıntı ve kargaşa içerisinde iki yıl gibi bir süre Berkyaruk ile müşterek bir şekilde devleti idare etmişlerdir. Mahmud, Şevval 487/Ekim 1094 tarihinde çiçek hastalığına tutulup vefat etmiştir.³⁵⁵ Melikşah öldüğü zaman Sultan Mahmud henüz beş yaşındaydı. Terken Hatun'un hedefi oğlu Mahmud'u sultan yapıp torunu Ca'fer'i de halifeye veliaht tayin etmektir. Terken Hatun, Melikşah döneminden itibaren devlet yönetiminde söz sahibi olmuş, Melikşah'ın ölümünden sonra oğlunu Selçuklu Devleti'nin başına getirmek için her yolu mübah kabul etmiştir.

³⁴⁸ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 156; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/139; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 99.

³⁴⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/386.

³⁵⁰ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/139.

³⁵¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/381; Ebü'l-Fidâ, *Târîh-u Ebi'l-Fidâ*, 2/20.

³⁵² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/381.

³⁵³ Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*, 157; El-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's Selcûkiyye*, 85.

³⁵⁴ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 181.

³⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/381; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 103; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 49.

2.1.1.2. Tâcüddevle Tutuş ile Mücadele

Sultan Melikşah döneminde devlet sınırları genişlediği için sınırların güvenliğini tek başına korumak zorlaşmıştı. Bu sebeple saltanatı sırasında Selçukî ailesinin fertlerini bazı vilayetlere görevlendirip bölge yönetimini daha kolay hale getirmeyi planladı. Rûm Sultanlığını kardeşinin oğlu Süleyman'a, Kirman Sultanlığı amcasının oğluna, Şam'ın idaresini kardeşi Tâcüddevle Tutuş'a vermiştir.

Melikşah sultan olduktan sonra Tutuş'a Dımaşk emîrliğini vermiş ve Tutuş da buranın idaresini başarılı bir şekilde yönetmiştir. 24 Ramazan 485/28 Ekim 1092 tarihinde Sultan Melikşah'ın Bağdat ziyaretinde bağlılıklarını ifade etmek üzere kardeşi Tutuş da Bağdat'a doğru yola koyulmuştur. Sultan Melikşah'ın ölüm haberini Hit kasabasında alan Tutuş,³⁵⁶ henüz küçük yaşlarda olan Mahmud ve Berkyaruk arasındaki saltanat çatışmalarını fırsata çevirerek tahta oturma niyetindeydi. Bu sebeple hali hazırda görevde bulunduğu Dımaşk ile yetinmeyip bu sınırları aşarak civar şehirlerdeki Türkmenlerden de asker talep etmiştir. Araları açık olan Halep meliki Kasımüddevle Aksungur'a³⁵⁷ Urfa valisi Bozan'a ve Antakya valisi Müeyyidüdevle Yağısıyan'a haber göndererek "Kardeşi Melikşah'ın ülkesini fethetme ve Selçuklu hükümdarlığını elde etmek için kendisiyle birlik olma"³⁵⁸ çağrısında bulunarak kendisine itaat etmelerini istemiştir. Aksungur, Melikşah'ın ölümünden sonra taht varislerinin henüz küçük yaşta ve birbirleriyle mücadele içerisinde olması hasebiyle bu teklifi istemeyerek kabul etmek zorunda kalmıştır.³⁵⁹ Aksungur, Bozan ve Müeyyidüdevle Yağısıyan'ı da taht kavgaları sonuçlanıncaya kadar Tutuş'u desteklemenin doğru olduğuna ikna etti.³⁶⁰ Muharrem 486/Şubat 1093 tarihinde sultanlığını ilan edip adına da hutbe okutmuştur.

Halep, Urfa ve Antakya valilerinin de Tutuş'a katılmasıyla Tutuş'un gücü artmıştır. Civar şehirleri de kendi hakimiyetine alarak sultanlığını kabul ettirme çabası içindedir. Bu sebeple Muharrem 486/Şubat 1093 tarihinde Irak'ın kuzeyindeki Rahbe'yi³⁶¹ ve Fırat

³⁵⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 181; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/367.

³⁵⁷ Kasımüddevle Aksungur, Sultan Melikşah'ın hizmetinde bulunmuştur. 479/1086 yılında Halep şahneliğine görevlendirmiştir. Sultan Melikşah'ın dadısıyla evlenmiştir. Halep'i iyi şekilde yönetmiş, soyguncu, hırsızları ortadan kaldırarak şehrin düzenini sağlamıştır. Yolların emniyeti sağlayarak Halep şehrinin ticari bir şehir olmasını sağlamıştır. Tutuş ile aralarında Melikşah döneminde başlayan bir husumet vardır. Bu sebeple birbirlerine kin besledikleri rivayet edilir. Ayrıntı için bk. İbnü'l-Adîm, *Buğyat at-talab fi tarih Halab*, 96-97; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih*.

³⁵⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, 67.

³⁵⁹ Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 104.

³⁶⁰ İbnü'l-Kalânîsi, *Târih-u Dımaşk*, 1/201; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/368; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, 67.

³⁶¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/136.

kıyısındaki Irak'ın önemli şehirlerinden olan Rakka şehrini ele geçirdi.³⁶² Bağdat yolu üzerinde bulunan Ukayloğulları hakimiyetinde olan Nusaybin'i de sulh yoluyla aynı yıl Safer/Mart ayında³⁶³ zapt ederek şehirde kendi adına hutbe okuttu. Emîr Bozan ve ordusunun da kendisine katılmasıyla Nusaybin'i ele geçirdikten sonra³⁶⁴ Musul'da da adına hutbe okutulmasını istedi fakat Ukayloğulları Emîri İbrahim³⁶⁵ buna izin vermeyerek 2 Rebûlevvel 486/2 Nisan 1093 tarihinde³⁶⁶ Tutuş'a karşı harekete geçti. Tutuş ordusunun az sayıda olmasına rağmen beraberindeki Aksungur ve Bozan gibi güçlü valilerin de yardımıyla Mudayya mevkiinde³⁶⁷ gerçekleşen savaşta Ukayloğullarını mağlup ederek Musul'u ele geçirdi. Böylece halifeliğini onaylatmak için halifenin olduğu Bağdat yolu açılmış oldu. Kaynaklarda Tutuş'un bu zaferi hakkında pek çok insanı öldürdüğü, insanların mallarını yağmaladığı, hatta Arap kadınlarının başlarına bir şey gelecek korkusuyla kendilerini öldürdükleri çok şiddetli ve kötü sonuçları olan bir savaş olarak rivayet edilmektedir.³⁶⁸ Ardından Tutuş elde ettiği yerlere kendi adına vali ve komutan tayin ederek adına bütün şehirlerde hutbe okutmaya başlamıştır. Melikşah'ın oğulları arasındaki taht mücadelesi devam ederken Tutuş, hakimiyet alanını genişleterek Halep, Antakya, Urfa, Nusaybin, Musul gibi şehirlerinde de dahil olduğu Suriye'nin tamamını ve Kuzey Irak bölgesini hakimiyet alanına alarak taht mücadelesinin güçlü bir tarafı olmuştur.

Tutuş, gücüne güç katarak yoluna devam ederken Büyük Selçuklu Devleti'nin hükümdarı olmayı kendi hakkı olarak görüyordu. Tutuş, saltanatını dinî lider olan Abbasî halifesi Muktedî-Biemrillâh'ın onaylaması için haber göndererek adına hutbe okutulmasını istedi. Selçuklu askerî valisi olarak Bağdat'ta halife yanında bulunan Sadüddeve Gevherâyin³⁶⁹

---

³⁶² İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, çev. Mehmet Emin Bozarslan (İstanbul: Koral Yayınları, 1975), 207; Sevim, *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, 69.

³⁶³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târih-u Dimaşk*, 1/201; Azîmî, bu olayı 485/1092 yılı olayları arasında zikreder. Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 32.

³⁶⁴ İbnü'l-Ezrak, Nusaybin'in kılıç zoruyla fethedildiğini söylemektedir. İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, 207.

³⁶⁵ Arap bir kabile olan Ukayloğulları, Musul ve civarında hüküm sürmüşlerdir. Emirlerinden biri olan Şerefüddeve Müslim Melikşah'ın halası Safiyye Hatun ile evlenmiştir. Şerefüddeve Müslim'in Süleyman Şah tarafından öldürülmesinden sonra Safiyye Hatun, kayınbiraderi İbrahim b. Kureyş ile evlenmiştir. İbrahim, Melikşah döneminde Sultanın Suriye seferi sırasında hapse atılmıştır. Melikşah'ın ölümünden sonra Terken Hatun onu serbest bırakmasının ardından Safiyye Hatun'un yardımıyla Musul'un hâkimi olmuştur. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/368-369; Ebü'l-Fidâ, *Târih-u Ebi'l-Fidâ*, 2/17; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 177.

³⁶⁶ İbnü'l-Kalânîsî, *Târih-u Dimaşk*, 1/202; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/369.

³⁶⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/369.

³⁶⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târih-u Dimaşk*, 1/202; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/369; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, 68.

³⁶⁹ Sultan Tuğrul Bey'den başlayarak Berkyaruk dönemine kadar devlet hizmetinde bulunmuştur. Selçuklu Devleti için Abbâsî hilafetinde şahne olarak görev yapmaktadır. Melikşah'ın ölümünden sonra baş gösteren taht mücadelelerinde Tutuş'u desteklemiştir. Tutuş'un Berkyaruk tarafından öldürülmesinden sonra Bağdat şahneliği görevinden azledilip yerine Emîr Yelberd atanmıştır. Bu olaydan sonra itibarı azalan Gevherâyin, ilerleyen zamanda tahtta hak iddia eden Muhammed Tapar saflarına geçerek Bağdat'ta Tapar adına hutbe okutmuştur. Kürboğa'nın tavsiyesiyle taraf değiştirerek Berkyaruk saflarına katılsa da Tapar ile Berkyaruk arasında 4 Recep

de Tutuş'un saltanatını destekleyerek Tutuş'un isteğinin onaylanması için elinden geleni yapmıştır. Halife bir müddet bekledikten sonra "Tutuş'un Horasan ve Doğu bölgesindeki bütün İslam âlemine hâkim olması, taht varisi olan kardeşlerden hiçbirinin taht iddiacısı olarak harekete geçmemesi ve başkent İsfahan'a ve devlet hazinesine sahip olması" gibi birtakım şartlarla saltanatını tanıyıp adına hutbe okutacağını söylemiştir.³⁷⁰ Ardından şartlar yerine gelmez ve hilafete karşı tehditkâr davranırsa savaşmaktan geri durmayacağını da ilave ederek Tutuş'a göz dağı vermiştir. Güçlü ve tehditkâr tavırlarıyla tanınan Tutuş'un Halife'nin bu sözleri karşısında tepki göstermeden İsfahan'a doğru yola koyulmuştur.³⁷¹

Tutuş, hedefine doğru ilerlerken Diyarbakır, Meyyâfârikin bugünkü adıyla Silvan şehrini Nusaybin'in başına gelenleri hatırlatarak hiçbir direnişle karşılaşmadan alarak Azerbaycan'a doğru emrindeki Kasîmüddeve Aksungur, Bozan ve Yağısıyan ile birlikte yola çıkmıştır.³⁷² O esnada Rey'e hâkim olan Berkyaruk ise amcası Tutuş'un taht iddiacısı olarak kendisine karşı geldiği haberini alarak ordu hazırlattı. Berkyaruk'un Tutuş üzerine ordu hazırlaması üzerine Tutuş'un emrindeki Kasîmüddeve Aksungur'un taht olayları durulana kadar Tutuş'un yanında olma kararı, Berkyaruk'un tahtı garantilemesi sonucunda taraf değiştirerek Berkyaruk saflarına geçmesiyle bozuldu. Ardından Melikşah'ın oğulları arasındaki mücadele sona erene kadar Tutuş saflarında yer almaya ikna ettiği Bozan da saf değiştirerek Berkyaruk'un yanında yer almıştır.³⁷³

Emîrlerin yanından ayrılmasından sonra Berkyaruk ordusuna karşı başarılı olamayacağını anlayınca yanında valilerden sadece Yağısıyan kalarak Halep'e yöneldi. Yağısıyan'ın kızı ile oğlu Rıdvan'ı evlendiren Tutuş, akrabalık tahsis ederek ilişkilerini daha ileri boyuta taşımıştır.³⁷⁴ Bu esnada 10 Muharrem 487/30 Ocak 1094 tarihinde Bağdat'ta kendi adına hutbe okutan Berkyaruk, sultanlığını ilan ederek hakimiyet alanlarını genişletmiştir. Bağdat şahnesi olarak görev yapan Sadüddeve Gevherâyin de Tutuş tarafında yer aldığı için

---

493/15 Mayıs 1100 tarihinde Sefidrûd'da meydana gelen savaşta hayatını kaybetmiştir. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/434-435; Aydın Usta, "Gevherâyin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020).

³⁷⁰ İbn Tağrıberdî, olayı anlattıktan sonra Musul'u almak üzere İbrahim b. Kureyş'in üzerine giderek onu öldürdüğü bildirir. Fakat diğer kaynaklarda Musul'un fethedilmesi Tutuş'un Bağdat'a gelmesinden daha öncedir. İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire fi mülûk-i Mısr ve'l-Kâhire*, 5/137.

³⁷¹ Sevim, *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*; Nurullah Yazar, *Büyük Selçuklu Devleti'nde İktidar Mücadeleleri* (Ankara: Otto, 2017), 58; Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, 33-34.

³⁷² İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, 209.

³⁷³ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 181; İbnü'l-Kalânîsî, *Târih-u Dimaşk*, 1/204; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 33; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/370; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, 68; Ebü'l-Fidâ, *Târih-u Ebi'l-Fidâ*, 2/19; İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*, 48; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/136; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 184.

³⁷⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, 70.

Berkyaruk'tan özür dilese de beraberindeki Gümüştekin Candar tarafından görevinden azledilerek yerine Emîr Yelberd³⁷⁵ Bağdat şahnesi olarak atanmıştır.³⁷⁶

Aksungur ve Bozan taraf değiştirdikten sonra Tutuş'un öfkesine mazhar olacağını ve intikam almak için üzerlerine geleceğini bildikleri için Berkyaruk'tan yardım istediler. Kaynaklarda Berkyaruk ve etrafındaki emîrlerin eğlence ile meşgul olmaları sebebiyle bu çağrıya geç cevap verdiklerine dair kayıtlar mevcuttur.³⁷⁷ Aksungur'un yardım çağrısı üzerine Berkyaruk, geç de olsa ordu hazırlayıp Urfa valisi Bozan'ın yanına Kürboğa ve Abakoğlu Yusuf'u da vererek Aksungur'a yardıma gitmelerini emretti.³⁷⁸ Aksungur ordusuna hapisten çıkarttığı Şibl b. Câmi ve Mübarek b. Şibl idaresinde Benû Kilâb kabilesi, Halep'in yerli muhafızlarından Muhammed b. Zâide, Deylemli ve Horasanlılardan oluşan bir grubun³⁷⁹ da katılmasıyla 2500 süvari ve 6000'den fazla askerden oluşan büyük bir orduyla Tutuş'un üzerine gitti. Tutuş da Yağısıyan ve beraberindeki kalabalık Arap ordusu ile birlikte harekete geçince 9 Cemâziyelevvel 487/27 Mayıs 1094 Seb'in Çayı'nda iki taraf karşı karşıya geldiler. Aksungur, ordusundaki Arapların Tutuş tarafına geçmesinden ve Tutuş'a meyletmesinden korkuyordu. Tutuş'un ordusu Berkyaruk ordusuna göre sayıca az olmasına rağmen bazı grupların geri dönüp kaçması üzerine Tutuş'un askerleri saldırıya geçince Aksungur'un askerleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bozan ve Kürboğa Halep'e doğru kaçmış, Abakoğlu Yusuf, Tutuş'a sığınmış, Aksungur ise esir alınmıştır.³⁸⁰ Esir alınan Aksungur, boynunda kuşak bağlı vaziyette Tutuş'un huzuruna getirilmiş Tutuş'u görünceye dek yürümüş ve Tutuş'un hiçbir sözünü cevaplamamıştır.³⁸¹ Son olarak Tutuş "Sen beni yenip tutsak alsaydın ne yapardın?" diye sormuş, Aksungur'un "Seni öldürürdüm" demesi üzerine Tutuş da "Ben de senin bana vermek istediğin hükmü sana veriyorum." diyerek Aksungur'u öldürmüştür.³⁸²

Aksungur'u öldürdükten sonra Bozan ve Kürboğa arkasından Halep'e doğru giden Tutuş, Halep'i muhasara altına almıştır. İki emîr, güçlü bir orduya sahip olan Tutuş karşısında yardıma ihtiyacı olduğunu anlayarak Berkyaruk'tan yardım istemiştir. Berkyaruk, yardımcı kuvvetlerin

³⁷⁵ Sultan Melikşah ile Berkyaruk'un emirlerinden olan Emîr Yelberd, Zübeyde Hatun'a çok çirkin sözler sarf ettiği için Berkyaruk tarafından Ramazan 486/Eylül 1093 tarihinde öldürülmüştür. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/373.

³⁷⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/370.

³⁷⁷ Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 85; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 186.

³⁷⁸ İbnü'l-Kalânîsî, *Târih-u Dimaşk*, 1/207-208; el-Makdisî Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn fi ahbâri'd-devleteyn* (Kâhire: Matba'atu vadi'n-nîl, 1870), 1/26.

³⁷⁹ İbnü'l-Adîm, *Buğyat at-talab fi tarih Halab*, 101-102; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, 70.

³⁸⁰ İbnü'l-Kalânîsî, *Târih-u Dimaşk*, 1/207-208; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/379; Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 34.

³⁸¹ İbnü'l-Adîm, *Buğyat at-talab fi tarih Halab*, 104.

³⁸² İbnü'l-Adîm, *Buğyat at-talab fi tarih Halab*, 103; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, 71; Ebü'l-Fidâ, *Târih-u Ebi'l-Fidâ*, 2/20.

Musul'da olduğunu, bir müddet sonra Halep'e ulaşacağını bildirmişse de Bozan ve Kürboğa taraflarında yer alan Emîr Vessab b. Mahmud b. Salih emrindeki bir grubun, Antakya kapısından Tutuş ordusuna mensup askerleri içeri almalarıyla Halep Tutuş'un hakimiyeti altına girmiştir. 11 Cemâziyelevvel 487/29 Mayıs 1094 tarihinde Suriye'deki bütün kaleler Tutuş'a teslim edilmiştir. Bozan esir olarak alındıktan sonra öldürülmüştür. Başlı Urfa halkının Tutuş'a teslim olması ve Urfa halkına gözdağı olması için Urfa'ya gönderilerek halka sergiletilmiştir. Bu sebeple Urfa, Tutuş hakimiyetine girmiştir. Kürboğa ise esir alınarak Halep'te hapsedilmiştir.³⁸³ Bu olaylar neticesinde Tutuş, Berkyaruk'a karşı yanında yer alıp daha sonra taraf değiştiren Aksungur ve Bozan'dan intikamını en ağır şekilde almış oldu.

2.1.1.2.1. Rey Savaşı

Berkyaruk 487/1094 yılında bir yandan Terken Hatun diğer yanda amcası Tacüddevele Tutuş ile mücadele ederek hakkı olan saltanatın başına geçmek istiyordu. Terken Hatun'u bertaraf etmek için Bağdat'tan İsfahan'a doğru yola koyuldu. O esnada Terken Hatun evlilik vaadiyle Tutuş'u da yanına çekmeyi başarmıştır. Tutuş, Selçuklu Devleti'ne hâkim olmak, Terken Hatun'un ordusuyla gücüne güç katmak niyetiyle İsfahan'a doğru hareket etti. Terken Hatun da Tutuş saflarına katılmak niyetiyle İsfahan'dan yola koyuldu. Terken Hatun'un yolculuğu sırasında rahatsızlanarak ölmesi³⁸⁴ üzerine emrindeki askerlerden büyük bir kısmı Tutuş saflarına, diğer kısmı ise Berkyaruk saflarına geçmiştir. Kendisine tabi olan emîrlerin artması üzerine Tutuş, oğlu Rıdvan'a mektup yollayarak Suriye'deki bütün ordularla birlikte yardıma gelmesini istedi. Berkyaruk da Terken Hatun'un ölümünden sonra yaklaşık bin kişilik bir orduyla İsfahan'a doğru yola koyuldu. Tutuş sayıca çok fazla olduğunu bildiği için Abakoğlu Yakub'u Berkyaruk üzerine göndererek Berkyaruk'u mağlup etti. Tutuş, kazandığı başarılar sonucunda hem Berkyaruk'un hasta olması hem de Berkyaruk'u bertaraf ettiğini düşünmesi üzerine Halife Müstazhir-Billâh'tan kendi adına hutbe okutmasını istedi. Halife'ye Tutuş'un Berkyaruk'u mağlup ettiği haberi gelince Bağdat'ta Safer 487/Ekim 1094 tarihinde 40 gün süreyle adına hutbe okunmuştur.³⁸⁵

Berkyaruk'un yanında güvendiği Gümüştekin Candar, Porsuk, Yaruk gibi emîrler olduğu halde İsfahan'a doğru yola devam ettiler. İsfahan'a alınmak istenmeyen Berkyaruk, tuzağa düşerek İsfahan'a geldikten sonra Mahmud taraftarı emîrler tarafından hapsedilip

³⁸³ İbnü'l-Kalânîsî, *Târih-u Dimaşk*, 1/209; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/379.

³⁸⁴ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 34.

³⁸⁵ İbnü'l-Kalânîsî, *Târih-u Dimaşk*, 1/206-207; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, 73.

gözlerine mil çekilmek suretiyle saltanattan azledilmek istendi. Fakat Mahmud'un çiçek hastalığına yakalanması sonucu saltanatın boş kalmaması için Tutuş'un da hükümdar olmasını istemeyen emîrlar tarafından Berkyaruk serbest bırakıldı. Böylece Mahmud taraftarı emîrlar de Berkyaruk'u destekleyerek tahta oturtmuşlardır.³⁸⁶

Tutuş, Hemedan'a geldiği zaman Berkyaruk taraftarı Emîr Ahur ile karşılaştı. Kısa sürede onu da yenerek Hemedan'ı hakimiyeti altına aldı. Emîr Âhur ve Fahrülmülk de Tutuş hizmetine girdi. Tutuş yanında kendini güvende hissetmeyen Emîr Âhur, Tutuş'tan kaçarak İsfahan'a tekrar döndü ve Tutuş hakkında Berkyaruk'a bilgi sızdırdı. Bu süreçte hasta olan Berkyaruk'un iyileşmesini bekleyen emîrlar, Tutuş'a "Aramızda kılıçtan başka bir şey yoktur." diye haber yollayıp Berkyaruk'un saflarında yer almışlardır. Sayısı az olan Berkyaruk ordusu, Cerbâzakân'a geldiklerinde her taraftan asker gelmesiyle sayılarını artırmıştır. Olayların Berkyaruk lehine çevrilmesi sonucu Nizâmülmülk'ün tesiriyle nam salmış olan oğlu Müeyyedülmülk, devlet erkânına mektuplar göndererek Berkyaruk'un arkasına birlik toplamıştır. Müeyyedülmülk gibi devlet adamının çağrısı sonucu yaklaşık 30 bin kişiye ulaşan Berkyaruk ordusunun karşısında Tutuş'un ordusu sadece 15 bin kadardır.³⁸⁷ İki taraf 17 Safer 488/26 Şubat 1095 tarihinde³⁸⁸ Rey mevkinde karşılaşmışlardır. Savaş esnasında Sultan Melikşah'ın bayrağının açılmasıyla Berkyaruk, Melikşah'ın veliahtının kendisi olduğunu herkese göstererek Tutuş'un askerlerinin kendi saflarına geçmesine vesile olmuştur. Bu stratejik düşünce o kadar etkili olmuş ki Tutuş'un dünürü de olan en büyük destekçisi Yağısıyan bile Berkyaruk tarafına geçmiştir.³⁸⁹ Aksungur ve Bozan'ın mağlup olarak öldürüldüğü gün Tutuş tarafından bir evladı öldürülen büyük emîrlardan Bekcur isimli bir emîr, Berkyaruk'un yanına ağlayarak gelip "Amcan Tutuş benim çocuklarımı öldürdü. Ben de onu çocuklarımla birlikte öldüreceğim." diyerek Berkyaruk'tan izin aldı. Daha sonra şiddetli çarpışma sonucunda Emîr Bekcur onu bıçaklayarak atından attı. Aksungur'un bir askerî de Tacüddevele Tutuş'a bir ok atarak onu vurdu. İntikam almak isteyen Sungurca adında bir Emîr de kafasını keserek onu öldürdü. Tutuş'un kellesi askerlere ibreti alem için teşhir edildikten sonra Tutuş'un her bir askerî affedilerek cezalandırılmadı. Bu şiddetli savaş neticesinde Tutuş'un ölmesiyle Berkyaruk'un saltanatta rakibi kalmamış oldu.³⁹⁰

³⁸⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/381.

³⁸⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/390; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 76.

³⁸⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/146; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb*, 74.

³⁸⁹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi*, 183.

³⁹⁰ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, 34; İbnü'l-Ezrak'a göre Bozan'ın bir adamı Tutuş'u öldürmüştür. İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, 215; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/390; Ebü'l-Fidâ, *Târih-u Ebi'l-Fidâ*, 2/22; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-zâhire fi mülûk-i Mısır ve'l-Kâhire*, 5/155.

Suriye, Irak, Diyarbakır gibi şehirleri alarak İsfahan'a doğru hakimiyet alanını genişleten Tutuş, Büyük Selçuklu Devleti'nin tahtına oturmak için elinden gelen her şeyi yapmış fakat başarılı olamamıştır. Tutuş'un bu savaşı kaybetmesinin sebeplerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Yaşanmış olan taht kavgasının en önemli rolü elbette Türk kumandanlardır. Suriye'den çıkıp Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başına geçmeyi planlayan Tutuş'un tahta geçmesiyle İsfahan'da bulunan komutanların servet ve nüfuzları azalacağı için ileride Aksungur ve Bozan gibi olmamak adına Berkyaruk saflarında yer almaları bu savaşın seyrini değiştirmiştir.
- 2- Henüz Berkyaruk'un genç yaşta olması ve Tutuş'un disiplinli ve kuvvetli karakteri sebebiyle yine önemli bir rol oynayan Türk komutanlar Tutuş'un ne yapabileceğini kestiremedikleri için Berkyaruk saflarında yer almayı uygun bulmuşlardır.
- 3- Tutuş'un ele geçirdiği yerlerdeki yağmacı istila faaliyetleri sonucu halkın kış ortasında dahi memleketinden zorla çıkarılması Irak, İran ve Azerbaycan halkının Berkyaruk'u desteklemelerine sebep olmuş, Tutuş'un fetih politikasının ne sonuçlar doğuracağını halk tahta geçmeden anlamıştır.
- 4- Henüz toy olan Berkyaruk'un tahta geçmesinde en büyük âmil, Nizâmülmülk gulâmlarının ve oğullarının Berkyaruk tarafını tutmasıdır. Henüz Melikşah'ın ölümü üzerine tahta geçen Mahmud ile ilk mücadele Nizâmülmülk gulâmları sayesinde olmuştur.³⁹¹

2.1.1.3. Arslan Argun ile Mücadele

Sultan Alparslan'ın oğlu olan Arslan Argun Sultan Melikşah'ın da kardeşidir. Babası Alparslan döneminde kendisine Hemedan ve Save ahalisinde yedi bin dinarlık ikta toprakları verilmiştir.³⁹² Berkyaruk'un da amcası olan Arslan Argun, kardeşi Tutuş gibi Melikşah'ın ölümünden sonra meydana gelen boşluktan istifade etmeye çalışarak tahtı ele geçirme niyetine girişmiştir. Bu sebeple Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra meydana gelen otorite boşluğunu değerlendirerek tahta oturmak amacıyla emrindeki askerlerle birlikte Bağdat'tan ayrılıp Hemedan'a geçti. Buradan Nişabur'a gitse de halkın geri püskürtmesi sonucu Nişabur'u ele

³⁹¹ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 76.

³⁹² Hüseyinî, *Ahbârü 'd-devleti 's-Selçûkiyye*, 59.

geçiremedi. Arslan Argun, yönünü Merv'e çevirerek Merv şahnesi olarak görev yapan Emîr Kodan ve Emîr Yaruktaş'ın itaatlerini bildirmesiyle Merv şehrini hakimiyeti altına aldı.³⁹³

Arslan Argun'un hedefi Horasan'ı hâkimiyeti altına almaktı. Bunun üzerine Merv'de bir süre kalarak Belh üzerine harekete geçti. Belh'te bulunan Fahrülmülk, Arslan Argun'un geldiğini görünce Belh şehrini terk etmek zorunda kaldı. Hakimiyet alanını genişleten Arslan Argun, yeğeni Berkyaruk'a bir mektup göndererek dedesi Çağrı Bey'den kalan toprakları Nişabur hariç Horasan'ın kendisine verilmesi şartıyla, Berkyaruk'a vergi verip hükümdarlığını tanıyacağını ve bu sayede taht mücadelesi için karşısına çıkmayacağını söylemiştir. O esnada amcası Tutuş ve Terken Hatun ile taht kavgasında bulunan Berkyaruk amcası Arslan Argun'a cevap veremedi.³⁹⁴ Arslan Argun'un iktasında bulunan Horasan gibi topraklar sıcak çatışmanın yaşandığı İsfahan çevresinden uzakta olduğu için Berkyaruk açısından bir tehlike olarak görünmüyordu.³⁹⁵

Berkyaruk'un veziri Müeyyidülmülk, Arslan Argun ile Berkyaruk arasındaki ilişkiyi iyi bir şekilde yöneterek Arslan Argun'un Berkyaruk için bir tehdit olmasını engelliyordu. Müeyyidülmülk, Berkyaruk üzerindeki etkisini artırmak ve rahat hareket edebilmek için Zübeyde Hatun'un devlet işlerinden uzak tutulması gerektiğini düşünüyordu. Bu sebeple Berkyaruk'tan annesini terk etmesini istedi. Fakat Berkyaruk "Ben hükümdarlığı ancak annem için ve o yanımda olduğu için istiyorum." diyerek annesini yanında tuttu. Müeyyidülmülk'ün bu isteğini duyan Zübeyde Hatun, Müeyyidülmülk'ün diğer kardeşleri Mecdülmülk ve miras yüzünden kavgalı olduğu Fahrülmülk'ün kışkırtmalarıyla Berkyaruk'tan onun azledilmesini isteyerek 488/1095 yılında yerine Fahrülmülk'ü vezir olarak tayin ettirdi.³⁹⁶

Müeyyidülmülk'ün azledilip yerine Fahrülmülk'ün gelmesiyle Arslan Argun ile Berkyaruk arasındaki mektuplaşma da son bulmuştur. Berkyaruk, Tutuş'u mağlup ederek öldürmesinin ardından tahtı garanti altına almasıyla kendisi için tehdit olan bir diğer hanedan mensubu amcası Arslan Argun üzerine gitmeye karar verdi. Başından itibaren amcasının sözlerine inanmayan Berkyaruk, diğer amcası Böri Bars'ı Horasan emîri olarak tayin etmiş ve yanına da Mesud b. Tâcir ve Emîr Altuntaş'ı da yardımcı olarak göndermiştir Arslan Argun da kendisine İmâdülmülk'ü vezir tayin etmiştir. Berkyaruk kuvvetleri Horasan'a varınca Arslan

³⁹³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/406; Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 233.

³⁹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/407; Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 233; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 187.

³⁹⁵ Yazar, *Büyük Selçuklu Devleti'nde İktidar Mücadeleleri*, 94.

³⁹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/397; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 353; Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, 101.

Argun onları karşılayarak savaş açmış ve Arslan Argun burada mağlup olarak Belh'e çekilmiştir. Böylece Böri Bars, yaptığı ilk savaşta Merv şehrine ve Horasan'ın büyük kısmına hâkim olmuştur.

Dönemin ünlü emîrlerinden olan Emîr Ahur ile Arslan Argun arasında eskiye dayanan bir dostluk vardı. Arslan Argun bu dostluğa güvenerek Emîr Ahur'un kendi taraflarında yer almasını teklif etti ve Emîr Ahur bu teklifi kabul etti. O esnada Emîr Ahur, Mesud b. Tâcir'in halk nezdindeki itibarını kıskanması dolayısıyla kendi makamında Mesud b. Tâcir'i ve oğlunu öldürdü. Böylece Böri Bars, kendisini destekleyen güçlü bir ortağını kaybetmiş ve askerî gücünü azalmıştır. Önemli bir adamını kaybetmesini fırsat olarak gören Arslan Argun ise büyük bir ordu toplayarak 488/1095 yılında büyük bir orduyla Merv şehrine doğru gitti ve burayı ele geçirdi. Acımadan pek çok kişiyi öldürüp şehrin surlarını ve kapılarını yıktı. Artık kendisini güvende hissettiği için elinden geleni ardına koymadan, hedefine doğru emin adımlarla yakıp yıkarak devam etti. Böri Pars ise Arslan Argun'un savaşmak için yola koyulduğunu duyunca Türkmenlerden asker toplayıp yeni bir ordu hazırlayarak Herat'tan Arslan Argun'un bulunduğu Belh'e doğru harekete geçti. 488/1095 yılında vuku bulan savaşta Böri Pars mağlup olmuş ve Arslan Argun tarafından Tirmiz'de hapsedilmiştir. Bir sene sonra yayın kirişiyle boğdurmak suretiyle öldürülmüştür.³⁹⁷ Aldığı galibiyet neticesinde iktidarını güçlendirmek isteyen Arslan Argun, mukavemet etme ihtimalinden dolayı şüphelendiği devlet adamlarını öldürmüştür. Hatta Arslan Argun'un vezir olarak tayin ettiği İmâdülmülk de cezalandırılarak üç yüz bin dinarı müsadere edilmiş daha sonra öldürülmüştür.³⁹⁸ Arslan Argun, kardeşi Böri Bars'ı mağlup ederek esir olarak almıştır. Berkyaruk ordusunun mağlup olmasının en önemli sebebi Böri Pars emrindeki Mesud b. Tâcir ve oğlunun Emîr Ahur tarafından öldürülmesidir.³⁹⁹

Arslan Argun kazandığı bu savaş neticesinde Merv surlarını, Serahs Kalesini, Kuhendiz ve Nisabur'u yıkmış, Horasan da bir daha mukavemet olmaması için hiçbir kale bırakmamıştır. Böri Bars'ın mağlubiyetinin ardından kalıcı çözüme arayışına giren Berkyaruk, kardeşi Sencer'i Atabey Kumaç ile Horasan'a göndermiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Türk hanedanına mensup olan sultan, melik ve beyler Oğuz Hanın soyundan gelmeleri ve kutsal soyları nedeniyle ölüm cezalarında kanları akıtılmıyordu. Geleneksel haline gelen isyan eden hanedan mensuplarının idamı yayın kirişi ile boğdurulmak suretiyle gerçekleşmektedir. Yakın tarihte Türklerde bulunan idam cezalarının asılmak suretiyle olması da bu sebeple olsa gerektir. Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 120.

³⁹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/407-408; Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 234; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 187; Öngül, *Büyük Selçuklular*, 206.

³⁹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/407; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 187; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 78.

⁴⁰⁰ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/140; Bündârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 235.

Arslan Argun, halka kötü davranan, küçümseyen bir lider olduğu için halk ve çalışanlar nezdinde sevilmezdi. 17 Safer 490/3 Şubat 1097 tarihinde bir kölesini yanına çağırarak Arslan Argun makamında yalnızken huzuruna gelen köleye geç geldiği için kötü davranıp azarlamıştı. Köle kendisinden özür dilese de affetmeyerek onu dövmesi üzerine köle kendini savunmak için yanında bulunan hançeri Arslan Argun'a saplayarak onu öldürmüştür. Arslan Argun'un ölmesinden sonra köleye neden yaptığı sorulunca "Halkı zulümden kurtarmak için yaptım." diyerek Arslan Argun'un ölmeyi hak eden biri olduğunu söylemiştir.⁴⁰¹ Berkyaruk Horasan valisi olarak Sencer'i üzerine göndermesi üzerine Sencer henüz Arslan Argun'un yanına gelmeden Arslan Argun ilahi tecelli olarak vefat etmiştir. Arslan Argun ile savaştan bu toprakları tekrar elde eden Berkyaruk, artık devlet işleriyle meşgul olarak görevinin başına oturmuştur.

Sencer ve ordusu 5 Cemâziyelevvel 490/20 Nisan 1097 tarihinde Nişâbur ve Horasan'ı savaş olmadan zapt etmişlerdir. Horasan ahalisi kendilerine Arslan Argun'un 7 yaşındaki oğlunu melik tayin etmeleri üzerine Berkyaruk'tan eman istemek için onu kullanmışlar fakat Berkyaruk, Arslan Argun'un oğlunu iyi karşılayarak Melikşah devrinde sahip olduğu iktaları ona geri vermiştir. Annesi Zübeyde Hatun da onu yanına alarak hizmet ve eğitimi için görevliler tayin etmiştir.⁴⁰²

Arslan Argun, insanlara sert tavırla tanınan, köleleri küçümseyen çokça cezalandıran birisi olarak tasvir edilmektedir. Ele geçirdiği Horasan'daki halk tarafından da bu sebeplerle istenmemiştir. Berkyaruk'un karşısında Arslan Argun'un başarısız olma sebeplerine bakacak olursak öncelikle Arslan Argun diğer taht iddialıları gibi anında savaşa girişmemiş öncelikle hakkı olan ikta topraklarını istemiştir. Berkyaruk da Tutuş ve Terken Hatun ile taht mücadelesinde olduğu için Arslan Argun ile uğraşamamıştır. O da hakimiyet alanlarını bu sayede genişletse de halka baskıcı tavırları, şehirleri yakıp yıkması sonucu halk tarafından tam olarak istediği desteği alamamıştır. İlk yenilgiden sonra güçlenerek Böri Bars'ın karşısına çıkmış fakat orada da Böri Bars ordusundaki iç çatışma sebebiyle ordu bir araya gelmekte zorlandığı için Arslan Argun kazanmıştır. Böri Bars'ın ölüm sonrası Sencer'in ordusuyla

---

⁴⁰¹ Zahîru'd-dîn Nişâbüri, *Selçuknâme*, 101; Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/140; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/406; Bûndârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 234-235; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 101; Yazar, *Büyük Selçuklu Devleti'nde İktidar Mücadeleleri*, 96; Hüseyinî ve Ahmed b. Mahmud şu şekilde rivayet etmektedir: Arslan Argun yanında hizmetkârı varken bir gün abdest alıyordu. Küçük bir genç olan hizmetkârın çenesini okşamış o esnada bu genç, elindeki bıçağı Arslan Argun'a saplamasıyla birlikte Arslan Argun 5 Safer 490/3 Şubat 1096 tarihinde vefat etmiştir. Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 187; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçûkiyye*, 59-60.

⁴⁰² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/409; Bûndârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 235.

birlikte Horasan'a gelmesi kolay olmasa da Arslan Argun'un sonu olacaktı. Tarihçilerin terimiyle Berkyaruk'un güzel talihi sebebiyle Arslan Argun'un köle tarafından öldürülmesi sonucu buna gerek kalmadan, kardeş kanı tekrar dökülmeden Horasan ve civarı Berkyaruk'un hakimiyeti alanına girmiştir. Zaten yorgun olan ordunun hiç savaşmadan Arslan Argun'u bertaraf etmesi Berkyaruk için çok önemli bir başarıdır. Böylece saltanat için isyan eden bir hanedan mensubu da bertaraf edilerek bir siyasi faaliyet daha sonlanmıştır.

2.1.1.4. Tekiş ile Mücadele

Sultan Melikşah döneminde taht iddiacısı olarak Melikşah'ın karşısında yer alan Melikşah'ın da kardeşi olan Tekiş, gözlerine mil çekilerek Tekrit Kalesi'ne hapsedilmişti.⁴⁰³ Çatışmalarla geçen süreçte Berkyaruk'un akrabalarının birçoğu kendisine rakip olarak çıktığı için zamanında babasına başkaldıran Tekiş'in şimdi de kendisine başkaldıracağını düşünerek sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer misali amcası Tekiş'i Bağdat'tayken yanına getirtmiş ve gittiği her yere yanında götürmüştür.⁴⁰⁴

Tutuş, yavaş yavaş hakimiyetini sağladıktan sonra kendisini destekleyecek, yardımcı olacak insanlara ihtiyacı olduğu için öncelikle kardeşi Tekiş'i kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Bunun için ona kendisine katılmasını tavsiye eden mektup yazıp göndermiştir. Bu mektupların Berkyaruk'un eline geçmesiyle şüphesinde haklı olduğunu düşünen Berkyaruk Rebûlevvel 487/Mart 1094 yılında amcası Tekiş'i yayın kirişiyle boğdurarak öldürmüştür.⁴⁰⁵

Tekiş hakkında bir başka rivayette Selçuklu Devleti içerisindeki otorite boşluğundan şikayetçi olan Belh ve Toharistan sakinleri bu durumu başka bir hanedan mensubunun sonlandıracağını düşünerek Tekiş'i Belh'e davet etmişlerdir. Tekiş de sadık taraftarlarından gelen bu daveti kabul etme niyetindeydi. Bunun haberini alan Berkyaruk amcası Tekiş'in başkaldırmasını engellemek adına onu da boğdurarak öldürmüştür.⁴⁰⁶

2.1.1.5. Emîr-i Emîrân Muhammed b. Süleyman ile Mücadele

Selçuklu tahtına sahip olma niyetiyle bir isyan da Muhammed b. Süleyman b. Çağrı Bey'den gelmiştir. Kendisi Sultan Melikşah'ın amcasının oğludur.⁴⁰⁷ Sultan Berkyaruk'un, Horasan'a hâkim olmak için merkez İsfahan'dan ayrılmasını fırsat olarak görmesi üzerine

⁴⁰³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/385.

⁴⁰⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/385; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 353.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/385.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/385.

⁴⁰⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/409.

490/1096 tarihinde Belh'e gitmiştir. Arslan Argun'un kızıyla evli olan Emîr-i Emîrân'ın, bu mücadeleye sadece taht ihtirası sebebiyle girmediği de zikredilmektedir. Berkyaruk tarafından Arslan Argun'un mağlup edilip bir kölesi tarafından öldürülmesinden sonra Horasan civarındaki topraklarının elinden alınmasının intikamı olarak böyle bir girişimde bulunduğu söylenmektedir.⁴⁰⁸

Emîr-i Emîrân olarak bilinen Muhammed b. Süleyman tek başına başarılı olamayacağını düşünerek Gazne Sultanı İbrahim'den yardım talep etmiştir. Muhammed b. Süleyman'ın yardım talebi Horasan vilayetinde adına hutbe okutması şartıyla Gazne Sultanı İbrahim tarafından kabul edilmiştir. Gazne Devleti'nin yardım talebini kabul etmesinden sonra Gazne Sultanı İbrahim, içinde fillerin de olduğu bir orduyu Emîr-i Emîrân emrine vermiştir. Büyük bir ordu oluşturan Emîr-i Emîrân, bazı şehirleri zapt ederek hakimiyeti altına almıştır. Bunun haberini alan Berkyaruk kardeşi Sencer komutasındaki bir orduyu Muhammed b. Süleyman'ın giriştiği isyanı bastırmak için görevlendirmiştir. Sencer, fillerden oluşan büyük orduya karşı süvari birliğinden oluşan ordusuyla karşı koymayı planlamıştır. Fakat büyük bir orduya karşı strateji geliştirerek bir müddet beklemenin uygun olduğunu düşündüler. Sencer, doğru hamleyi yaparak saldırı beklemedikleri bir anda ordu üzerine gidip Muhammed b. Süleyman'ın ordusuna ani bir baskın yapmıştır. Bu baskın sonucunda Muhammed b. Süleyman esir olarak alınmıştır. Bir saat süren saldırıdan sonra Sencer huzuruna getirilen Muhammed b. Süleyman'ın gözlerine mil çekilmiştir. Böylece 7 ay süren Emîr-i Emîrân'ın isyanı da Berkyaruk'un Horasan valisi kardeşi Sencer tarafından bertaraf edilmiştir.⁴⁰⁹

Muhammed b. Süleyman, tahtı ele geçirmek için ayaklanma başlatmadan önce Terken Hatun ve Tutuş gibi güçlü bir orduya sahip olan kişilerin bile Berkyaruk karşısında başarılı olamadığını gördükten sonra yalnız başına Berkyaruk'a karşı başarılı olamayacağını biliyordu. Bu sebeple aradığı ittifakı Gazne Sultanı İbrahim ile kuran Emîr-i Emîrân, bir iç mesele olan taht mücadelesine Gazne Devleti'ni de katarak Gazne Sultan'ı İbrahim'e, Selçuklu devlet işlerine müdahale hakkını vermiştir. Bu isyanın Gazne Devleti ile ittifak halinde olması sebebiyle diğer taht iddialarından farkı, dış menşei olan ilk isyan olmasıdır.

2.1.1.6. Muhammed Tapar ile Mücadele

Sultan Berkyaruk tahta geçtikten sonra onu indirmek niyetiyle ortaya çıkanlardan biri de Muhammed Tapar'dır. Sultan Melikşah öldüğü zaman Bağdat'ta bulunan Muhammed

⁴⁰⁸ Sanaullah Mawlawi, *The Decline Of The Saljuqid Empire* (Calcutta: Univercity of Calcutta, 1938), 101.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/409.

Tapar, daha sonra Terken Hatun ve kardeşi Mahmut ile birlikte İsfahan'a gitti. Berkyaruk'un Bağdat kuşatması esnasından kaçarak Berkyaruk karargâhında bulunan annesinin yanına geldi. Böylece Berkyaruk saflarında yer aldı ve Berkyaruk, kardeşi Muhammed Tapar'ı Gence'ye ikta etti. Muhammed Tapar'ın isyan faaliyetlerine girişme ihtimaline karşı yanına atabey olarak Emîr Kutluğtekin'i tayin ederek Muhammed Tapar tarafından Gence bölgesinden gelebilecek olan saldırılara karşı önlemini aldı. Gücüne güç katarak sınırlarını genişleten Muhammed Tapar, etrafında bulunanların da etkisiyle isyan ederek taht mücadelesine girişti. Öncelikle Atabey Kutluğtekin'i öldürüp Erran'ı ele geçirdi. Emîr Üner'in Berkyaruk tarafından öldürülmesi üzerine hedefine ulaşamayan Müeyyidülmülk'ü de çıkarları doğrultusunda hareket edecek bir ortak arayışındaydı. Muhammed Tapar'ın da taht için mücadele edeceğini anlaması üzerine onu Berkyaruk'a karşı muhalefet etmek ve saltanatın sahibi olması gerektiği konusunda teşvik etti. Muhammed Tapar Müeyyidülmülk'ün direktiflerine uyararak onun da kendisini desteklemesini sağladı ve bu ortaklık sonucunda onu vezaret makamına getirdi.⁴¹⁰ Müeyyidülmülk'ün kendi saflarına geçmesiyle Muhammed Tapar, fiilî harekete başladı ve onun desteğiyle güçlendi. Bu güce güvenerek 17 Zilhicce 492/4 Kasım 1099 Berkyaruk adına okunan hutbeleri kendi adına okutmaya başlamış ve vezir olarak Müeyyidülmülk'ü seçmiştir.⁴¹¹

İleride anlatılacağı üzere Müeyyidülmülk'ün etkisiyle Berkyaruk'un veziri olan Mecdülmülk'ün 492/1098 yılında öldürülmesi sonucunda Berkyaruk tarafında olan askerler, Müeyyidülmülk'ün kendilerine de zarar vereceği endişesiyle Muhammed Tapar tarafına geçtiler. Yol esnasında Sultan Berkyaruk'un, annesi Zübeyde Hatun'un ve diğer adamlarının da otağını yağmalayarak Berkyaruk'u zarara uğrattılar. Bu esnada Berkyaruk da emîrlerin isteği doğrultusunda beraberinde olan 200 süvari ile birlikte isyan eden kardeşi Muhammed Tapar üzerine Rey'e doğru yola koyuldu. Burada Emîr Yınal b. Anuştekin, İzzülmülk ve annesi de Berkyaruk saflarına katılarak Berkyaruk ve ordusu için büyük bir moral oldu. Muhammed Tapar'ın kendisine doğru savaşmak üzere geldiği haberin alan Berkyaruk, ona karşı başarılı olmayacağını düşünerek yolunu değiştirip İsfahan'a gitti. Fakat şehir halkı ona kapıları açmadı ve Berkyaruk Huzistan'a gitmek zorunda kaldı.⁴¹²

Muhammed Tapar, 2 Zilkâde 492/20 Eylül 1099 yılında Rey'e vardığı zaman Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun da Rey'deydi. Bunu fırsat olarak gören Müeyyidülmülk,

⁴¹⁰ El-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's Selcûkiyye*, 86.

⁴¹¹ Bûndârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 88; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/428-429; Müneccimbaşî, *Câmiu'd-düvel*, 111; Öngül, *Büyük Selçuklular*, 226.

⁴¹² Bûndârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 88; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/429; Müneccimbaşî, *Câmiu'd-düvel*, 111.

azledilmesine sebep olduğu için intikam alma amacıyla Zübeyde Hatun’u kaleye hapsedti ve beş bin dinar vereceğine dair senet aldı. Beraberindeki adamların “Asker, Berkyaruk’u seviyor fakat annesini sevmedikleri için ondan ayrılıyorlar. Fakat sen Zübeyde Hatun’u öldürürsen saflarımızda bulunan askerler de Berkyaruk tarafına geçer. Bu askerlere güvenme. Onlar kendilerine iyilik yapan kişiye ihanet ettiler.” diyerek öldürmemesini tavsiye etseler de Müeyyidülmülk onları dinlemeden Zübeyde Hatun’u kaleye çıkarıp boğdurarak öldürttü. Muhammed Tapar bu duruma hiçbir tepki göstermedi. Bu durum Berkyaruk ordusunda yer alan kişilerin taraf değiştirmesine sebep olmuştur.⁴¹³

Muhammed Tapar, Zübeyde Hatun’un öldürülmesinin ardından daha da güçlenmişti. Bu durumu gören Bağdat şahnesi Sadüddeve Gevherâyîn de Berkyaruk’tan korktuğu için yanına Musul emîri Kürboğa, Emîr Çökürmüş, Emîr Sürhab b. Bedir ve diğer bazı emîrleri de alarak Muhammed Tapar’ın yanına gitti. Burada onun saltanatı tanıdıklarını ve kendisini destekleyeceklerini söylediler. Muhammed Tapar da Sâdüddeve Gevherâyîn’e hilat vererek adına hutbe okutulmasını istedi. Halife Müstazhir-Billâh bu isteği kabul etti. 17 Zilhicce 492/4 Kasım 1099 tarihinde Bağdat’ta Muhammed Tapar adına hutbe okutuldu ve “Gıyâsü’l-dünya ve’l-dîn” lakabı verildi.⁴¹⁴

Sultan Berkyaruk, Muhammed Tapar adına okunan hutbenin tekrar kendisi adına okunmasını istiyordu. Bu sebeple Huzistan’da bulunan Berkyaruk beraberindeki askerlerle birlikte Vasıt’a geçti. Bu sırada İsfahan şahnesi tarafından azmettirilen bir grup Berkyaruk’a saldırdı fakat başarılı olamadı. İçlerinden birisi öldürülüp diğerleri hapse atıldı. Berkyaruk bu olaydan sonra Bağdat’a doğru yola koyuldu. 15 Safer 493/31 Aralık 1099 tarihinde Bağdat’a adına tekrar hutbe okutuldu. İki gün sonra 17 Safer 493/2 Ocak 1100 tarihinde ise Bağdat’a girerek halk tarafından coşkuyla karşılandı. Hutbenin tekrar Berkyaruk adına okunmasının ardından Sâdüddeve Gevherâyîn, İlgazi b. Artuk gibi emîrlere Berkyaruk’u yanlarına çağırarak kendilerinden Sultan’a bir zarar gelmeyeceğini taahhüt ettikten sonra Berkyaruk saflarına geçtiler.⁴¹⁵

---

⁴¹³ Bündârî, *Zübdetü’n nusra ve nuhbetü’l usra*, 88; Hüseyinî, *Ahbârü’l-devleti’s-Selçûkiyye*, 53; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’l-tarih*, 8/429; Müneccimbaşı, *Câmiu’d-düvel*, 111; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 199-200; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 77-78.

⁴¹⁴ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’l-tarih*, 8/429-430; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihaye*, 16/168; Müneccimbaşı, *Câmiu’d-düvel*, 111-112.

⁴¹⁵ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil fi’l-tarih*, 8/433-434; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihaye*, 16/171.

Muhammed Tapar ve Berkyaruk beş kez karşı karşıya gelmiştir. Birinde Muhammed Tapar kazanmış diğer dördünde Berkyaruk galip gelmiştir.⁴¹⁶

2.1.1.6.1. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Birinci Savaş

Sultan Berkyaruk, kendisine karşı ayaklanan kardeşi Muhammed Tapar'a karşı savaşmak üzere kışın geçmesini bekledi. Önce Bağdat'tan Şehrizar'a gitti ve orada üç gün kaldı. Bu esnada Hemedan emîri, Muhammed Tapar'ın yanındaki kişilerin iktası olan toprakları ele geçirmek niyetiyle Berkyaruk'a mektup gönderip yanına çağırsa da Berkyaruk onu dinlemeden Muhammed Tapar üzerine gitti. Muhammed Tapar'ın yanında yirmi bin asker, merkezde Emîr Sermez, sağ tarafta Emîr Ahur ve oğlu, sol tarafta Müeyyidülmülk ve Nizâmülmülk'ün askerleri vardı. Berkyaruk ordusunda ise sağ cenahta Gevherâyîn vardı. 4 Recep 493/15 Mayıs 1100 tarihinde Sefidrud mevkinde karşılaşan iki ordu arasında büyük bir savaş yaşandı. Berkyaruk'un önemli adamlarından olan Gevherâyîn'in Berkyaruk tarafında olan askerlerin kaçmasını engellemek üzere peşlerinden giderken ölmesi üzerine Berkyaruk ordusu zayıfladı ve orduda sadece elli süvari kaldı. Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasındaki ilk karşılaşma olan bu savaşta Berkyaruk yenilerek savaş meydanından kaçmıştır. Savaş sonunda Berkyaruk'un veziri Ebû'l-Mehâsin esir alındı. Müeyyidülmülk, ona çok iyi davrandı ve Bağdat amîdliğine atacağına dair söz vererek Bağdat'ta hutbenin tekrar Muhammed Tapar adına okutulması için onu Bağdat'a gönderdi. Halife bu isteği kabul ederek 14 Recep 493/25 Mayıs 1100 tarihinde Muhammed Tapar adına Bağdat'a hutbe okutuldu.⁴¹⁷

2.1.1.6.2. Berkyaruk ile Sencer Arasındaki Mücadele

Muhammed Tapar'a yenildikten sonra kendini toplamaya çalışan Berkyaruk, öncelikle kendisini sevdiğini düşünen kimselere haber göndererek yanına çağırıldı. Berkyaruk'un yanında kendisini seven ve saltanatını tanıyan kişilerden oluşan güzide bir topluluk oluştu. Beraberindeki kişilerle birlikte Berkyaruk da İsferyân'a gitti. Bu esnada Emîr-i dad Habeşi'ye haber göndererek yanına çağırıldı. O da olumlu cevap vererek Nişabur'da beklemesini tavsiye etti. Nişabur'un hakimiyeti için Sencer ile anlaşmazlığa düşen Habeşi, Sencer'e karşı Berkyaruk'tan yardım istedi. Habeşi'nin ordusunda Bâtınîlerin de beş bin kişilik yaya grubuyla beraber toplam yirmi bin kişilik ordusu vardı. Berkyaruk ve kardeşi Sencer, Nuşecân şehri dışında karşılaştılar. Sencer tarafında yer alan Rüstem'in Berkyaruk tarafından öldürülmesi

⁴¹⁶ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/145.

⁴¹⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/434-435; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/172; Ebû'l-Fidâ, *Târîh-u Ebi'l-Fidâ*, 2/30; Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, 354-355; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 113.

üzerine Sencer'in askerleri kaçsa da Emîr Bozkuş ve Gündeniz'in Berkyaruk askerlerine saldırmasıyla Berkyaruk ve ordusu mağlup olmuştur. Berkyaruk, Sencer'i ilk mağlup ettiği sırada Sencer ve Muhammed Tapar'ın annesi Tâceddin Seferiye Hatun'u esir olarak almıştı. Sencer Zübeyde Hatun'a yapılanlar sebebiyle intikam alma niyetiyle annesinin Berkyaruk tarafından öldürüleceğinden korksa da Berkyaruk ona iyi muamelede bulunulmuştur.⁴¹⁸

2.1.1.6.3. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki İkinci Savaş

Sultan Berkyaruk, Sencer mağlubiyetinden sonra aradığı yardımı Emîr Porsuk'un iki oğlu Zengi ve İlbeyi'nin kendisine katılmasıyla buldu. Buradan Hemedan'a geçti ve ölen Emîr Ahur'un evlatlığı olan Emîr Ayaz da buradaydı. Müeyyidmülk'ün, Emîr Ahur'u zehirleyerek öldürttüğünü düşündüğü için intikam almak amacıyla emrindeki beş bin atlı ile birlikte Berkyaruk saflarına geçti. Böylece Berkyaruk, eski gücüne kavuştu fakat bu durum Muhammed Tapar'ı harekete geçirdi. Muhammed Tapar emrindeki 15 bin asker ile birlikte Hemedan'a yürüdü. Berkyaruk'un emrinde ise 50 bin kişi vardı. Muhammed Tapar ile ikinci karşılaşma 3 Cemâziyelahir 494/5 Nisan 1101'da oldu. Gün boyunca süren savaşta Muhammed Tapar tarafındaki askerler Berkyaruk'tan aman dileyerek onun saflarına geçtiler. Berkyaruk'un galibiyetiyle sonuçlanan savaşı kazanmasının en büyük sebebi askerlerin ihtiyacı olan kalkanın savaş sabahı ellerine ulaşması neticesinde morallerinin yüksek olmasıydı. Savaş sonunda Muhammed Tapar geri çekilmek zorunda kaldı ve Müeyyidmülk esir olarak alındı. Berkyaruk huzuruna getirilen Müeyyidmülk'e Berkyaruk yaptıklarını tek tek saydıktan sonra Zübeyde Hatun'un öldürülmesi suçunun azmettiricisi olması sebebiyle onu öldürdü. Cesedi yerde kaldı ve birkaç gün hiç kimse dokunmadı. Vezir Ebu'l-Mehâsin, Müeyyidmülk'ün mallarını müsadere etmek üzere bir adamını Bağdat'a gönderdi.⁴¹⁹ Sultan Berkyaruk, savaş neticelendikten sonra Rey'e gitti. Bu savaş Selçuklu Devleti içerisinde bu ana kadar yapılan en çetin ve en şiddetli savaş olmuştur.⁴²⁰

Mağlup olduğu bu karşılaşmadan sonra Muhammed Tapar, Sencer'e Berkyaruk aleyhinde birleşmek için yardım talebinde bulundu. Bu yardımı kabul eden Sencer, Muhammed Tapar ile Rey'e gelerek burada çok iyi şekilde karşılandı. Muhammed Tapar ve Sencer, Hemedan'ı da ele geçirdi. Buna karşılık Berkyaruk ordusu iyice çözülerek beraberindeki emîrlerden Emîr Ayaz, Emîr Sadaka gibi kişilerin ordudan ayrılmasıyla Berkyaruk tarafı

⁴¹⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/435-436; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 114; Öngül, *Büyük Selçuklular*, 232-233.

⁴¹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/441-442; Ebü'l-Fidâ, *Târîh-u Ebi'l-Fidâ*, 2/32; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 115; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 84.

⁴²⁰ Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 115; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 84.

zayıflamıştı. Bu arada Berkyaruk'un hastalanmasıyla askerler de Berkyaruk'tan ümitlerini kesmişlerdi. Fakat daha sonra iyileşerek ordunun başına geçmesiyle emîrler tekrar Berkyaruk tarafına geçti. Bu dönemde maddî açıdan da sıkıntı yaşayan Berkyaruk halifeden borç para da istedi.⁴²¹

2.1.1.6.4. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Üçüncü Savaş

İttifak kuran Muhammed Tapar ve Sencer kardeşler, gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra Berkyaruk'u tahtan indirmek için Bağdat'a doğru giden Berkyaruk'un peşinden giderek yola koyuldular. Berkyaruk'un hastalanması sebebiyle yolda oyalanmaları sonucu Muhammed Tapar, 27 Zilhicce 494/23 Ekim 1101 tarihinde Bağdat'a gelerek hükümet konağına yerleşti ve adına hutbe okuttu. Bu esnada hasta olan Berkyaruk Vâsıt'a gitti ve bir müddet burada kaldıktan sonra iyileşti.⁴²²

Vasıt halkı Berkyaruk'un yapacaklarından başta endişe etse de daha sonra Vasıt askerleri Berkyaruk saflarına katıldılar. Yeterince insan toplayan Berkyaruk, Muhammed Tapar'ın Bağdat'tan ayrıldığını öğrendikten sonra Nihâvend'e ulaştı. Ruzrâver mevkinden karşılaşan iki grup, asker sayısı bakımından eşitti. Havanın soğuk olması hasebiyle ilk iki gün savaş olmadı. Mübareze için karşı karşıya gelen insanlar da birbirlerini tanıdıkları ve savaştan da sıkıldıkları için kucaklaşıp birbirlerine selam verip ayrılıyorlardı. Bu durumu gören emîrler görüşüp durumun akıbetini belirlemenin gerekli olduğunu düşündüler. Daha sonra emîrler ortak karar alarak halkın savaştan yorulması ve galip olsun mağlup olsun savaşın zararının herkese olması gerekçesiyle savaşın artık sona ermesinin doğru olacağına karar verdiler.⁴²³

Bu savaş neticesinde halkın savaştan usandığını düşünen iki taraf da 4 Rebülevvel 495/27 Aralık 1101 tarihinde barış anlaşması yapmak üzere bir araya geldiler. Bu anlaşmaya göre:

- 1- Berkyaruk sultan, Muhammed Tapar melik ünvanı taşıyacak,
- 2- Muhammed Tapar adına 3 nevbet çalınacak,
- 3- Gence ve civarı, Azerbaycan, Musul, Diyarbakır, el- Cezire Muhammed Tapar'a ait olacak,

⁴²¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/443; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 428.

⁴²² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/446.

⁴²³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/463; Ebü'l-Fidâ, *Târih-u Ebi'l-Fidâ*, 2/35; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 355; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 118; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 190.

- 4- Muhammed Tapar herhangi bir yere fethettiği zaman zorluk yaşarsa Berkyaruk da ona askerî destek sağlayacak,
- 5- Horasan dışındaki yerler Sultan Berkyaruk'a ait olacak, Horasan meliki Sencer olacak,
- 6- Muhammed Tapar, Sultan Berkyaruk'a yılda bir milyon üç yüz bin dinar ödeyecektir.⁴²⁴

Anlaşma sonucunda Sultan Berkyaruk Sâve'ye, Muhammed Tapar ise Esedâbâd'a gitmiş, askerler de dağılarak evlerine gitmişler ve emîrlere de kendi iktâ azalarına geri dönmüşlerdir.⁴²⁵

2.1.1.6.5. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Dördüncü Savaş

İki kardeş de bu anlaşmaya sadık kalarak 1 Rebîülevvel 495/27 Aralık 1101 tarihinde savaş meydanını terk ettiler. Muhammed Tapar, Rûzrâver'den Kazvin'e gitti. Burada bazı emîrlere kendisine itaat etmediği gerekçesiyle onları öldürtmek niyetiyle bir komplo kurdu. Kazvin emîrine büyük bir yemek tertip etmesini ve bu yemeğe o emîrlere yemeğe çağırılmasını emretti. Daha sonra yakın adamlarına elbiselerinin altında silah bulundurmalarını tembihleyerek yemek esnasında Emîr Besmel'i öldürdü. Emîr Aytekin'in de gözlerine mil çektirdi. Daha sonra Berkyaruk emîrlere Yınal b. Anuştekin, Muhammed Tapar tarafına geçince bunun üzerine Muhammed Tapar, Rey'de bulunduğu sürede kendi adına beş nevbet çaldırdı. Bunu haber alan Berkyaruk ise Rey yakınına gelerek Muhammed Tapar üzerine yürüdü. Cemâziyelevvel 495/Şubat 1102 tarihinde iki orduda da on bin süvariyle birlikte savaşa başladılar. Deylem Emîri Sürhâb b. Keyhüsrev, Emîr Yınal'ın üzerine giderek onu bozguna uğrattı ve Muhammed Tapar'ın ordusu dağılarak mağlup oldu. Bu savaşta sadece bir kişi öldürüldü. Muhammed Tapar'ın hazineleri yağmalandı ve Muhammed Tapar da kaçıp İsfahan'a gitti.⁴²⁶

Sultan Berkyaruk, kardeşinin İsfahan'a gittiğini öğrenince onu takip ederek peşinden gitti. Çok sayıda askerîyle birlikte İsfahan'ı muhasara altına aldı. Muhammed Tapar ise şehir kuşatılırken güçsüz ve fakirleri şehir dışına çıkardı. Şehirde kıtlık, açlık fakirlik meydana geldi. Halk açlıktan atları, develeri yemeye başladı. Bu durumu çözmek için zengin halktan borç para istedi ve şehir halkından alınan vergileri artırdı. Berkyaruk'un İsfahan'ı muhasarası 10 Zilhicce

⁴²⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/463; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 118; Yazar, *Büyük Selçuklu Devleti'nde İktidar Mücadeleleri*, 111-112; Öngül, *Büyük Selçuklular*, 242; Özgüdenli, *Selçuklular*, 1/215; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 210; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 229.

⁴²⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/464.

⁴²⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/464; Ebü'l-Fidâ, *Târih-u Ebi'l-Fidâ*, 2/33; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 190; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 119.

495/25 Eylül 1102 tarihine kadar sürdü. Daha fazla Berkyaruk'a karşı şehri savunamayacağını anlayan Muhammed Tapar yanına Emîr Yınal'ı da alarak şehirden ayrıldı. İsfahan'a güvendiği emîrleri vekil tayin etti. Berkyaruk, emîrlerin isteğiyle kuşatmayı kaldırdı ve Hemedan'a doğru yola koyuldu. İsfahan kuşatması Berkyaruk, şehri terk eden Muhammed Tapar'ın ardından onu yakalaması için Emîr Ayaz'ı gönderdi. Emîr Ayaz Muhammed Tapar'ı yakaladıktan sonra Muhammed Tapar'ın kendisine öldürecek bir şey yapmadığını söylemesi üzerine salıvermişti.⁴²⁷ Yanına Muhammed Tapar'ın sancağını, çetrini ve biraz da parasını alarak Berkyaruk'a teslim etti. Fakat Berkyaruk, "Kötülük yapmış olsa bile böyle muamalede bulunulmaz." diyerek Emîr Ayaz'a kızdı. Bu durum Muhammed Tapar'a anlatıldığında kardeşinin bu sözlerinden çok memnun oldu. Taht mücadelesinden vazgeçmeyen Muhammed Tapar, Emîr Yınal'ın da yardımıyla Rey'de adına hutbe okutmayı başardı fakat Berkyaruk'un emîrlerinden olan Porsuk, bu duruma izin vermeyerek Emîr Yınal'ı mağlup etti. Rey tekrar Berkyaruk yönetimine geçti ve Berkyaruk adına hutbe okutuldu. Emîr Yınal daha sonra beraberindeki 700 kişiyle birlikte Berkyaruk saflarına katıldı.⁴²⁸

2.1.1.6.6. Berkyaruk ile Muhammed Tapar Arasındaki Beşinci Savaş

Muhammed Tapar, İsfahan'dan ayrıldıktan sonra Melik Mevdud b. İsmâil, 496/1102 yılında eniştesi olan İsmâil b. Yâkutî'nin intikamını almak için Muhammed Tapar'ı iş birliğine davet etti. Muhammed Tapar bu davete olumlu cevap vererek hemen yanına gitti. Mevdûd b. İsmâil'in 15 Rebûlevvel 496/27 Aralık 1102 tarihinde 22 yaşında ölmesiyle Mevdûd'un ordusundaki askerler ne yapacağını şaşırıp Muhammed Tapar'ın ordusuna girdiler. Sultan Berkyaruk da ikilinin iş birliğini haber alınca harekete geçti. Azerbaycan Hoy şehri önünde Berkyaruk ve Muhammed Tapar'ın ordusu 8 Cemâziyelevvel 496/17 Şubat 1103 tarihinde karşı karşıya geldiler. Berkyaruk saflarında yer alan Emîr Ayaz'ın beraberindeki dinlenmiş 500 atlıının savaşa dahil olmasıyla Muhammed Tapar'ın askerleri hızlıca kaçmaya başladılar. Savaşın seyrini değiştiren bu durum Muhammed Tapar'ın kaçmasıyla ve Berkyaruk'un galibiyetiyle sonuçlandı.⁴²⁹

Berkyaruk'un galibiyetiyle sonuçlanan bu savaşta, emîrlerin çıkarlarına uygun olarak Muhammed Tapar ve Berkyaruk'u kullandıkları görülüyor. Emîrler, istediklerini yapmadıkları zaman taraf değiştirip mücadeleyi körüklüyorlardı. Bunun farkına varan Berkyaruk, kardeşi

⁴²⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/465; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, 16/183; Ebü'l-Fidâ, *Târih-u Ebi'l-Fidâ*, 2/33.

⁴²⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/466.

⁴²⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/486; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 191; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 121.

Muhammed Tapar ile barış yapmak üzere kardeşine elçi gönderdi. Elçiler yapılan bu savaşların ülkenin yararına olmadığını, İslam düşmanlarını sevindirdiğini söyleyerek Muhammed Tapar'ı anlaşma yapmaya ikna ettiler. Neticede iki taraf arasında Rebûlâhir 497/Ocak 1104 tarihinde barış anlaşması yapıldı. Bu anlaşmaya göre:

- 1- Sultan Berkyaruk, Muhammed Tapar'ın nevbet çaldırmasına karışmayacak,
- 2- Muhammed Tapar'a ait olan şehirlerde okunan hutbede Berkyaruk adına hutbe okutulmayacak,
- 3- İki kardeş arasındaki yazışmalar vezirler aracılığıyla olacak,
- 4- Askerler diledikleri tarafta yer alabilecek ve kimseye müdahale edilmeyecek,
- 5- Azerbaycan, Diyarbakır, Musul, Irak, Suriye, el- Cezire Muhammed Tapar'a ait olacak,⁴³⁰
- 6- İsfahan, Rey, Huzistan, Hemedan ve Bağdat ise Berkyaruk'un olacak,
- 7- Berkyaruk'tan sonra Muhammed Tapar sultan olacak,
- 8- Sencer, Horasan hakimiyetine devam edecek ve Muhammed Tapar'a tabi olacaktır.⁴³¹

Bu anlaşma maddelerine bakılarak Büyük Selçuklu Devleti'nin iki kardeş arasında pay edildiğini görüyoruz. Bu şekilde devlet resmî olarak ikiye bölünmüştür. Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Berkyaruk'un taht mücadelesi emîrlerin taraf değiştirmesi sonucu uzun bir süre devam etmiştir. Muhammed Tapar emrindeki askerlerden İsfahan'ın boşaltılmasını istemiştir. Yapılan anlaşmadan sonra Berkyaruk, Halife Mustazhir-Billâh'a elçi gönderip yapılan barışı söyledikten sonra Bağdat'ta tekrar Berkyaruk adına hutbe okutuldu. Nihayet Zilkâde 497/Temmuz 1104 tarihinde Berkyaruk, Halife'nin kendisine hilat göndermesi sonucu kardeşi Muhammed Tapar'ı da yenmesiyle saltanatını garanti altına almıştır.⁴³²

2.1.2. Berkyaruk Dönemi İç Karışıklıklar

Berkyaruk döneminde taht mücadelesinin yanında emîrlerin isyanları sonucu birtakım siyasi faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu karışıklıklara baktığımız zaman ortamdaki boşluktan istifade etmeyi düşünen emîrlerin ihtirasları sebebiyle ortaya çıkmıştır. Bâtînî ve Haçlılarla

⁴³⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/494.

⁴³¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/493; Ahmed b. Mahmud, Sencer'e de Maverâünnehir civarının verildiğini söyleyerek devleti üçe bölmüştür. Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, 191; Öngül, *Büyük Selçuklular*, 250.

⁴³² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/495; Hüseyinî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçükiyye*, 54; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 355-356; Münecimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 121-122.

mücadele ise kendi içlerinde ayrı olarak farklı sebeplerle meydana gelmiştir. Biz burada Berkyaruk özelinde meydana gelen karışıklıkları ele alacağız.

2.1.2.1. Emîr Yelberd'in Ölümü

Melikşah ve Berkyaruk'un önemli emîrlerinden olan Emîr Yelberd, yetenekli bir devlet adamıydı. Sultan Berkyaruk, Bağdat Şahneliği görevini kendisine vermişti. Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun hakkında kötü sözleri sebebiyle bu görevden azledilip Sultan'ın huzuruna çağırıldı. Sultanın yanına geldiğinde Ramazan 486/Eylül 1093 tarihinde Berkyaruk tarafından öldürüldü.⁴³³

2.1.2.2. Emîr Kodan ve Yaruktaş İsyanı

Arslan Argun'un kumandanlarından olan Emîr Kodan ve Emîr Yaruktaş'ın, Horasan'ın Arslan Argun tarafından alınıp burada başarılar elde etmesinde önemli yardımları olmuştur. Arslan Argun'un öldürülerek Horasan'ın tekrar Berkyaruk'a geçmesiyle bu iki emîr de affedilmiştir. Fakat bu iki emîr, Berkyaruk karşısında ciddi bir isyana yardım ettikleri için gelecekte başlarına bir şey gelmesinden de korkuyorlardı. Sultan Berkyaruk, beraberindeki emîrlerle birlikte Horasan'dan Irak'a dönerken bazı emîrlerin kendisiyle beraber gelmesi istemiştir. Bu emîrlerden olan Emîr Kodan, hastalığını bahane ederek Berkyaruk'un isteğini reddetti. 490/1096 tarihinde Harezmi valisi olan Ekinci de Sultan'ın ordusuna katılmak üzere Merv'e doğru yola çıkmıştı. Merv'e ulaştığında Emîr Kodan ve Yaruktaş'ın anlaşarak 500 süvariyle Ekinci'nin üzerine baskın düzenlediler. Onu öldürdükten sonra Ekinci'nin vali olduğu Harezmi'ye gidip Sultan Berkyaruk'un kendilerini buraya vali tayin ettiğini söyleyerek şehri çatışma olmadan teslim aldılar. Berkyaruk bu haberi Irak yolunda aldı. Emîr Üner ve Müeyyidülmülk'ün isyan ettiğini öğrenince yolunu değiştirmeden Emîr-i Dad Hâbeşi'yi Emîr Kodan ve Yaruktaş üzerine Horasan'a gönderdi. Hâbeşi, Kodan'ı beklemeyip savaşan Yaruktaş'ı mağlup ettikten sonra Kodan'ı ele geçirmek üzere yola koyuldu. Fakat Kodan'ın yanında sadece 7 askerî kalmıştı. Önce Buhara'ya sonra da Sencer'in yanına Belh'e gitti. Sencer onu çok güzel karşılamış ama Kodan'ın kısa bir süre sonra vefat etmesiyle⁴³⁴ Sencer tarafından bu isyan da bastırılmıştır.

⁴³³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/373.

⁴³⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/410.

2.1.2.3. Emîr Üner'in İsyanı

Arslan Argun'un isyan etmesinden sonra bu isyanı bastırmak üzere Horasan'a doğru yola koyulan Berkyaruk, Emîr Üner'i Fars eyaletine vali olarak atamıştır. Fars eyaletinde Şebankâre Kavmi tarafından mağlup olması üzerine İsfahan'a gelmiş ve Berkyaruk saflarında yer almak üzere Horasan'a girmek için izin istemiştir. Daha sonra Berkyaruk bu isteği kabul etmiş fakat Emîr Üner'i Irak valiliğine atayarak bu bölgedeki askerlerin de Emîr Üner'e itaat etmelerini emretmiştir.⁴³⁵

Vezirlikten azledilen Müeyyidülmülk, Arslan Argun olayında yaşananları hazmedememiş ve bu olayın intikamını almak için bir müttefik arayışına girmiştir. İntikamını hem Berkyaruk'tan hem de sultanı kışkırtarak vezirlikten azledilmesine sebebiyet veren Fahrülmülk ve Mecdülmülk'ten alma niyetindedir. Bu sebeple müttefik arayışı içerisinde Hille'ye gitmiş ve burada Emîr Seyfûddeve Sadaka tarafından oldukça iyi karşılanmıştır. Oradan İsfahan'a geçmiş ve Emîr Üner'e denk gelmiştir. Ona, Berkyaruk hakkında birkaç bir şeyler söyleyerek Berkyaruk ile iş birliği içerisinde olmasının kendi aleyhine olacağını söyledikten sonra Emîr Üner'i Berkyaruk'a karşı tavır alması için dolduruşa getirmiştir. Ayrıca kendisine yardımcı olacağını düşündükleri Gence'de bulunan Muhammed Tapar ile haberleşmesi gerektiğini de söyleyerek Berkyaruk'a karşı ayaklandırmışlardır.⁴³⁶

Müeyyidülmülk, Emîr Üner'e "Senin Terken Hatun'un oğlu Mahmud'dan ne eksiğin var? Sultan Melikşah seni bütün çocuklarından çok severdi. Seni oğlum diye çağırırdı. Senin kalplerdeki yerin meliklerden daha fazladır. Ordu ve halk seni sever ve senin tarafını tutar. Sen tahta otur. Bir zafer kazanır kazanmaz bütün cihan senin olur."⁴³⁷ diyerek Berkyaruk'a karşı ayaklanmasını istemiştir. Bu sözler üzerine koltuğu kabaran Emîr Üner, daha da ileri giderek kendi adına nevbet çaldırıp kırmızı otağ kurdurmuştur.⁴³⁸ Askerler arasından cesaret ve kahramanlığıyla nam salmış 10 bin süvariye de yanına alarak İsfahan'dan Rey'e doğru harekete geçmiştir. Berkyaruk'a da haber göndererek, Mecdülmülk'ün kendisine teslim edilmesi halinde isyandan vazgeçerek kendisine itaatkâr bir köle olacağını, teslim etmezse isyankâr davranmaya devam edeceğini söylemiştir. Bu haberi alan Berkyaruk, Horasan'dan Rey'e doğru harekete

⁴³⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/423; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 116.

⁴³⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/423.

⁴³⁷ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/141; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 101.

⁴³⁸ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 101.

hazırlanırken Emîr Üner'e karşı başarılı olup olmayacağı konusunda şüpheleri vardır.⁴³⁹ Fakat Berkyaruk Rey'e ulaşmadan Emîr Üner'in ölüm haberi kendisine ulaşmıştır.

Berkyaruk'a karşı isyan eden Emîr Üner, dindar bir insan olarak tanınır ve haftanın belli günlerinde oruç tutardı. Berkyaruk'a karşı harekete geçince Muharrem 492/Kasım 1098 tarihinde⁴⁴⁰ yine oruç tuttuğu bir gün iftar açmak üzere Sâve'de durakladı. İftar yemeğini yerken kendi süvarileri arasından Harezmi üç Türk üzerine hücum ederek onu öldürdüler. Birisi lambaya vurup yere düşürdü, diğeri de şamdanı söndürdü, üçüncüsü ise hançerle Emîr Üner'i öldürdü⁴⁴¹ ve hazineleri yağmalandı. Emîr Üner'in ölümü üzerine bu isyanda savaştan bastırılması hem Berkyaruk hem de Mecdülmülk için sevindirici olmuştur.

Emîr Üner isyanı, Müeyyidülmülk'ün kışkırtması sonucu ortaya çıkan bir isyandır. Görünürde taht mücadelesi için isyan etse aslında Müeyyidülmülk'ün Mecdülmülk ve Fahrülmülk'ten intikam alma amacıyla Emîr Üner'i kışkırtmasıyla ortaya çıkmıştır. Türklerdeki hakimiyet anlayışı gereği taht hakkı hanedan mensuplarına ait olması gerekirken Müeyyidülmülk'ün taht mücadelesi için Emîr Üner'i kışkırtması ve kendi isteği için kullanması emîrlerin bu dönemde ne kadar etkili olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Biz de bu sebeple iç karışıklıklar başlığı altında bu konuyu anlatmayı uygun gördük.

2.1.2.4. Bâtınîlerle Mücadele

Bâtınîlik, her zahirin bir batını her nassın bir tevili olduğunu ve bunu sadece Tanrı'nın belirlediği masum imamların bilebileceğini iddia eden, Mecûsilik, Sâbilik gibi eski din ve kültürlere mensup kişilerin İslam ile bu dinleri karıştırarak yeni İslam dışı bir mezhep olarak oluşturdukları, İslam'ın yayılışını kabullenemeyen bu din mensuplarının, İslam'ın temel hükümlerini bozarak, İslam'ı kendi hükümleri ile çökertmeye çalıştığı ehl-i beyt sevgisi esasına dayalı bir gruptur. Emevîlerin sonu Abbasîlerin başlangıcı esnasında gizli örgüt olarak varlığını sürdüren Bâtınîler, Abbâsî halifelerinden Me'mûn devrinden Mu'tasım Billâh zamanına kadar yayılıp mezhepsel bir görünüme kavuşmuşlardır.⁴⁴²

⁴³⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/423.

⁴⁴⁰ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 101.

⁴⁴¹ Râvendî, Bâtınîlerin öldürdüğünü söyler. Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, 1-2/142; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/424; Reşîdüddin, Sâve civarında Ancilâvend menzilineyken Bâtınîler tarafından bıçaklanarak öldürüldüğünü söyler. Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 101; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 354; Yezdî, Bâtınîler tarafından bıçaklandığını söyler. El-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's Selcûkiyye*, 86-87; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 110.

⁴⁴² Avni İlhan, "Bâtuniyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/191.

Selçuklu Devleti'nin hüküm sürdüğü yıllarda İslam dünyasında birtakım fikrî bunalımlar yaşanmaktaydı. Tam bir kaos ve siyasi bir karmaşanın ortasında Müslümanların hamisi sıfatıyla bulunan Abbasî halifeleri ise Şîî Büveyhîlerin elinde esir konumda bulunmaları hasebiyle Müslümanlara yardım konusunda eksik kalıyordu. İslam dünyasının yaşadığı bu buhranlı dönemde Selçuklu Devleti kurulmuş ve Müslümanların hamisi sıfatını yüklenerek mezhepsel çatışmalara son vermeye çalışmıştır.

Şîîliğin temsilcisi olan Fatimî Devleti'nde kendi içerisinde birtakım görüş ayrılıkları yaşaması sonucu kopmalar meydana gelmiştir. İslam dünyası, Fatimî Devleti'nin ortaya çıkmasıyla bir tarafta Sünnî Abbasî hilafeti, diğer tarafta Şîî Fatimî hilafeti olarak ikiye bölünmüştür. Bâtıniyye grubuna mensup olan Fatimî dâîleri davalarını herkese duyurmak için Fars, İsfahan, Horasan gibi çok geniş bölgelere yayılmışlardır. Bu esnada İran'da ortaya çıkan Hasan Sabbah⁴⁴³, Şîî-Sünnî mücadelesine yeni bir ivme kazandırarak Selçuklular için ciddi bir tehlike olmuştur. Hasan Sabbah ve dâîleri Alamut⁴⁴⁴ adını verdikleri kalede halkı Bâtînlilik mezhebine davet etmiş ve kurmuş oldukları teşkilatın önüne set koyan din adamı veya devlet adamı olarak kim varsa fedailerine öldürtmüşlerdir. Selçuklu Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklara gelerek orada da kendilerine destekçi aramaya başlamışlardır. Bu yolda ilk kan dökme hadisesini başlatan ise Bâtîni ajanlar olmuştur. Bâtînîler ile Selçuklu Devleti'nin yaşadığı ilk olay Sâve'de cemaatten ayrı olarak ibadet ettiği düşünülen on sekiz dâî tutuklanması ve daha sonra serbest bırakılmasıdır.⁴⁴⁵ Bir diğer hadise ise Bâtînlîğe davet ettikleri bir müezzinin çağrılarına sessiz kalması, Bâtînîlerin kendisini ele vereceğini düşünmeleri üzerine müezzinin öldürülmesidir. Bâtînîler tarafından Selçuklu Devleti'nde öldürülen ilk kişi bu müezzindir.⁴⁴⁶ İlerleyen süreçte Bâtînîler tarafından öldürülen müezzinin katili olan bir marangoz öldürülüp ibret-i alem için sokaklarda dolaştırılmıştır. Marangozun babası 486/1093 yılında Berkyaruk ile birlikte Bağdat'a gelmiş ve orada çok güzel bir şekilde karşılanmıştır. Daha sonra evladının acısını bir nebze olsun dindirmek için Basra kadılık görevine getirilmiştir. Fakat marangozun babasının da bir Bâtîni olduğu zikredilmektedir.⁴⁴⁷

Şîî kaynaklı bir hareket olan Bâtînlilik, Hasan Sabbah tarafından oluşturulmuştur. Dokuz yıl boyunca tüm İran'ı dolaşarak Bâtînlîliğin propagandasını yapan Hasan Sabbah, Deylem

---

⁴⁴³ Lewis, *Haşhaşiler*, 77.

⁴⁴⁴ Elburz dağlarının merkezinde, dört yanı çevrilmiş mümbit bir vadiye bakan kayalık üzerine inşa edilmiş, iki bin metre civarı yükseklikte ve tek ulaşım yolu olan bir kaledir. Lewis, *Haşhaşiler*, 79.

⁴⁴⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/449.

⁴⁴⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/449.

⁴⁴⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/449.

taraflarından, kimsenin itaat altına alamadığı insanları kendi safına çekerek isyana teşvik etmesiyle 483/1090 yılında fedâileri ve dâileriyle birlikte kendisine karargâh olarak seçtiği Alamut Kalesi'ni kurmuştur. Böylece Hasan Sabbâh tarafından Nizârî-İsmâilî Devleti'nin temeli atılmış oldu.⁴⁴⁸ Büyük Selçuklu Devleti'nin en parlak olduğu Melikşah döneminde meydana çıkan bu hareketin mensupları, merkezî otoriteyi yıkmak için sinsî bir şekilde hareket ederek örgüt kurmuş, kendilerine has cinayet metotları ile birçok kişinin ölümüne sebebiyet vermiş bir cinayet çetesidir.⁴⁴⁹

Kaynaklarımızda, Bâtınîler tarafından öldürülmek istenen kişilerin isimlerinin yer aldığı adına şeref listesi dedikleri bir listeden bahsedilir. Kendilerine karşı gelen kişilerin, genelde devlet adamlarının isimlerinin yer aldığı bir listedir. Bâtınîler tarafından öldürülen ilk devlet adamının Nizâmülmülk olması, bu listenin ilk başında Nizâmülmülk'ün yer almış olma ihtimalini artırmaktadır.⁴⁵⁰ Nizâmülmülk'ün öldürülmesinden sonra Bâtınî faaliyetleri katlanarak devam etmiştir.

Sultan Berkyaruk döneminde de oluşan kargaşa ortamını fırsata çevirerek propaganda faaliyetlerine devam etmişlerdir. Sultan Berkyaruk devrinde Bâtınîler, saklanmadan alenen cinayet işlemeye devam etmişlerdir. 488/1095 yılında Abdurrahman-ı Horasanî, aynı yıl Rey reisi Ebû Müslim Bâtınî olan fedâiler tarafından öldürülmüştür.⁴⁵¹ Ayrıca 490/1096 senesinde Zübeyde Hatun'un veziri olan Abdullah es-Sümeiremî, aynı yıl Nizâmülmülk'ün adamlarından Erkuş, Tuğrul Bey'in adamlarından olan Porsuk da bu sene bir Bâtınî tarafından öldürülmüşlerdir.⁴⁵² 492/1098 yılında Emîr Üner,⁴⁵³ 493/1099 yılında Emîr Bilge Bey, İsfahan'da Sultan Muhammed Tapar'ın sarayında Bâtınîler tarafından öldürülmüştür.⁴⁵⁴ İlim adamlarından Ebû Ca'fer b. Meşşat ve Ebü'l-Muzaffer el-Hucendî de 498/1104 yılında Bâtınî fedâiler tarafından katledilerek öldürülmüştür.⁴⁵⁵

Sultan Berkyaruk'a Bâtınîler tarafından ilk hamle, Bâtınîlerin istemediği bir veziri atmasıyla olmuştur. Ramazan 488/Eylül 1095 tarihinde Sicistanlı olduğu söylenen maskeli iki kişi Berkyaruk'a suikast girişiminde bulunmuştur. Bu suikast sonucunda kolundan yaralanan

⁴⁴⁸ Lewis, *Haşhaşîler*, 76-84; Abdülkerim Özaydın, "Hasan Sabbâh", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

⁴⁴⁹ Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, 84.

⁴⁵⁰ Mustafa Aylar, "Hasan Sabbah ve Camiü't-Tevârih, Tarih-i İsmâiliyân'da Onun Döneminde Öldürülenler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/52 (2017), 329.

⁴⁵¹ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 96.

⁴⁵² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/414.

⁴⁵³ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 95.

⁴⁵⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/440.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/514.

Berkyaruk, ciddi bir hasar almamıştır.⁴⁵⁶ Bu olayın tahta henüz çıkmış sultana gözdağı verilmek suretiyle yapılmış olması muhtemeldir. Olayın ardından iki kişi yakalanarak kimin yaptığı sorulsa da azmettiricinin kim olduğunu ikisi de söylememiştir. Bunun üzerine bir filin ayakları altında işkenceye mecbur bırakılmışlardır. Birisi dayanamayıp bu suikastı kimin emrettiğini söyleyecekken diğeri sırları ifşa ederek Sicistanlı halkı rezil etmemesini söyleyerek kendilerini feda etmişlerdir. Bu olay sonucunda ikisi de öldürülmüştür.⁴⁵⁷

Berkyaruk saltanat sürecinde Bâtınîlerin suikastı ve pek çok kişiyi öldürmesiyle baş edemeyeceğini anlayınca Bâtınîlere karşı savaş açmıştır. Horasan meliki kardeşi Sencer'e Bâtınîlerin bulunduğu Tabes'i kuşatma emri vermiştir.⁴⁵⁸ Berkyaruk'un zamanında uğraşmadığı ve mücadele edemediği Bâtınîler, bu dönem hızlıca artmıştır. İç karışıklığın en büyük sebeplerinden biri olarak devlet içerisinde yapılaşıp daha da güçlenmiştir.

Melikşah'ın ölümünden sonra başlayan otorite boşluğu sebebiyle karışık ortamdan istifade ederek bütün bir dünyaya yayılma düşüncesi olan Bâtınîler, bu uğurda devlet aleyhine birçok faaliyete girişmiştir. Sultan Berkyaruk'un da kendi taht mücadelesinde olduğu için Bâtınîlere karşı bir mücadelede bulunmadığını görüyoruz. Mücadelede bulunmayan Sultan Berkyaruk, taht çatışması içerisinde olduğu için Bâtınîlerin kendi düşmanlarına karşı yapmış oldukları eylemlere göz yummak zorunda kalmıştır. Bâtınîler, Deylem'de Alamut'tan başka birçok kaleyi ve kasabayı ele geçirmiştir. Bu süreçte Üstünavend ve 489/1096 yılında son derece önemli Batı İran ile Horasan arasında stratejik bir konumda olan Girdkuh Kalesi'ni almışlardır. Selçuklu idareciliği ile iyi ilişkiler içerisinde olan ve Bâtınîliğini gizleyen Müeyyeddin Muzaffer b. Ahmed el-Müstevfi, Emridad Hâbeşi'yi kandırarak onun vasıtasıyla Berkyaruk'tan bu kaleyi istemiştir. 489/1096 yılında bu kaleyi Emridad Habeşi teslim alarak buranın idaresini Muzaffer'e vermiştir. Bâtınîler, Vesnemkuh, Lemmeser ve Hallican kalelerini alarak buraları faaliyetlerinin en önemli merkezi haline getirdiler.⁴⁵⁹

Tüm yaşanan olaylardan sonra Bâtınî meselesini halletmeye son derece kararlı olan Berkyaruk, devlet içerisine yerleşmiş olan fedâileri de tespit etmeye çalıştı. Müeyyidülmülk'ün malını müsadere etmek için Bağdat'a görevli olarak gönderilen Ebû İbrâhim el-Esedâbâdî'nin de Bâtınî olduğu ortaya çıktıktan sonra onu derhal öldürttü. Halifeye de Bâtınî ile itham edilen kim varsa onların öldürülmesi emrini verdi. Suçluların yanında suçsuz insanlar da Bâtınîlikle

⁴⁵⁶ Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 100; El-Yezdî, *el-Urâza fi'l-hikâyeti's Selcûkiyye*, 85.

⁴⁵⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/396.

⁴⁵⁸ Lewis, *Haşhaşiler*, 93.

⁴⁵⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/453; Daftary, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, 484.

itham edilmiş fakat halk korkusundan kimseyi korumuyordu. Nizâmiye medresesinin müderrislerinden el-Kiya el-Herrâsî de bu şekilde itham edilmiş fakat Halife'nin tanıklık etmesiyle serbest kalmıştır.⁴⁶⁰

494/1100 yılında Berkyaruk döneminden itibaren oldukça artan Bâtînî faaliyetlerinden şikayetçi olan halk ayaklanmış ve ceza almalarını istemiştir. Bâtînîler tarafından öldürülenlerin haddi hesabı olmadığı için, halk hakkını aramak adına ellerinden geleni yapmaya çalışmış, öldürülen yakınlarını aramaya koyulmuştur. Bunun sonucunda âmâ bir kişinin yardım bahanesiyle insanları kandırarak evine götürdüğü ve orada da insanları katlettiği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine bölgeye Berkyaruk emrinde görevliler gönderilmiş, birçok Bâtînî yakılmak suretiyle öldürülmüştür.⁴⁶¹

Sultan Berkyaruk'a karşı gelen emîrlere bazıları da başarılı olabilmek adına Bâtînîlerin yardım ve desteğini de almışlardır.⁴⁶² Emîrlere, durumun vahametini daha sonra anlayarak durumu Berkyaruk'a sitemkâr bir tavırla açmışlar ve "Bu Bâtînîlerin başını şu an ezmezsek, sonra onların hakkından gelemeyip zarara uğrarız. Kaldı ki Muhammed Tapar'ın adamları ve askerî de sizi Bâtînî olmakla itham ediyor. Halk da sizi öyle sanıyor." demişlerdir. Bunun üzerine Berkyaruk, durumun ciddiyetini anlayarak Bâtînîleri bir tehlike olarak görmüş ve Bâtînîler üzerine bir ordu göndermiştir.⁴⁶³ 494/1100 yılında Berkyaruk'un içinde olduğu süvari birliği 300 Bâtînî'yi öldürmüştür.⁴⁶⁴ Bütün eşyaları yağmalanıp silahlarına el konulmuştur.

497/1103 yılında Emîr Bozkuş da Bâtînîler üzerine bir ordu göndermiş ve Tabes kalesini muhasara altına alarak surları yıkmıştı. Bozkuş kale kuşatmasını bitirmek üzereyken Bâtînîler kendisine rüşvet teklif edince Emîr Bozkuş da muhasarayı kaldırmıştır.⁴⁶⁵ Çavlı Sakavu da bir plan yaparak emrindeki adamları Bâtînîlerin içine göndermiştir. Çavlı Sakavu, bu adamların yardımıyla Bâtînîlere hücum etmiş ve hepsini kılıçtan geçirmiştir.⁴⁶⁶

Berkyaruk devrinde artan olaylar hasebiyle Bâtînîlerin sayısı giderek artmaktadır. Muhammed Tapar taraftarı olan emîrlere Berkyaruk tarafından katledilmesi Berkyaruk'un Bâtînîleri desteklediği ve bilerek planladığı şeklinde yorumlanmıştır. Berkyaruk'un

⁴⁶⁰ İbn Haldun, *el-İber*, 5/27; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu 'z-zâhire fî mülûk-i Mısır ve 'l-Kâhire*, 5/168.

⁴⁶¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi 't-tarih*, 8/450.

⁴⁶² Lewis, *Haşhaşiler*, 92.

⁴⁶³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi 't-tarih*, 8/380.

⁴⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi 'l-mülûk ve 'l-ümem*, 16/62-63.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi 't-tarih*, 8/496.

⁴⁶⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi 't-tarih*, 8/490.

Muhammed Tapar ile arasındaki savaşta güç dengesinin değişeceğini anladığı için ordusuna Bâtınîlerden 5000 kadar kişiyi alması sonucu Bâtınîlerin Berkyaruk saflarında yer alması bu düşünceyi daha da kuvvetlendirmiştir.⁴⁶⁷ Aslında orduya dahil olan Bâtınîler, Berkyaruk'un izniyle Girdkuh Kalesi başına geçen Müeyyedî b. Muzaffer'in ordusudur. Muzaffer, kendisinin Bâtınî olduğunun anlaşılmasını için Selçuk üstlerine karşı da görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Amacı yardım etmek olmayan Muzaffer, bu savaşta Berkyaruk'a destek olarak onun bir Bâtınî olduğunun düşünülmesini istemiştir. Bu planı başarılı olarak halk nezdinde Berkyaruk Bâtınîlikle itham edilmiştir.⁴⁶⁸ Fakat gerek Berkyaruk'a suikast girişimi gerek Berkyaruk'un Bâtınîler üzerine ordu göndermesi Berkyaruk'un Bâtınî olmadığını, bunun da bir propaganda olduğunu göstermektedir. Berkyaruk'u Bâtınîliğe yatkın olarak gösteren kaynaklar olmasına rağmen Sultan Berkyaruk'un bir Bâtınî olmadığını sadece onları kendi çıkarı için kullandığını söylemek mümkündür.⁴⁶⁹

2.2. Berkyaruk Dönemi Anadolu Selçuklu Devleti ile İlişkiler

Selçuklu Devleti kurulduğu andan itibaren aile fertleri arasında saltanat yarışları olmuştur. Kutalmışoğulları Büyük Selçuklu Devleti'ne sahip olmak için Melikşah döneminde baş kaldırmıştır. Ancak Abbasî halifesinin arabuluculuğuyla Kutalmışoğulları'na Anadolu'nun fethi ve fethettikleri yerlerin hükümdarı olmalarına izin verilmiştir. Birecik'de üs kuran Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Melikşah ile arasını daima iyi tutmuş ve onun emri ve izni olmadan herhangi bir olaya karışmamıştır. Bu sebeple ilerleyen süreçte Anadolu Selçuklu Devleti'nin başına getirilmiştir. Süleyman Şah'ın Büyük Selçuklu Devleti'ne hâkim olma düşüncesi olduğu için Suriye topraklarına inmiş fakat Süleyman Şah, istediğini elde edemeyerek burada intihar etmiştir. Süleyman Şah'ın Tutuş ile giriştiği mücadele sonunda vefat etmesi üzerine Sultan Melikşah, Süleyman Şah'ın iki oğlu Kılıç Arslan ve Kulan Arslan'ı İsfahan'a götürüp hapsedmiştir. Sultan Melikşah'ın ani ölümü üzerine Kılıçarslan, Berkyaruk tarafından serbest bırakılarak veya kaçmayı başararak Anadolu'daki devletinin başına geçmiştir.⁴⁷⁰

Kılıçarslan, Büyük Selçuklu Devleti'nin taht kavgası ile meşgul olduğunu bildiği için fırsattan istifade ederek Büyük Selçuklu tahtına oturmayı hedeflemişti. Anadolu Selçuklu Hükümdarı I. Kılıçarslan kolaylıkla hezimete uğrattığı Haçlı kuvvetlerinin büyük bir tehlike

⁴⁶⁷ Daftary, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, 483.

⁴⁶⁸ Daftary, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, 484.

⁴⁶⁹ Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, 92.

⁴⁷⁰ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 103; Özaydın, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*, 125.

olmadığını düşünüp hanımı, çocuklarını ve hazinesini İznik'te bırakmıştı. Doğu'da Danişmend Beyliği ile aralarında anlaşmazlığa sebep olan Ermeni Gabriel idaresindeki Malatya'yı ele geçirmek için sefer hazırlığına girişti. Asıl hedefi Büyük Selçuklu tahtına oturmak olan I. Kılıçarslan, yanlış politikası sonucu kılıç zoruyla elde ettiği İznik'i kaybedecekti. Sağlam surlara sahip olan Malatya'ya hücumla geçti ama zapt etmesi o kadar da kolay değildi. Katolik olan şehir halkı Ortodoks olan Gabriel'i her ne kadar istemese de Gabriel, şehri teslim etmeyip Kılıçarslan'dan gelen tekliflerin hepsini reddetti. Malatya saldırıları devam ederken İznik'in de sayıca çok fazla Haçlı birliği tarafından kuşatıldığı haberi geldi. Bu haber üzerine ciddiye almadığı Haçlıların aslen büyük bir tehlike olduğunu anlayan I. Kılıçarslan, önden bir ordu göndererek İznik'in kuşatılmasını engellemeyi amaçlamıştı. Daha sonra 6 Cemâziyelahir 490/21 Mayıs 1097 I. Kılıçarslan İznik'e vardı. Haçlı askerlerinin sayıca çok olmaları, şövalyelerin tam donanımlı atları ve uzun mızrakları sebebiyle Haçlılara karşı koymak zorlaşmıştı. Bunun neticesinde Kılıçarslan geri çekilip İznik'i kendi kaderine bıraktı.⁴⁷¹ I. Kılıçarslan, Selçuklu Devleti'nin tahtına oturma arzusu sebebiyle Doğuya yayılmasının önündeki engel olan Malatya'ya bir kez daha saldırı düzenledi ve şehri ele geçirdi. Ancak arzusunu gerçekleştirilmeden vefat etti.⁴⁷²

İznik kuşatmasının ardından hedefleri olan Kudüs'e doğru hareket etmek için acele eden Haçlılar, 13 Recep 490/26 Haziran 1097 tarihinde Bizans birliği kumandanı Tatikios ile Anadolu'ya karşı yürümeye başladılar.⁴⁷³ Beş ordudan oluşan bu ordu ikiye ayrılarak bir günlük ara ile yola çıkmaya karar verdiler. Bu esnada İznik'te ağır bir mağlubiyet yaşayan I. Kılıçarslan'da tek başına mücadele edemeyeceğini ve Haçlı tehlikesinin Anadolu ve Suriye'deki Türkmen beylikleri için tehlike oluşturduğunu düşünerek Danişmendli Gümüştekin ve Kayseri Selçuklu Beyi Hasan'dan yardım çağrısında bulundu.⁴⁷⁴ Ana kaynaklarımızda I. Kılıçarslan'ın Büyük Selçuklu Devleti'nden herhangi bir yardım talebinde bulunduğu hakkında bilgi olmamasına rağmen böylesi büyük bir ordu karşısında zorlanan I. Kılıçarslan'ın Büyük Selçuklu Devleti gibi büyük bir devletten yardım istemiş olması, Büyük Selçuklu Devleti'nin başında olan Berkjaruk'un Halep meliki Rıdvan ve Dimaşk meliki Tuğtekin'den de yardım talebinde bulunmuş olması muhtemeldir.⁴⁷⁵ Fakat Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı I.

⁴⁷¹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 138.

⁴⁷² Özaydın, *Sultan Berkjaruk Devri Selçuklu Tarihi*, 125.

⁴⁷³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/415.

⁴⁷⁴ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 141; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri* (Bağcılar, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997), 34.

⁴⁷⁵ Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânisî'nin Zeylü Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", *Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 29/33 (2008), 24; Demirkent, *Haçlı Seferleri*, 34.

Kılıçarslan'ın, gerek babası Süleyman Şah'ın Antakya'da öldürülmesi gerek de kendisi ve kardeşlerinin Büyük Selçuklu Devleti'nde mahpus olması, ayrıca kaynaklarda da bu hususta bir bilgi olmaması gibi nedenlerle Büyük Selçuklu Devleti'nden yardım talebinde bulunmadığı gibi bir ihtimal de söz konusudur. Ayrıca 490/1096 yılında Halife Müstazhir-Billâh'ın Berkyaruk'a bir elçi göndererek Haçlıların henüz gücü ve nüfuzu artmadan önce gerekenin yapılması, hazırlıkların tamamlanması için yardım talebinde bulunmuştu.⁴⁷⁶ Halife böylesi büyük bir saldırının ülke için ne kadar tehlikeli olduğunu anlayarak siyasi kolu olan Selçuklu Devleti'nden yardım talebinde bulunmuştur fakat genç ve taht mücadelesiyle uğraşan Berkyaruk'un böylesi bir teşekkülle uğraşacak zamanı olmadığı için bu talebe karşılık verememiştir.⁴⁷⁷

Antakya'nın Haçlı işgalini önlemek amacıyla bizzat dönemin sultanı Berkyaruk tarafından görevlendirilen Kürboğa, henüz Antakya Haçlıların eline geçmeden harekete geçmiştir. Yol boyunca ordusuna katılmak isteyenlerle birlikte büyük bir ordu kurmuş olan Kürboğa, Urfa'nın Haçlı ordusu elinde olduğunu ve halkın Baudoin'den şikayetçi olduğunu görünce kumandanlarla istişare ederek 29 Cemâziyelevvel 491/4 Mayıs 1098 tarihinde Urfa'yı kuşatma altına almaya karar vermiştir. Kürboğa'nın Urfa'ya doğru geldiği haberini alan Baudoin, hızlıca ordusunu hazırlatıp Kürboğa'nın önce gönderdiği ordusuna karşı taarruza çıkmıştır. Neticede Baudoin'in galibiyetiyle sonuçlanan mücadelede sonucunda Selçuklu ordusu Urfa muhasarasını kaldırıp Antakya'da galip olduktan sonra dönüşte Urfa'yı kuşatmaya karar verdiler. Kürboğa ordusu 20 Cemaziyelahir 491/25 Mayıs 1098 tarihinde Urfa'dan ayrılıp Antakya'ya doğru yola çıkmıştır.⁴⁷⁸ Büyük Selçuklu Devleti ordusunun Urfa'yı ele geçirmek için uğraşmasını yanlış strateji olarak yorumlayan Işın Demirkent, Kürboğa'nın Urfa'yı zaptetmek için 3 hafta uğraşmasının I. Haçlı Seferlerinin başarılı olmasına sebep olduğunu, şayet Urfa ile uğraşmayıp planlanan zamanda ordu yola koyulmuş olsaydı Antakya önünde beklemekte olan Haçlı ordusunun mağlup edebileceğini söyler.⁴⁷⁹ Runciman ise Urfa kuşatmasının Kürboğa'nın yanlış stratejisinin bir sonucu olarak Baudouin'in itibarının artırmasına sebep olduğunu söylemektedir.⁴⁸⁰ Gerçekten Kürboğa ordusu asıl hedefi olan Antakya'ya zamanında ulaşmış olsaydı Kudüs için yola çıkan Haçlı ordusunu durdurup belki de bir daha Haçlı birliği meydana gelmesini engelleyebilirdi. Fakat I. Kılıçarslan'ın Haçlı

⁴⁷⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/421.

⁴⁷⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/421.

⁴⁷⁸ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 178.

⁴⁷⁹ Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 1/41-44.

⁴⁸⁰ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 162.

karşılaşmasını da göz önüne aldığımızda Haçlı ordusunun böylesi kozmopolit ve büyük ordu olduğunu karşılaşılan kadar kimse bilmiyordu. Bu sebeple güçlü ve kalabalık bir orduyla gelen Kürboğa'nın zafer kazanacağını ümit ederek gevşek davranmış olması muhtemel olarak görülmektedir.

2.3. Berkyaruk'un Devlet Adamlarıyla İlişkisi

Berkyaruk dönemi, devlet adamlarının ülke çıkar ve yararına hareket etmemesi halinde siyasete ve devlet yönetimine nasıl etki ettikleri ve politikaya nasıl yön verdiklerinin delilidir. Berkyaruk, babasının kendisine bıraktığı Selçuklu Devleti'ni daha ileri noktalara taşımak ve cihanşümül bir devlet olması yolunda gereken adımları atmak istemiştir. Fakat Melikşah'ın ölümü sonrası ortaya çıkan buhranlı ve karışık durumlar neticesinde kimin dost kimin düşman olduğunu belirlemenin zor olması sebebiyle iç çatışmalar kaçınılmaz olmuştur.

Sultan Berkyaruk'un saltanata geçtikten sonra içteki politikasına en çok etki eden kişiler vezirleri olmuştur. Vezirler, kendi planları doğrultusunda Berkyaruk'a istediklerini yaptırmak istemiş çoğunda da başarılı olmuşlardır. Berkyaruk tarafından istekleri onaylanmadığı zaman Berkyaruk'u geçici hükümdar olarak görüp diğer varisleri taht mücadelesi için desteklemişlerdir. Berkyaruk döneminde vezirlik yapan kişiler, Tâcülmülk, İzzülmülk b. Nizâmülmülk, Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk, Fahrülmülk b. Nizâmülmülk, Mecdülmülk el-Baelâsânî, Eazzü'l Mülk Ebû'l-Mehâsin,⁴⁸¹ ve el-Hâtir Ebû Mansûr el-Meybuzî'dir.⁴⁸²

Tâcülmülk, Berkyaruk-Terken mücadelesinde Terken Hatun'u desteklemiş fakat Berkyaruk tahta geçtikten sonra onu vezir olarak atamıştır. Berkyaruk'un veziri olarak görevine başlamadan Nizâmülmülk gulâmları tarafından öldürülmüştür.⁴⁸³

Tâcülmülk'ten sonra vezir olarak 486/1093 yılında İzzülmülk vezir tayin edilmiştir. 487/ 1094 yılında Berkyaruk ile birlikte Musul'da iken vefat etmiştir. Cenazesi Bağdat'a gönderilmiş ve Nizamiye Medresesine defnedilmiştir. Ahlaklı bir siyaset güderek dönemi güzel bir şekilde idare etmiştir.⁴⁸⁴

Sultan Mahmud'un ölümünden sonra 487/1094 yılı Zilhicce ayında Müeyyidülmülk b. Nizâmülmülk Berkyaruk tarafından vezir tayin edilmiştir.⁴⁸⁵ Müeyyidülmülk, akıllı ve basiretli bir politika izleyerek Berkyaruk ile diğer taht varisleri arasındaki ilişkileri iyi şekilde

⁴⁸¹ Karaoğlu, *Büyük Selçuklu Vezirleri*, 84.

⁴⁸² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/467.

⁴⁸³ Müneccimbaşı, *Câmiu'd-düvel*, 104.

⁴⁸⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/381.

⁴⁸⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/381.

yönetmiştir. Devlet içerisinde söz sahibi olan Berkyaruk'un yanında annesi Zübeyde Hatun'un dedikleri de önem taşıyordu. Zübeyde Hatun istediği devlet adamını görevden alıp istediğini de başa getiriyordu. Bu durum Müeyyidülmülk'ü rahatsız edince Berkyaruk'a annesinin dediklerini yapmamasını ve onu terk etmesini söyledi. Fakat Berkyaruk, "Ben saltanatı annem için istiyorum. Onun için yapıyorum." diyerek annesini bırakmayacağını söyledi. Bunun üzerine 488/1095 yılında Zübeyde Hatun isteğiyle Müeyyidülmülk vezirlikten azledildi. Bu süreçte Müeyyidülmülk, Berkyaruk ve Zübeyde Hatun'a intikam arzusu içinde olmuştur. Emîr Üner gibi pek çok isyanını sırf bu sebepten dolayı çıkartmıştır. Müeyyidülmülk'ün kendisine karşı intikam beslediğini gören Berkyaruk, Müeyyidülmülk'ün hapsedilmesini isteyerek Bağdat'taki mallarının da müsadere edilmesini istemiştir. Muhammed Tapar'ın ayaklandığını gören Müeyyidülmülk, Tapar tarafına geçerek Berkyaruk'a karşı hareket etmiştir. Bu yıllarda desteklediği Tapar ile birlikte Berkyaruk'u azletmek için ellerinden geleni yapmıştır. 492/1098 yılında Rey'e gelerek Zübeyde Hatun'u öldürmesi sonucu Berkyaruk da annesinin intikamını alma niyetiyle Müeyyidülmülk'ü öldürmüştür.⁴⁸⁶

Müeyyidülmülk ile Fahrülmülk arasında babaları Nizâmülmülk'ün bıraktığı miras konusunda husumet vardı. Müeyyidülmülk'ün azledilmesinde Fahrülmülk'ün Zübeyde Hatun'u kışkırtmaları da önemli bir rol oynamıştır. Müeyyidülmülk'ün azledilmesinden sonra vezir olarak Fahrülmülk b. Nizâmülmülk atanmıştır. Başlangıçta Tutuş'u desteklemiş daha sonra Berkyaruk'un Tutuş'u öldürmesinin ardından tevkif edilmiş, Berkyaruk'un merhametiyle serbest bırakılmıştır.⁴⁸⁷ Kardeşi Müeyyidülmülk'ten sonra vezir olan Fahrülmülk, vezir olarak Müeyyidülmülk kadar etkili olamadı. Vezir olarak görevini yürüttükten sonra 490/1096 yılında azledilip yerine Mecdülmülk getirildi. Berkyaruk döneminde bitmeyen karışıklıklar neticesinde başarılı işler yapamadı.⁴⁸⁸

Fahrülmülk azledildikten sonra Mecdülmülk vezir olarak tayin edilmiştir. Müeyyidülmülk ile Mecdülmülk de husumetli olduğu için Emîr Üner isyanını azmettiren Müeyyidülmülk, isyanın bitmesi için Mecdülmülk'ün kendisine verilmesini talep etmişti. Berkyaruk, bu isteği düşünme aşamasındayken Emîr Üner'in öldürüldüğü haberi gelince Mecdülmülk de kurtulmuş oldu. Mecdülmülk Ebû'l-Fazl Esad b. Muhammed, Berkyaruk'un veziridir. Müeyyidülmülk'ün vezirlikten azledilmesinde Mecdülmülk'ün rolü vardır. Müeyyidülmülk, ondan intikam almak için fırsat kolluyordu. Bu esnada Bâtınîler,

⁴⁸⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/395.

⁴⁸⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/390.

⁴⁸⁸ Abdülkerim Özaydın, "Fahrülmülk, Ali b. Nizâmülmülk", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

Berkyaruk'un önemli emîrlerini öldürüldükten sonra suçu Mecdülmülk'e atarak Mecdülmülk'ün Bâtınîler tarafından görevlendirildiğini ileri sürdüler. Özellikle Emîr Porsuk'un ölümünden sonra mesele daha çok büyüyerek Emîr Porsuk'un oğulları Zengî ve Akbörü de babalarının ölümünden Mecdülmülk'ü sorumlu tutuyorlardı. Bu sebeple Mecdülmülk'ün Bâtınî olduğunu iddia ederek kendilerine teslim edilmesini istediler. Fakat Berkyaruk o esnada kardeşi Muhammed Tapar isyanı ile meşgul olmak üzere Zencan bölgesine gitti. Mecdülmülk'ü istemeyen Emîr Ahur, Bilge Bey, Toğanyürek gibi emîrlere, Porsukoğulları taraftarı olan emîrlere haber göndererek Sultan Berkyaruk'un Mecdülmülk'ü kendilerine teslim etmesi için ittifak çağrısında bulundular. Bu çağrıya olumlu yanıt veren emîrlere, Hemedan yakınında bulunan Sicas şehrinde bulunan Berkyaruk'a haber göndererek Mecdülmülk'ün kendilerine teslim edilmesini istediler. Ordudaki askerler de aynı düşüncede olarak Mecdülmülk'ün kendilerine teslim edilmemesi halinde orduyu terk edeceklerini ve Mecdülmülk'ü kendileri zorla alacağını söylediler. Fakat Berkyaruk, Mecdülmülk'ü kendilerine teslim etmeyerek isteklerini yerine getirmedi. Mecdülmülk de bu yaşananların farkında olduğu için devletin bekasını düşünerek Sultan Berkyaruk'a, emîrlere yanına alıp kendisinin bizzat Sultan tarafından öldürülmesinin devlet yararına olacağını, diğer yandan emîrlere onu öldürürse devlete zaaf getireceğini söylese de Berkyaruk Mecdülmülk'ün öldürülmesine razı gelmeyerek bu teklifi de kabul etmedi. Sonunda emîrlerden Mecdülmülk'ün öldürülmeden kalede hapsedileceğine dair söz ve yemin aldıktan sonra Mecdülmülk'ü emîrlere teslim etti. Ancak Mecdülmülk, 492/1098 yılında henüz kaleye varmadan yolda köleler tarafından öldürüldü ve başı kesilerek Müeyyidülmülk'e gönderildi.⁴⁸⁹ Hayırsever bir insan olan Mecdülmülk, gecelerini ibadetle geçirirdi. Aslen Şîî olması hasebiyle özellikle Alevîlere ve Ehl-i Sünnet mensuplarına bolca sadaka verirdi. Kefenini daima yanında taşır, kan dökülmesinden de hoşlanmazdı.⁴⁹⁰

Mecdülmülk'ün ölümü üzerine 494/1100 yılında vezir olarak Ebû'l-Mehâsin getirildi. Vezir olarak Berkyaruk döneminde gayet başarılı işler yapmıştır. Muhammed Tapar ile mücadele zamanına denk gelmesi sebebiyle birçok devlet adamı tarafından istenmemiştir.⁴⁹¹

Ebû'l-Mehâsin, güzel ahlaklı, pek çok eserler yaptıran ülkesine faydalı bir vezirdir. Ülkenin içinde bulunduğu kargaşa sebebiyle sert ve halkın hoşuna gitmeyecek belli başlı kanunlar koymuştur. Saltanat mücadelesi ve iç karışıklıkların olması nedeniyle düşen

---

⁴⁸⁹ Bûndârî, *Zübdetü'n nusra ve nuhbetü'l usra*, 88; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/430; Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-tevârih*, 102; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, 355; Öngül, *Büyük Selçuklular*, 227; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 198-199.

⁴⁹⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/431.

⁴⁹¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/467.

ekonomiyi düzeltebilmek için de gereken tedbirleri almıştır. Tüccarlara iyi davranır, alışveriş hususunda çokça yardımcı olarak ekonominin canlanması için elinden geleni yapmıştır. Kimya ilmine merak salarak yanına bir kimyager atamıştır.⁴⁹²

Berkyaruk'a itaati bırakıp Muhammed Tapar adına hutbe okutan Hille hâkimi Sadaka b. Mezyed, vezir Ebû'l-Mehâsin'in yaptığı işlerden rahatsızlık duyarak vezirin kendisine verilmesini talep ederek sadece bu şartının yerine getirilmesi sonucu Berkyaruk'a itaat edeceğini söylemiş, fakat Berkyaruk vezirini ona teslim etmemiştir. Berkyaruk'un vezirine olan güveni ve desteğini göstermesi amacıyla önemli bir olaydır. Çünkü bu olay neticesinde Kûfe toprakları tamamen Sadaka b. Mezyed'e geçmiştir.⁴⁹³ Toprak kaybını dâhi göze alarak vezirini vermeyen Berkyaruk ile vezirin ilişkisi iyiydi. Vezir olarak görevini iyi şekilde yerine getiriyordu. Muhammed Tapar ile ilk karşılaşmada esir olarak alındı.

Vezir Ebû'l-Mehâsin, 495/1101 yılında Berkyaruk ile beraber İsfahan'ı muhasara ediyordu. Çadırından çıktığı zaman vezir Ebû'l-Mehâsin'in geçen yıl öldürdüğü Ebû Saîd el-Haddâd'ın kölelerinden sarışın bir genç intikam alma niyetiyle veziri yaraladı. Gelen darbe üzerine vezir Ebû'l-Mehâsin, 12 Safer 495/6 Aralık 1101 tarihinde öldü. Bir Bâtînî tarafından da öldürüldüğü söylenir.⁴⁹⁴

Ebû'l-Mehâsin'in ölümünden sonra vezir olarak el-Hâtir Ebû Mansûr el-Meybuzî atanmıştır. El-Hatîr Ebû Mansûr, öncesinde Muhammed Tapar'ın veziriydi. Vezir Ebû'l-Mehâsin İsfahan'ı muhasara ettiği sıralarda El-Hatîr Ebû Mansûr da Muhammed Tapar tarafındaydı. Daha sonra Muhammed Tapar saflarında yer alan Emîr Yınal gibi emirlere söz verip sözünde durmadığı için Muhammed Tapar saflarından ayrılmıştır. Kendi şehri olan Meybuz'a giderek orada kendini koruma altına almıştır. Sultan Berkyaruk'un Meybuz şehrini muhasara etmesiyle birlikte Sultan Berkyaruk'tan eman dilemiş, semerli bir katır sırtında ordugâha götürülmüştür. Berkyaruk, 12 Safer 495/6 Aralık 1101 tarihinde Ebû'l-Mehâsin'in öldürüldüğünü öğrenince El-Hatîr Ebû Mansûr'a eman vererek onu vezir olarak atamıştır.⁴⁹⁵

Sultan Berkyaruk, vezirlerin seçimi konusunda liyakate bakarak karar vermiş gibi görünse de şahsî menfaatleri konusunda en güvendiği veziri bile görevinden azletmiştir. Vezirler ile arasındaki ilişki menfaate dayalı bir çıkar ilişkisidir. Ama bu süreçte Sultan Berkyaruk, devlet adamlarıyla ilişkileri iyi tutmaya çalışmıştır.

⁴⁹² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/467.

⁴⁹³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/445.

⁴⁹⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/467.

⁴⁹⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/467.

Göreve getirilen emîrlerin Berkyaruk döneminde son derece etkili oldukları görülmektedir. Bu dönemde Selçuklu Devleti'ndeki karışıklıkları fırsat olarak kullanan ve ülke yönetme arzusu olan emîrlerin devleti daha çok kargaşa sürüklediği gözlenmiştir. Hanedan üyelerinin de kendilerine tahsis edilen şehirlerde kendi istek ve arzularına göre hareket ettikleri de aşikârdır. Berkyaruk'un emîr ve devlet adamlarına karşı ılımlı yaklaşımı, emîrlerin seçimi konusunda liyakate bakmaması ve taht mücadelesiyle uğraştığı için saltanatını korumak adına emîrleri de kendi istek ve arzusuna göre gereken tedbirleri almadan ve bir plana dahil etmeden göreve başlatıp alması nedeniyle ülkede bir düzen oluşamamıştır. Bütün bunlara rağmen Berkyaruk devlet nizamını kurmaya çabalayarak emîrlerin ve devlet ricâlinin olumlu istek ve arzularına destek olmuş, kendisine yardım edenleri de unutmuyarak gerekli vazifelere atamalarını yapmıştır.

2.4. Berkyaruk Dönemi Sosyal ve Kültürel Hayat

Büyük Selçuklu Devleti, çok uluslu bir yapıya sahipti. Bir Türk devleti olması hasebiyle temeli Türkler oluşturuyordu. Türkler dışında Araplar, Ermenîler gibi farklı ırktan olmakla birlikte Yahudi gibi farklı din mensuplarını da bünyesinde barındırıyordu. Sultan Berkyaruk, yaklaşık 13 yıllık saltanatı boyunca babası Melikşah'tan devraldığı ülkeyi kalkındırmak için uğraşsa da kendisini daima mücadele içinde bulmuştur. Kargaşa ortamının olması sebebiyle bitmek bilmeyen taht mücadeleleri ve isyanlar sonucunda sadece siyasi veya askerî yapı değil, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamda da bu dönemde sıkıntılar yaşanmıştı. Gerek taht kavgaları gerek iç hadiseler ekonomik anlamda ülkeyi kötü etkilemiştir. Yaşanan olumsuz olaylar sonucunda parasal anlamda sıkıntı yaşayan Berkyaruk, Cedele Kadısı Ebû Muhammed'den otuz bin dinar talep etmiştir.⁴⁹⁶ Tüm bunlara rağmen Melikşah'ın tam teşekküllü hale getirmiş olduğu Selçuklu nizamı varlığını korumuş ilmî-fikrî alanlarda üretim devam etmiştir. Gulâm sistemi ve ikta düzeni işleyişine devam ediyordu. Ekonomik ve ticaret hayatında biraz gerileme olsa da Berkyaruk adına pek çok sikke bu dönemde bastırılmıştır. Özellikle Ebû'l-Mehâsin'in vezirliği döneminde ekonomiyi canlandırmak için tüccarlara destek verilmiştir.⁴⁹⁷

Yaşanan bu dönem içerisinde göçebe halk yine hayvancılıkla, yerleşik halk ise tarım ile uğraşmaktaydı. Melikşah döneminde kurulan gulâm ve ikta sistemi devam ederek ülkenin

⁴⁹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/448.

⁴⁹⁷ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/467; Göksu, *Sultan Berkyaruk*, 129.

yaşamış olduğu olumsuz durumdan çok etkilenmemiştir. Selçuklu nizamı bu devirde de korunarak devam ettirilmiştir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Berkyaruk döneminde Fetret devri yaşansa da ilmî çalışmalar hiçbir zaman durmamıştır. Bu dönem de pek çok değerli alim yetişmiştir. Bu alimlere ilk örnek olarak İmam Ebu Hâmid el-Gazzâlî'dir. 449/1058 yılında Horasan'ın Tus şehrinde doğmuştur. Alim Cüveynî'nin derslerine katılarak kısa sürede en parlak öğrencilerden birisi olmuştur. Nizâmülmülk'ün de kısa süreden dikkatini çekmeyi başarmış ve Nizâmiye Medresesine müderris olarak tayin edilerek dört yıl bu görevini yürütmüştür. 488/1095 yılında Kudüs'ü ziyaret ettikten sonra Nizamiye Medresesindeki derslere biraz ara vererek kendini züht ve takvaya yöneltmiştir. Bu esnada en önemli eseri olan *İhyâü Ulûmi'd-Din* kitabını yazmış ve daha sonra Horasan'a dönmüştür. 504/1110 yılında vefat ederek Tus'a defnedilmiştir.⁴⁹⁸ Bir diğer önemli isim Müşettab b. Muhammed el-Hanefi, Terken Hatun'un oğlu Mahmud'u tahta oturtmak için başvurduğu ve Mahmud'un saltanatının caiz olduğunu söyleyen alimdir. Büyük bir şeyh ve büyük bir alim olan Müşettab, 486/1093 yılında vefat etmiştir.⁴⁹⁹ Bir başka önemli isim ise 450/1058 senesinde doğan Ebû Abdullah et-Tâberî'dir. 489/1096 yılında Fahrülmülk'ün görevlendirmesiyle Nizâmiye Medresesinde ders vermiştir.⁵⁰⁰ 492/1098 yılında Berkyaruk'un elçisi sıfatıyla Halife'ye gitmiştir. Nizâmiye medreselerinde Şafîî fikhî okuturdu. 495/1101 yılında İsfahan'da vefat etmiştir.⁵⁰¹ Saltanat şairi olarak Mu'izzî de bu dönemde önemli ilim adamları arasındadır. Yazmış oldu *Divan* isimli eserinde Berkyaruk'a dair özel başlıklarla ona ait kasideler yazmıştır.⁵⁰²

Berkyaruk dönemine ait Selçuklu Devleti içerisinde önemli bir gelişme ise deniz savaşlarında kullanılmak üzere bir donanma hazırlanmasıdır. Selçuklu dönemindeki ilk gemi Berkyaruk zamanında Emîr Kumaç'ın Basra naibi İsmail b. Arslancık tarafından inşa edilmiştir.⁵⁰³ Emîr İsmail, Uman ve yarısına ve bazı adalara sahip olan Ebû Sa'd Muhammed ile denizde bu gemiyle savaşmıştır.⁵⁰⁴ Selçuklulardaki ilk gemi olarak tarihe geçen bu olayın Berkyaruk döneminde olması ülkenin kalkınmaya çalıştığının bir göstergesidir.

⁴⁹⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1/98.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/374.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/404.

⁵⁰¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-tarih*, 8/480; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3/286-289.

⁵⁰² Mu'izzî, *Divan-ı Emir Mu'izzî*, 170,579.

⁵⁰³ Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 391; Nebi Bozkurt, "Tersane", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

⁵⁰⁴ Erdoğan Merçil, "Selçuklular'da Devlet Teşkilatı", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

SONUÇ

Sultan Melikşah'ın ölümüyle birlikte en ihtişamlı günlerini geride bırakarak yeni bir sürece giren Selçuklu Devleti, bol sıkıntılarla dolu, taht mücadelesinin yaşandığı, iç karışıklıkların baş gösterdiği bir döneme girmiştir. Berkyaruk dönemi olarak ifade ettiğimiz bu dönem, 485/1092-498/1104 yılları arasında tekâbül etmektedir. Bu dönem duraklamanın yaşandığı bir dönem olduğu için Büyük Selçuklu Devleti'nin fetret devri olarak kabul edilmektedir.

Sultan Berkyaruk, siyasi faaliyetlerine babasının vefatından sonra başladı. Babası Melikşah'ın en büyük oğlu olarak veliaht ilan edilmesi sebebiyle taht mücadelesine girişti. Ancak, henüz 11 yaşında olduğu için taht mücadelesi daha çok annesi Zübeyde Hatun ve beraberindeki emîrler tarafından yürütüldü. İlk mücadelesi Terken Hatun'un oğlu Mahmud ile gerçekleşti. Daha sonra amcası Tutuş, dayısı İsmail b. Yâkuti, diğer amcası Arslan Argun ve kardeşi Muhammed Tapar ile çekişmelere girdi. Tahta kimin oturacağı uzun bir süre belirsiz olduğu için bu dönemde otorite boşluğu mevcuttu ve Berkyaruk, siyasi faaliyetlerini sadece taht iddialarıyla sınırlı tutmadı. Aynı zamanda iç karışıklıklar çıkartarak Berkyaruk'a isyan edenlerle, Selçuklu Devleti'nin en büyük sorunlarından olan Bâtınîlerle de mücadele etti.

Berkyaruk'un saltanat dönemi boyunca genellikle taht mücadelesiyle geçmiştir. Selçuklu hakimiyet anlayışı, mülkün hanedanın ortak malı olduğu düşüncesine dayandığı için, gelecek meliklerde liyakat aranması gereken bir özellik değildi. Bu anlayış, Berkyaruk döneminden önce ve sonra da pek çok soruna yol açmıştır.

Berkyaruk henüz çocuk yaşta olduğu halde veliaht olarak atanması, devletin bekasını düşünmeden Melikşah'ın kendi soyundan birinin devlet yönetiminde olmasını istediğini gösterir. Ayrıca bu anlayış, hanedan üyelerinin saltanatta hak iddia etmelerine neden olmuş ve sadece kardeşler değil, amca ve dayısı da taht iddialarının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, Berkyaruk'un genç olması, Terken Hatun'un taht hırsı, meliklerin topraklarını genişletme çabaları, emîrlerin taraf tutma konusundaki serbestliği ve sürekli olarak taraf değiştirmeleri de Berkyaruk dönemi taht mücadelesinin nedenleri arasında gösterilebilir.

Devletin taht mücadeleleriyle uğraşması, Bâtınîlerin serbest bırakılmasına ve ülkede huzurun bozulmasına neden oldu. Berkyaruk, kardeşlerine karşı mücadeleyi kazanmak için dönemin şartlarına göre hareket ederek kendisine gelen yardımların kimden ve nereden geldiğine bakmadan kabul etmiştir. Kardeşlerine melik olarak topraklar verdiğinde yanlarına

güvendiği insanları vermiş fakat emîrlerin de kendisine karşı geleceğini kestirememiştir. Bu durumlar, Berkyaruk'un saltanat dönemindeki faaliyetlerinin karmaşıklığını ve çekişmeli tabiatını vurgulamaktadır. Taht mücadelesi sadece bir iktidar mücadelesi değil, aynı zamanda hanedanın içindeki rekabet, güç arayışı ve toprak genişletme hedefleriyle de bağlantılıdır. Berkyaruk'un yönetimindeki zorluklar, bu karmaşık dinamiklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Berkyaruk'un içindeki bu meselelere karşı tavrı, tamamen olayları anlık bitirme şeklindedir. Berkyaruk, saltanatı boyunca plansız, tedbirsiz hareket ederek kendi politikasını gelişi güzel bir şekilde uyguladığı için olayları akışına bırakarak hareket etmiştir. Devlet yönetiminde neden sonuç bağlamına dikkat etmeden olaylara karşı öngörüsüz bir şekilde müdahil olmuştur. Çıkan isyanın nedenine veya sonucuna yönelik plansız hareket etmesi olayların daha çok büyümesine sebep olmuştur

Sultan Berkyaruk dönemine damgasını vuran mücadeleler, devlet teşkilat yapısının bozulmasına, ülkede fitne ve fesadın artmasına, Bâtınîlerin faaliyetlerinin ve suikast girişimlerinin çoğalmasına, emîrler arasındaki çekişmelerin artmasına neden oldu. Bu durum, devletin dağılma sürecinin başlangıcına yol açtı. Berkyaruk'un genç yaşta olması, annesi ve diğer emîrlerin etkisinde kalması ve sürekli çatışma halinde olması, doğru stratejik hamleler yapmasını engelledi. Müeyyidülmülk'ün vezareti döneminde yaşanan Arslan Argun olayı gibi ilişkilerin iyi gittiği durumlarda dahi bazı kişisel meselelerle müdahale edilmesi, tecrübesiz bir lider olarak devletin bekasını düşünmediğini ortaya koymaktadır. Emîrlerin yönetimde etkili olduğu bu süreç sonucunda Büyük Selçuklu Devleti, kardeşler arasında paylaşım yapılacak noktaya gelerek dağılmanın ilk işaretlerini verdi.

Berkyaruk döneminde başlayan Haçlı Seferleri, Büyük Selçuklu Devleti'nin olaya zamanında müdahale etmesi halinde çözülebilecekken, Berkyaruk'un, içindeki olaylara karşı öngörüsüz ve plansız bir politikasının olması sonucu taht mücadelesiyle meşgul olması ve geç müdahale etmesi sonucunda Kudüs'ün Haçlıların eline geçmesine sebep oldu. Sultan Berkyaruk, Büyük Selçuklu Devleti'nin en önemli ve sıkıntılı yıllarında, tecrübesiz ve genç olmasına rağmen siyasi mücadelesinden hiç vazgeçmeyerek devleti yönetti. Eğer Berkyaruk, kişisel çıkarlarını bir kenara bırakıp akıllı, güçlü ve liyakatli kişileri yanında tutabilseydi ve destekleyen emîrlerinin her zaman yanında olmasını sağlayabilseydi, Büyük Selçuklu Devleti bölünmeden yüzyıllar boyunca varlığını sürdüren bir imparatorluk olarak tarihi sürecini devam ettirebilirdi.

EKLER

EK 1. Mahmud'a ait bir Sikke

EK 2. Berkyaruk'a ait sikkeler

EK 3. Sultan Berkyaruk'un Minyatürü

EKLER

EK 1. Sultan Mahmud'a ait bir sikke

(<https://www.coinarchives.com/w/lotviewer.php?LotID=6491728&AucID=7532&Lot=457&Val=25b1b1b739754ab4d22079c11ff20505>)

EK 2. Berkyaruk'a ait sikkeler

(<https://www.coinarchives.com/w/results.php?search=Barkiyaruq&s=0&upcoming=0&results=100>)

EK 3. Berkyaruk dönemine ait bir minyatür
(<https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Berkyaruk&oldid=30268174>)

BİBLİYOGRAFYA

- Abû'l Farac, Gregory. *Abû'l Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1945.
- “Bürûcird”. *İslam Ansiklopedisi*. ed. Adnan Adıvar - Rıfat Arat. 2/841. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Ahmed b. Mahmud. *Selçuknâme*. çev. Erdoğan Merçil. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.
- Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud-i. *Müsâmeretü'l-ahbâr*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- Alptekin, Coşkun. “Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi”. *Selçuklular*. ed. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Çağ Yayınları, 1988.
- Arslan, Mahmut. “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu-Bilig” 1/1 (1986), 100-111.
- Arsonyi, L. “Selçuk Adının Menşesine Dair”. *Belleten* 3/10 (Nisan 1939), 377-384.
- Artuk, İbrahim. “Selçuk Sultanı Mahmûd bin Melik Şah'a Âid Bir Dinar”. *Tarih Dergisi* 6/10 (1954), 141-144.
- Ayan, Ergin. “Irak Selçuklu Sultanlarının Evlilikleri”. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* 10/1 (2008), 151-165.
- Ayan, Ergin. “Karahanlı Hânedân Üyelerinin Gazneliler ve Selçuklularla Sıhriyeti”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/5 (2015), 392-408.
- Ayan, Ergin. *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*. İstanbul: Gece Kitaplığı Yayınları, 2017.
- Aylar, Mustafa. “Hasan Sabbah ve Camiü't-Tevârih, Tarih-i İsmâiliyân'da Onun Döneminde Öldürülenler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/52 (2017).
- Azîmî. *Azîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2006.
- Bayındır, Abdullah. *Selçuklularda Saltanat Mücadeleleri*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Bayındır, Abdullah. “Selçuklularda Vuku Bulan Taht Kavgaları Üzerine Bir Değerlendirme (Melikşah Dönemi Taht Kavgaları 1072-1092)”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 18/1 (2018), 399-412.
- Boyle, J.A. *The History Cambridge of Iran*. ed. A. J. Arberry. Cambridge: Cambridge at the University Press, 1968.
- Bozkurt, Nebi. “Tersane”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Buniyatov, Ziya Musa. "Azerbaycan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bündârî. *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*. çev. Kivameddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, 1999.
- Dadan, Ali. *Eski Araplara Göre Türkler (Câhiliye Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017.
- Daftary, Farhad. *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2005.
- Defréméry, Par M. C. *Recherches Sur Le Règne De Barkiarok: Sultan Seldjoukide (485-498 De L'hégire: 1092-1104 De L'ère Chrétienne)*. Paris: Imprimerie Impériale, 1853.
- Demir, Mustafa. *Büyük Selçuklular Tarihi*. Sakarya: Sakarya Kitabevi, 2004.
- Demirci, Mustafa. "Selçuklu Veziri Amîdülmülk Küdürî ve Selçuklu Dinî Siyasetindeki Yeri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 0 (2019), 221-239.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri*. Bağcılar, İstanbul: Dünya Yayıncılık, 1997.
- Demirkent, Işın. *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 2013.
- Ebû Şâme, el-Makdisî. *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn*. Kâhire: Matba'atu vadi'n-nîl, 1870.
- Ebû'l-Fidâ. *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer: Târîh-u Ebi'l-Fidâ*. nşr. Mahmûd Deyyûb. Beyrut: Dâr'ul-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- El-Yezdî, Muhammed el-Huseynî. *Selçukluların Hikâyesi el-urâza fî'l-hikâyeti's-Selcûkiyye*. çev. Mehmet Çalışkan. İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Gökmen, Gökhan. "Mu'izzî Dîvânî'nda Bir Selçuklu Hâtunu: Tâceddîn Hâtun" 20/50 (30 Haziran 2020), 25-46.
- Gökmen, Gökhan. *Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi-Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüleri, Doktora Tezi, 2018.
- Göksu, Erkan. *Sultan Berkyaruk*. ed. Mehmet Şimşir - M. Ali Kapar. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Güler, Cihat vd. *Selçuklu Tarihçiliği'ne Başlarken*. ed. Ayşe Dudu Kuşçu. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2017.
- Hodjanıyazov, T. *Katalog monet gosudarstva Velikih Sel'djukov*. Aşkabat, 1979.
- Hüseynî, Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali. *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*. çev. Necati Lügâl. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.

- İbn Haldun. *el-İber ve dîvânü 'l-mübtede' ve 'l-haber fî târihi 'l-Arab ve 'l-Berber min zevi 'ş-şe 'ni 'l-ekber*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1981.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü 'l-a 'yân ve enbâu ebnâi 'z-zaman*. nşr. İhsan Abbas. Beyrut: Dârsâdr, 1978.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve 'n-nihaye*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Et-Türkî. Riyad: Dâr'ul-Hicr, 2003.
- İbn Tağrıberdî. *en-Nücûmu 'z-zâhire fî mülûk-i Mısr ve 'l-Kâhire*. 16 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kutubi, ts.
- İbnü'l-Adîm, Kemâlüddin. *Buğyetü 't-taleb fî tarihi 'l-Haleb=Selçuklular İlgili Haltercümeleri*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Basım, 2011.
- İbnü'l-Adîm, Kemâlüddîn. *Zübdetü 'l-Haleb min târihi Haleb 'de Selçuklular (H. 447-521=1055-1127)*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman. *el-Muntazam fî târihi 'l-mülûk ve 'l-ümem*. thk. Muhammed bin Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâr'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esir. *el-Kâmil fî 't-tarih*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, 1997.
- İbnü'l-Ezrak. *Mervanî Kürtleri Tarihi*. çev. Mehmet Emin Bozarslan. İstanbul: Koral Yayınları, 1975.
- İbnü'l-Kalânîsî. *Târih-u Dımaşk*. nşr. Süheyl Zekkar. Dımaşk: Dar Hassan, 1983.
- İbnü'l-Verdî. *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular*. çev. Mustafa Alican. İstanbul: Kronik kitap, 3. Basım, 2019.
- İbnü't-Tıktaka. *El-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 632-1258)*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016.
- İlhan, Avni. "Bâtıniyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İnce, Fatma. "Büyük Selçuklu Devleti'nin Dış Politikasında Hanedan Kadınları". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 43 (2019), 271-278.
- Kaçın, Bülent. *Selçuklu Hatunları, Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Selçuk'un Oğulları ve Torunları". *Journal of Turkology* 13/0 (Aralık 2010), 117-130.

- Kafesoğlu, İbrahim. *Sultan Melikşâh Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. İstanbul: Ötüken, 2014.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken, 16. Basım, 1997.
- Kalemkaş, Fadime. *Büyük Selçuklu - Gazne İlişkileri*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Karaoğlu, Mehmet Cevat. *Büyük Selçuklu Vezirleri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985.
- Kazvinî, Hamdullah Müstevfi-yi. *Târih-i Güzide*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Kesik, Muharrem. *Selçukluların Muhteşem Sultanı Melikşah*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2021.
- Kılınççeker, Özlem. “Büyük Selçuklu Sultanı Berkıyaruk Dönemi Saltanat Mücadeleleri”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/1 (2021), 606-629.
- Kitapçı, Zekeriya. *Abbasi Hilâfetinde Selçuklu Hâtonları ve Türk Sultanları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, 1994.
- Koçak, Kürşat. “İslamiyet’ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri”. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (2011), 101-117.
- Komnena, Anna. *Alexiad-Anadolu’da ve Balkan Yarımadası’nda İmparator Alexios Komnenos Döneminin Tarihi- Malazgirt’in Sonrası*. çev. Bilge Umar. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2021.
- Köymen, Mehmet Altay. *Selçuklu Devri Türk Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Basım, 1998.
- Lewis, Bernard. *Haşhaşiler*. çev. Kemal Sarısözen. İstanbul: Kapı Yayınları, 4. Basım, 2016.
- Mansuroğlu, Mecdud. “Cândâr”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 3. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Mansuroğlu, Mecdud. “Efrâsiyâb”. *İslam Ansiklopedisi*. 4/192-193. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Mawlawi, Sanaullah. *The Decline Of The Saljuqid Empire*. Calcutta: University of Calcutta, 1938.
- Merçil, Erdoğan. “Besâsîrî”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Merçil, Erdoğan. *Büyük Selçuklu Devleti*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 5. Basım, 2021.
- Merçil, Erdoğan. “Selçuklular’da Devlet Teşkilatı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Merçil, Erdoğan. “Sipehsâlar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Merçil, Erdoğan. “Şahne”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Mîrhând, Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd. *Ravzatu’s-safâ fi sîreti’l-enbiyâ ve’l-mülûk ve’l-hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*. çev. Erkan Göksu. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015.
- Mu’izzî. *Divan-ı Emir Mu’izzi*. thk. Abbas İkbâl. Tahran: Çaphane-i İslamiyye, 1318.
- Mülayim, Selçuk. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. ed. Kenan Seyithanoğlu. İstanbul: Çağ Yayınları, 1988.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. *Câmiu’d-düvel Selçuklular Tarihi*. çev. Ali Öngül. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2017.
- Müverrih Vardan. *Türk Futuhatı Tarihi: (889-1269)*. çev. H. D. Andreasyan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2012.
- Oruç, Züriye. “Câriye Kökenli Bir Selçuklu Hâtunu: Sultan Melikşah’ın Eşlerinden Tâceddin Seferiyye Hatun”. *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 15/130 (2022), 137-155.
- Oruç, Züriye. “Sultan Melikşah’ın Eşlerinden Çağrı Bey’in Torunu Zübeyde Hatun” 36/1 (2021), 317-334.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devletleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 7. Basım, 2011.
- Ögel, Bahaeddin. *Türklerde Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*. Ankara, Başbakanlık Basımevi., 1982.
- Öğün Bezer, Gülay. “Terken Hatun”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/510. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Öğün Bezer, Gülay. “Terken Hatun ve Tarihî Şahsiyeti”. *I. Uluslararası Selçuklu Sempozyumu*, 237.
- Öngül, Ali. *Büyük Selçuklular*. İstanbul: Çamlıca, 2016.
- Özaydın, Abdülkerim. “Arslan b. Selçuk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 3. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Özaydın, Abdülkerim. “Cend”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özaydın, Abdülkerim. “Fahrülmülk, Ali b. Nizâmülmülk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özaydın, Abdülkerim. “Hasan Sabbâh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özaydın, Abdülkerim. “Karahanlılar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özaydın, Abdülkerim. “Melikşah”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 29. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özaydın, Abdülkerim. “Selçuk Bey”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 36/364-365. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özaydın, Abdülkerim. *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi, 485-498/1092-1104*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Özaydın, Abdülkerim. *Sultan Muhammed Tapar*. ed. Mehmet Şimşir - M. Ali Kapar. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Özaydın, Abdülkerim. “Tâcülmülk”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özgüdenli, Osman G. *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi [1040-1157])*. Ankara: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “İsfahan”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Piyadeoğlu, Cihan. *Büyük Selçuklular Döneminde Atabegler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman. *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alâmeti)*. çev. Ahmet Ateş. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 3. Basım, 2020.
- Reşîdü'd-din Fazlullâh. *Câmi'ü't-tevârih (Zikr-i târih-i âl-i Selçûk)*. çev. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 1. Basım, 2014.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 4. Basım, 2008.
- Sevim, Ali. “İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylû Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler”. *Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 29/33 (2008).

- Sevim, Ali. “Sıbt İbnü’l-Cevzî’nin Mir’atü’z-zaman fî târihi’l-âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler, II. Sultan Alparslan Dönemi” 19/23 (1998).
- Sevim, Ali. *Suriye- Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Sevim, Ali. *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 2014.
- Sıbt İbnü’l-Cevzî. *Mir’atü’z-zamân fî târihi’l-âyân’da Selçuklular*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- Sutay, Gonca. “Büyük Selçuklu Devletinde Kadın ve Siyaset: Terken Hatun Örneği”. *Uluslararası İslam ve Kadın Çalıştayı*, 307-340.
- Sümer, Faruk. *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999.
- Şebankâreî, Muhammed. “Selçuklular”. çev. Ahmad Hesamipour. *Tarih Okulu* 4 (2009), 137-161.
- Şen, Zühal. *Berkyaruk ve Muhammed Tapar Dönemlerinin Değerlendirilmesi ve Kişiliklerinin İncelenmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Şeşen, Ramazan. “Câmiu’t-Tevârih”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Taşkıran, Hasan. *Selçuklu Devletlerinde Suikastlar*. Cağaloğlu, İstanbul: Selenge Yayınları, 2015.
- Turan, Osman. *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken, 8. basım., 2003.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasî Tarih (Alp Arslan’dan Osman Gazi’ye [1071-1318])*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 6. Basım, 1998.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken, 32. Basım, 2022.
- Tüten, Murat. *Büyük Selçuklu, Irak Selçuklu ve Kirman Selçuklu Sultanlarının Ölümleri ve Gömülü Oldukları Yerler*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Urfalı Mateos. *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un zeyli (1136-1162)*. çev. H. D. Andreasyan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1962.

- Usta, Aydın. *Doğunun ve Batının Hâkimleri Selçuklular: (Gerçek Hikayeler ve Anekdötler)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- Usta, Aydın. “Gevherâyin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yarshater, Ehsan. “Afrasiab”. *Encyclopaedia Iranica*. 1/570-576, ts.
- Yazar, Nurullah. *Büyük Selçuklu Devleti'nde İktidar Mücadeleleri*. Ankara: Otto, 2017.
- Yazar, Nurullah. *Selçuklu Devleti'nde İsyandar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 21. Basım, 2019.
- Yazıcı, Tahsin. “Efrâsiyâb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 10/478-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yazıcızâde Ali. *Tevârih-i âl-i Selçuk: Oğuznâme - Selçuklu Târîhi*. çev. Abdullah Bakır. İstanbul: Çamlıca, 2017.
- Yıldız, Osman Fikret. *Büyük Selçuklular ve Nizamü'l-Mülk*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Yusuf Has Hacip. *Kutadgu Bilig*. ed. Halil Aşıcı. çev. Muzaffer Tunçel. Ankara: Gençlik Spor Yayınları, 2019.
- Yüksel, Tuba. *Selçuklu Başkenti İsfahan (Kuruluşundan Moğol İstilasına Kadar)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Zahîru'd-dîn Nîşâbü'rî. *Selçuknâme*. çev. Ayşe Gül Fidan. İstanbul: Kopernik, 2018.